

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Katedra dějin a didaktiky dějepisu

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Koncentrační tábor v Litoměřicích

Concentration camp in Litoměřice

Petr Kovařík

Vedoucí práce: PhDr. Petr Koura, Ph.D.

Studijní program: Specializace v pedagogice

Studijní obor: B Bi-D

Čestně prohlašuji, že jsem bakalářskou práci Koncentrační tábor v Litoměřicích vypracoval samostatně pod vedením vedoucího práce s pomocí uvedených pramenů literatury a dalších informačních zdrojů. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání stejného nebo jiného titulu

V Praze dne:

.....

podpis

Rád bych touto cestou velice poděkoval vedoucímu mé práce panu PhDr. Petru Kourovi, Ph.D. za jeho trpělivost, vstřícnost a cenné rady při vedení bakalářské práce. Dále děkuji Archivu Památníku Terezín za poskytnutí materiálů, bez kterých by tato práce nemohla vzniknout.

ANOTACE

Cílem této bakalářské práce je komplexní zaměření na koncentrační tábor v Litoměřicích. Na základě pramenů a dostupné literatury bude vytvořena studie, která přiblíží vznik a správu tábora, životní podmínky vězňů, jejich denní řád, osud tábora do osvobození a následné využití prostoru. V práci budou zmíněny i vzpomínky přeživších vězňů, propojení tábora s dolem Richard a současný stav pozůstatků tábora.

ANNOTATION

The aim of this bachelor thesis is the complex focusing at a concentration camp in Litoměřice. This work will be created by primary documents, literature and visible remains. All facts will be used to help about understanding, why was the camp created, next point will be security, living space and daily program for prisoners. At least, thesis will talk about memories of survivalists, connection with mine Richard and remains in place, where was the camp.

KLÍČOVÁ SLOVA

Koncentrační tábor, Litoměřice, důl Richard, druhá světová válka, vězni, vězeňský život

KEYWORDS

Concentration camp, Litomerice, mine Richard, the Second world war, prisoners, prison life

Obsah

Úvod.....	7
1 Obecné informace ke KT Litoměřice	9
2 Kmenový koncentrační tábor Flossenbürg	10
3 Koncentrační tábor v Litoměřicích	15
3.1 Vznik a první transport.....	15
3.2 Budování tábora a podzemní továrny	19
3.3 Transporty vězňů do Litoměřic	20
3.4 Transporty vězňů z Litoměřic	26
3.5 Areál KT Litoměřice	30
3.5.1 Mužský tábor	33
3.5.2 Ženský tábor	35
3.6 Velení a ostraha v koncentračním táboře	38
3.7 Totálně nasazení.....	41
3.8 Vězni	53
3.8.1 Vězeňský život.....	53
3.8.2 Ubikace a vybavení.....	59
3.8.3 Strava vězňů.....	59
3.8.4 Odívání v táboře.....	62
3.8.5 Rozlišování vězňů.....	63
3.9 Zdravotní péče.....	64
3.10 Nemoci a hygiena	65
3.11 Úmrtnost	66
3.12 Nakládání s mrtvými těly	68
4 Útěky z tábora	71
5 Popravy a vraždy	72
6 Dny před osvobozením	75

7	Osvobození	78
8	Exhumace a areál po osvobození.....	80
9	Areál KT a Richardu dnes	82
9.1	Prostor koncentračního tábora v Litoměřicích.....	82
9.2	Prostory krematoria.....	84
9.3	Prostory podzemní továrny Richard I., II., III.....	84
9.3.1	Richard I.	84
9.3.2	Richard II.	85
9.3.3	Richard III.....	85
9.4	Sídlo SS v zámečku Pfaffenhoff	85
	Závěr	87
	Použitá literatura a zdroje	90
	Seznam příloh	97
	Přílohy.....	101

Úvod

Koncentrační tábor v Litoměřicích patří ke kapitolám druhé světové války, které nejsou všeobecně moc známé a ani mnoho obyvatel Litoměřic netuší, že nedaleko jejich obydlí stával tábor využívající vězně na mnohých pracovištích v okolí města. Stovky lidí zahynuly ve snaze vybudovat tajnou podzemní továrnu, která měla zachránit druhou světovou válku ve prospěch Německa. Dnes je v blízkém okolí pouze několik málo indicií, které nám mohou onu nepříjemnou minulost přiblížit.

Téma koncentračního tábora jsem objevil před pár lety po přestěhování do Litoměřic. Během procházky mě zaujal velký neoznačený oplocený areál, ke kterému jsem si následně dohledal informace. Zjištění, že v těsné blízkosti mého bydliště ležel největší český pobočný koncentrační tábor, mě namotivovalo k podrobnějšímu studiu.

Tato práce se proto zaměří na obecné informace o táboře, jeho budování, fungování, správu a život vězňů, totálně nasazených. Cílem je vytvoření přehledné práce, která bude obsahovat všechny důležité okamžiky tábora v Litoměřicích.

Při předběžném hledání pramenů a zdrojů informací jsem narazil na nemalý problém. Ten se týkal dostupnosti a množství informací, které se k tématu vztahují. Mnoho oficiálních dokumentů bylo při odchodu německé armády zničeno a hlavním badatelským zdrojem jsou vzpomínky totálně nasazených a vězňů, sbírka „pozůstalostí“, sbírka Richard a sbírka mikrofilmů umístěných v Archivu Památníku Terezín, dále fondy Richard, Mimořádný lidový soud, Horní úřad Teplice ve Státním archivu Litoměřice. Další lze nalézt ve Státním ústředním archivu Praha ve fondu Okupační vězeňské spisy – Koncentrační tábory, kart. 20.

Ani internetových zdrojů není mnoho. Mezi větší projekty patří stránky Richard 1 (<http://richard-1.com/>), kde lze dopátrat informace k podzemní továrně Richard a koncentračnímu táboru. Tento zdroj však v některých případech dostatečně neodkazuje na prameny a nelze ho v plné míře využít. S litoměřickým táborem je blízce spojen koncentrační tábor Flossenbürg, který sloužil jako centrum téměř devadesáti dalších pobočných táborů na území Čech a Německa. Památník KT Flossenbürg má přehledné internetové stránky v několika jazycích s dostatečným množstvím informací.

Mezi literaturu, která se tomuto tématu věnuje, vyzdvihnu především *Tábor smrti pod Radobýlem*¹ a *Koncentrační tábor Litoměřice 1944 – 1945*², což jsou příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15. – 17. listopadu 1994. Dále lze nalézt zmínky o koncentračním táboře v některých periodikách *Terezínských listů* a knize *Dějiny města Litoměřice*.³

¹ Koncentrační tábor Litoměřice 1944-1945: příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15. - 17. listopadu 1994. Terezín: Památník Terezín, 1995.

² TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice- podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975.

³ KOTYZA, Oldřich, Jan SMETANA, Jindřich TOMAS a Miroslava BENEŠOVÁ. Dějiny města Litoměřic. Litoměřice: Město Litoměřice, 1997. ISBN 8085433486.

1 Obecné informace ke KT Litoměřice

Koncentrační tábor v Litoměřicích začal fungovat na přelomu března 1944 a v provozu byl až do poloviny roku 1945. Během této doby prošlo táborem více jak 18 000 vězňů pestrého národnostního složení. Hlavní správu nad táborem měl koncentrační tábor Flossenbürg ležící v Bavorsku a dohled na pořádek obstarávali členové SS. Na území dnešní České republiky neexistovaly během druhé světové války žádné samostatné koncentrační tábory, ale vždy se jednalo o tábory pobočné. Pobočka v Litoměřicích byla na našem území největší.

Areál byl situován západně od Litoměřic v původních jezdeckých dělostřeleckých kasárnách. Ve své podstatě se jednalo o tábor v táboře. Vnější hranice oddělující okolí od tábora byla zabezpečena plotem a uvnitř byl vybudován další oplocený areál s budovami, kde sídlili vězni. Zpočátku se v něm nacházelo jen mužské oddělení, ale koncem roku 1944 bylo vybudováno i oddělení ženské. Vězni museli žít v otřesných podmínkách, při nedostatku jídla. Táborový režim byl navíc chaoticky proměnlivý. Kvůli nedostatečnému zázemí řádily mezi vězni různé nemoci, které zvyšovaly táborovou mortalitu.

Zbavování mrtvých bylo dlouhodobou otázkou pro vedení SS. V prvních měsících se těla odvážela do externích krematorií, jako například do terezínského a střekovského krematoria, avšak ani tam neměli dostatečné kapacity pro vyřešení palčivého problému Litoměřic. Okolnosti ve výsledku donutily řídicí štáb vybudovat krematorium v budově bývalé sušárny cihel přímo v Litoměřicích.

Aparát SS operující v Litoměřicích měl několik pracovišť. Některé z nich byly přímo v táboře nebo i například ve vile Pfaffenhof – sídlo vedení SS - Führungsstab B5.

Tábor byl osvobozen v polovině května 1945 Rudou armádou – 5. gardovou armádou generála A. S. Žadova.

V táboře zemřelo minimálně 3 800 vězňů.

2 Kmenový koncentrační tábor Flossenbürg

Koncentrační tábor Flossenbürg začal fungovat v květnu 1938 v bavorském městě Flossenbürg. Až do osvobození 23. dubna 1945 prošlo táborem na 100 000 vězňů (84 000 mužů, 16 000 žen)⁴ a lze ho řadit do „druhé generace“ táborů, které neměly pouze věznit politické vězně vymezující se proti nacistickému režimu, ale prakticky šlo o hospodářsky zaměřené tábory využívající veškeré vězně pro práci.⁵ Hlavní pracovní silou byly osoby zatčené na okupovaném území, popřípadě jiné „nevhodné osoby“.⁶ Typ tábora lze charakterizovat jako „Vernichtung durch Arbeit“ – tedy zničení prací. To znamená, že vězni museli vykonávat těžkou práci od východu do západu slunce za minimálních přidělů potravy a nenaplnění základních životních potřeb. Pro nacisty toto řešení bylo výhodnější, protože místo přímého zavraždění mohli využít vězně k těžké fyzické práci, která je po nějakém čase zlikvidovala. Hlavní náplní těchto táborů byla v mnoha případech těžba, zpracovávání materiálu a výroba různých součástek a předmětů.⁷

I díky svému zaměření se stal KT Flossenbürg domovským táborem téměř devadesáti poboček na českém a německém území. KT v Litoměřicích byl právě jedním z pobočných táborů. Na českém území byly pobočky i v Lovosicích (Lobositz), Mostě (Brüx), Jezeří (Eisenberg), Rtyni (Hertine), Svatavě (Zwodau), Holýšově (Holleischen), Korunní (Krondorf - Sauerbrunn), Vrchotových Janovicích (Janowitz), Hradištsku (Hradischko), Nové Roli (Neurohlau), Kraslicích (Graslitz), Panenských Břežanech (Jungfern - Breschan), Jiřetíně (St. Georgenthal), Rabštejně (Rabstein), Kamenickém Šenově (Steischönau).⁸

⁴ KZ - Gedenkstätte Flossenbürg: KT a vězni. [online]. [cit. 1. 7. 2019] Dostupné z: <<https://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/historie/flossenbuerg-koncentra-ni-tabor/v-zni/>>.

⁵ KZ - Gedenkstätte Flossenbürg: 1938 Gründung des KZ Flossenbürg. [online]. [cit. 5. 5. 2019] Dostupné z: <<https://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/geschichte/konzentrationslager-flossenbuerg/1938-gruendung-des-kz-flossenbuerg/>>.

⁶ BENZ, Wolfgang. Flossenbürg. Das Konzentrationslager Flossenbürg und seine Außenlager. C. H. Beck, München 2007, ISBN 978-3-406-56229-7, s. 53.

⁷ Zwangsarbeit, hrsg. v.d. Arbeitsgemeinschaft ehemaliges KZ Flossenbürg, s. 12–19.

⁸ KZ-Gedenkstätte Flossenbürg: Pobočky koncentračního tábora [online]. [cit. 1. 5. 2019] Dostupné z: <<https://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/historie/po-bo-ky-koncentra-niho-tabo-rara/>>.

Koncentrační tábor Flossenbürg byl na příkaz hlavní ekonomické a administrativní kanceláře SS vybudován nedaleko hranic s Československem. V té době se rozšiřovala struktura koncentračních táborů pro cílené získávání surovin a práci v průmyslu. Rozhodnutí o místě stavby KT Flossenbürg padlo již v březnu 1938. Lokalita byla vybrána záměrně. Bavorsko, nedaleko hranic, mělo bohatá žulová ložiska a doly Deutsche Erd- und Steinwerke (DEST) patřily SS.⁹

První vězni byli německého původu. Z Dachau byli na místo stavby deportováni 3. května 1938.¹⁰ Do konce roku se počet vězňů zvýšil na 1 500.¹¹ Oficiálně byli označováni jako asociálové, kriminálníci, ale ve skutečnosti se jednalo o politické protivníky tehdejšího režimu.¹² Během následujících dvou let dorazilo do tábora velké množství transportů s vězni různého národnostního složení. Mnohdy se jednalo o osoby z obsazeného území. První zaregistrovaný židovský vězeň přišel až v roce 1940.¹³

Kvůli zvyšující se úmrtnosti v důsledku nelidských podmínek se v květnu 1940 vybuvovalo nové lágrové krematorium. V krematoriu pracovali nosiči, kteří museli mrtvá těla spálit a následně tělesné pozůstatky odstranit.

⁹ KZ - Gedenkstätte Flossenbürg: 1938–1940. Camp Construction and Expansion. [online]. [cit. 9. 7. 2019]. Dostupné z: <<https://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/en/history/flossenbuerg-concentration-camp/1938-1940-camp-construction-and-expansion/>>.

¹⁰ KZ - Gedenkstätte Flossenbürg: Zalozenie obozu koncentracyjnego Flossenbürg. [online]. [cit. 4. 7. 2019]. Dostupné z: <<https://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/pl/historia/oboz-koncentracyjny-flossenbuerg/1938-zalo-enie-obozu-koncentracyjnego-flossenbuerg/>>.

¹¹ KZ - Gedenkstätte Flossenbürg. [online]. [cit. 9. 6. 2019]. Dostupné z: <<https://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/geschichte/konzentrationslager-flossenbuerg/1938-gruendung-des-kz-flossenbuerg/>>.

¹² KT Flossenbürg: Výstavba tábora. [online]. [cit. 24. 5. 2019]. Dostupné z: <<http://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/historie/flossenbuerg-koncentra-ni-tabor/1938-1940-vystavba-tabora/>>.

¹³ KZ - Gedenkstätte Flossenbürg: 1938 Gründung des KZ Flossenbürg. [online]. [cit. 5. 5. 2019] Dostupné z: <<https://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/geschichte/konzentrationslager-flossenbuerg/1938-gruendung-des-kz-flossenbuerg/>>.

O legislativu se starali písaři, kteří škrtili jména mrtvých v seznamech.¹⁴ Počet vězňů se na konci roku pohybuje kolem 2 650. Rokem 1940 končí první fáze výstavby.¹⁵

Život v táboře nebyl vůbec jednoduchý. Vězni čelili neustálým útokům (jak slovním, tak fyzickým) od členů SS. Trpěli nedostatkem potravy a odpočinku. Oblečení bylo pro všechny vězně stejné – pruhované oděvy s trojúhelníkem přidělené barvy a číslem. Barevný trojúhelník byl jedinou věcí, která rozlišovala vězně. Pokud byl někdo žid, dostal žlutou hvězdu. Díky tomu dozorcí a ostatní věděli, za co byl dotyčný zavřen. Čím déle válka probíhala, tím žalostnější byly podmínky vězňů.¹⁶

Tábor měl během svého provozu dva režimy – zimní a letní. V létě vše probíhalo podle předepsaných pravidel. Budíček ve 4:00, následně čekal vězně nástup s počítáním osob, 6:00 – 12:00 práce, 12:00 – 12:30 obědová pauza, 13:00 – 18:30 opět práce, 19:00 – 20:00 večerní nástup, ve 20:45 všichni museli být v domech a ve 21:00 zhasla světla. Zimní režim se lišil jen v detailech. V 5:00 budíček a následně práce do setmění.

Celý komplex hlídalo na 300 členů SS. V jejich čele stál velitel, který se svými podřízenými rozhodoval o osudu vězňů. Příslušníci byli rozděleni na komandaturu a strážní prapory. V těchto sborech sloužili příslušníci Luftwaffe, starší muži, příslušníci jiných národů a i ženy. Pokud budeme počítat i ostrahu pobočných táborů, počty „hlídačů“ se zvýší na 3 000.¹⁷

KT Flossenbürg se stal v roce 1942 centrálou pro široký systém lágrů. Na německém a českém území vzniklo na 90 poboček a podmínky se v každém z nich lišily. Z celkového počtu bylo 25 z nich určeno pro ženy. Tábory byly vytvořeny jako zdroje levné pracovní síly pro tamní podniky. Na jejich vytvoření se podílely civilní úřady a podniky. Na začátku fungování těchto táborů bylo potřeba povolení k přesouvání vězňů. Ke konci války se vězni

¹⁴ KT Flossenbürg: Popravy a masové vraždy. [online]. [cit. 2. 3. 2019]. Dostupné z: <<http://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/historie/flossenbuerg-koncentra-ni-tabor/po-roce-1941-popravy-a-masove-vra-dy/>>.

¹⁵ KT Flossenbürg: Výstavba tábora. [online]. [cit. 16. 9. 2018]. Dostupné z: <<http://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/historie/flossenbuerg-koncentra-ni-tabor/1938-1940-vystavba-tabora/>>.

¹⁶ KT Flossenbürg: 1938 – 1945. [online]. [cit. 16. 6. 2019]. Dostupné z: <<http://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/historie/flossenbuerg-koncentra-ni-tabor/1938-1945-koncentra-ni-tabor-p-e-it-i-zem-it/>>.

¹⁷ KT Flossenbürg [online]. [cit. 25. 6. 2018]. Dostupné z: <<http://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/historie/flossenbuerg-koncentra-ni-tabor/1938-1945-ss-ve-flossenbuergu/>>.

přemísťují mezi tábory i bez povolení. Jsou zaznamenány případy, kdy se vězni pokusili o útěk nebo se snažili poslat dopisy domů. Občas se stalo, že dostali jídlo od civilních obyvatel, a dokonce i od Němců.

Do roku 1942 stoupl počet pracujících vězňů v kamenolomu na 2 000. Vlastníci dolu DEST kromě vězňů zaměstnávali i civilní obyvatelstvo - 60 pracovníků, kteří se starali o správu, pracovali jako kameníci, řidiči, a byli zde také učni.

Důležitou otázkou bylo spalování mrtvol. Oběti režimu umírali kvůli brutálnímu zacházení, zimě, nedostatku jídla, při cíleném vyvražďování nebo při pokusech o útěk. Vyvražďování určitých skupin vězňů členy SS probíhalo od roku 1941 pravidelně. Hlavním terčem systematického vraždění byli polští vězni a sovětsí zajatci. Celkem těmto čistkám podlehl na 2 500 vězňů.¹⁸

Koncentrační tábor byl významným hospodářským faktorem v regionu. Od roku 1940 se na tábor obracely místní firmy kvůli pracovní síle a snaží se vězně získat na řemeslné a zemědělské práce. Mnoho firem tedy využívalo vězně ke svému podnikání. Od roku 1942 přichází změna, kdy vězně může využívat jen zbrojní průmysl. Vedení se připravovalo na dlouhou válku, proto téhož roku vzniká Hlavní úřad pro hospodářství a správu, který rozhodnutí o práci vězňů ve zbrojním průmyslu vyhlásil. Roku 1943 se do Flossenbürgu přesouvá z Řezna část výroby Messerschmidt – díly pro stíhací letoun Me 109.¹⁹ Mezi léty 1944 a 1945 v něm pracuje přes 5 000 vězňů.²⁰

Kvůli postupu války v neprospěch Říše začala SS koncentrační tábory likvidovat. Všechny vězně přesouvala k Německu a díky tomu se ve Flossenbürgu ocitají velké počty přesunutých vězňů.

¹⁸ KT Flossenbürg [online]. [cit. 24. 6. 2018]. Dostupné z: <<http://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/historie/flossenbuerg-koncentra-ni-tabor/po-roce-1941-popravy-a-masove-vra-dy/>>.

¹⁹ KT Flossenbürg [online]. [cit. 24. 6. 2018]. Dostupné z: <<http://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/historie/flossenbuerg-koncentra-ni-tabor/1943-koncentra-ni-tabor-flossenbuerg-hospoda-sky-faktor-a-zbroja-ska-vyroba/>>.

²⁰ KT Flossenbürg [online]. [cit. 24. 6. 2018]. Dostupné z: <<http://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/historie/flossenbuerg-koncentra-ni-tabor/1938-1945-koncentra-ni-tabor-p-e-it-i-zem-it/>>.

Na začátku dubna 1945 se koncentrační tábor a jeho pobočky začaly rušit. SS se snaží zamaskovat důkazy po vraždění, a proto od poloviny dubna přesouvá 40 000 vězňů z hlavního tábora i jeho poboček. Tyto přesuny, jinak nazývané pochody smrti, byly několikadenní pochody nebo transporty v otevřených nákladních vagonech. Mnoho lidí bylo bez důvodu usmrceno, mnoho lidí padlo vyčerpáním. Kdo se pokusil o útěk, byl zastřelen. SS nechtělo, aby se vězni dostali ke Spojencům.

Do koncentračního tábora Flossenbürg 23. dubna 1945 přichází jednotky americké armády. Nachází 1 500 vězňů, kteří byli těžce nemocní a nemohli se zúčastnit pochodů smrti. Přeživší vězně zavlčené na pochod smrti osvobodila americká armáda až 8. května.²¹ Brutální metody dozorců nebyly po válce důsledně potrestány a mnoho z nich vyvázlo s nepatrným trestem.²²

Tři čtvrtiny vězňů přišly do tábora v posledním roce války. Národnostně zde byli obyvatelé více než 30 zemí (Poláci, Francouzi, Italové, Jugoslávci, atd.).²³ Z Polska dorazilo při přesunech do tábora na tisíce polských Židů.

V současné době má KT Flossenbürg webové stránky, kde jsou k dispozici informace ohledně tábora, možnosti prohlídek a tzv. kniha mrtvých. Ta obsahuje databázi vězňů, kteří byli v táboře usmrceni nebo zemřeli. Texty jsou doplněny fotografiemi.

<<http://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/start/>>

²¹ KT Flossenbürg [online]. [cit. 24. 9. 2018]. Dostupné z: <<http://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/historie/flossenbuerg-koncentra-ni-tabor/jaro-1945-pochody-smrti-chaos-osvobozeni/>>.

²² Holocaust [online]. [cit. 26. 6. 2018]. Dostupné z: <<http://www.holocaust.cz/dejiny/koncentracni-tabory-a-ghetta/flossenbuerg/>>.

²³ KT Flossenbürg [online]. [cit. 24. 4. 2019]. Dostupné z: <<http://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/historie/flossenbuerg-koncentra-ni-tabor/1938-1945-koncentra-ni-tabor-p-e-it-i-zem-it/>>.

3 Koncentrační tábor v Litoměřicích

3.1 Vznik a první transport

Vznik koncentračního tábora v Litoměřicích má své opodstatnění. Jak bylo zmíněno v předchozí kapitole, tábory s označením „Vernichtung durch Arbeit“ sloužily k využití veškeré pracovní síly až do úplného vyčerpání. Litoměřice byly také, stejně jako Flossenbürg, považovány za pracovní tábor výše uvedeného typu. Podzemní areál dolu, nedaleké kasárny tvořily vhodné místo pro vybudování mohutného pracovního komplexu. Areál byl strategicky nepostradatelný, protože měl zachránit německý válečný průmysl od blížícího se konce války. Aby bylo možné zabezpečit hladký výrobní proces, bylo rozhodnuto o vybudování koncentračního tábora pro vězně a totálně nasazené v těsné blízkosti podzemního dolu.

Přesun výroby tankových motorů do prostorů Richardu rozhodl Adolf Hitler na poradě 5. 3. 1944. Hlavní továrnou, která se měla postarat o výrobu motorů Maybach typu HL 120, a HL 230, byl původně vápencový důl nedaleko Litoměřic.²⁴ Prostory se nacházely pod kopcem Bídnice, který leží v těsné blízkosti kopce Radobýlu v Českém středohoří.

Proč byl zrovna pro název dolu vybrán „Richard“, není dodnes jasné. Existuje několik domněnek, které přicházejí v úvahu. První z nich je nacistické zaměření na mystiku. Dále přichází v úvahu pojmenování po Richardu Wagnerovi. Nejpravděpodobnější je však třetí možnost, která souvisí s původními třemi ručícími společníky Leitmeritzer Aktiengesellschaft für Kalk und Ziegelbrennerei Leitmeritz. Hlavním osobou této společnosti byl Richard Mayer působící jako předseda představenstva společnosti a geolog, dále byli mezi společníky dva obchodníci - Georg Zametzky a Heinrich Heidrich. Společnost byla do obchodního rejstříku zapsána 22. 3. 1871 a přepis na výše uvedené proběhl 20. 2. 1940. Pojmenování tedy může být spjaté s předsedou představenstva – Richardem Mayerem.²⁵

²⁴ BENEŠOVÁ, Miroslava, První transport vězňů pro stavbu Richard v Litoměřicích. In: Tereziánské listy 22/1994. s. 102 – 105.

²⁵ Richard I [online]. [cit. 12. 7. 2019]. Dostupné z: <<http://richard-1.com/historie-tovarny-richard/uvod-do-historie-tovarny-richard.html>>.

Důl nebyl původně budovaný pro potřeby továrny, proto museli vězni pracovního komanda prostory před nainstalováním strojů upravit a vybetonovat. Ani přes všechna opatření nebyl pohyb v podzemí bezpečný.²⁶

Rozloha samotného dolu byla enormní a s celým podzemním areálem měly být podniknuty velké plány. Zprostředkovatelem výstavby měla být firma Elsabe A. G., ale reálně se jednalo o krytí projektu firmy Auto Union.²⁷ Podzemí se dělilo na tři části - Richard I., Richard II., Richard III.

V Richardu I. probíhala výroba tankových součástek. V Richardu II. měla mít provoz Kalkspat K. G., která zpracovávala a vyráběla wolframové a molybdenové dráty. Richard III. byl nejmenší z nich a spadal pod správu Kalkbruch Lopata.²⁸

Dohled nad stavbou Richardu I. a Richardu II. byl svěřen do rukou SS. Ti zároveň měli zajistit dostatek pracovní síly a pořádek v táboře.

Prostory určené k přestavbě byly v minulosti užívány třemi firmami. Poslední byla Kalk - und Ziegelwerke Leitmeritz, která mohla důl využívat až do podzimu 1943.²⁹ Kvůli rozkazu z Berlína byla těžba zastavena.³⁰

Vzhledem k poloze a snaze o vybudování co nejefektivnější výroby, bylo rozhodnuto, že se poblíž továrny vybuduje rozlehlý koncentrační tábor, aby vězni nemuseli každý den docházet z terezínské Malé pevnosti na pracoviště.³¹

Prvních pět set vězňů pro Litoměřice bylo vybráno z koncentračního tábora Dachau.³² Selekce proběhla ve dnech 20. 3. až 22. 3. 1944 a mezi vybranými měli být především vitální

²⁶ APT, sb. vzpomínek č. 181.

²⁷ BENEŠOVÁ, Miroslava, První transport vězňů pro stavbu Richard v Litoměřicích. In: Terezínské listy 22/1994. s. 102.

²⁸ Richard I. [online]. [cit. 15. 3. 2019]. Dostupné z: <<http://richard-1.com/vchody-do-podzemi/richard-iii-vchod-g.html>>.

²⁹ Historie společnosti sahá do roku 1870, kdy byla založena. V roce 1940 bylo nutné, aby se firma přizpůsobila změnám v německém zákoně o akciových společnostech, a proto přistoupila na přejmenování Kalk - und Ziegelwerke AG.

³⁰ BENEŠOVÁ, Miroslava, První transport vězňů pro stavbu Richard v Litoměřicích. In: Terezínské listy 22/1994. s. 102.

³¹ TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice- podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s. 65.

³² APT, sb. vzpomínek č. 742, 715, 915, 924.

muži. Po selekci byli vězni podrobeni preventivní lékařské prohlídce, dostali nové vězeňské oblečení a hlídači je přesunuli do nákladních vagonů, kde čekali na odjezd. V dokumentech je tato skupina vedena jako „komando Elsabe“.³³ Transport vyrazil 22. března 1944 a do Terezína dorazil 24. března 1944.^{34 35}

V následující tabulce jsou uvedena data k prvnímu transportu pracovní skupiny dopravené z Dachau do Litoměřic. Nejmladších účastníků, ve věku od 16 do 20 let, bylo 73. Skupinu mezi 21 až 30 lety tvořilo 131 mužů, mezi 31 až 40 lety bylo vybráno 156 mužů, mezi 41 až 50 lety bylo 116 mužů, mezi 51 až 60 lety 21 mužů, mezi 61 a 62 lety dva muži a starší 61 let byl pouze jeden. Skupina byla využita pro budování nových plotů, šestipatrových paland a základního vybavení tábora.³⁶

Věkové rozpětí	Počet	v %
16 – 20	73	14,6
21 – 30	131	26,2
31 – 40	156	31,2
41 – 50	116	23,2
51 – 60	21	4,2
61 – 62	2	0,4
?	1	0,2

Příloha 1 – Věk účastníků prvního transportu do Litoměřic

³³ TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice- podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s. 21.

³⁴ APT, sb. vzpomínek č. 752.

³⁵ Do Terezína byl transport umístěn kvůli chybějícímu zázemí v Litoměřicích. To měli vězni v následujících týdnech vybudovat.

³⁶ TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice- podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s. 65.

Cesta z Dachau do Bohušovic nad Ohří, odkud museli vězni pěšky do Terezína, zabrala dva dny. Po čas přepravy neměli vězni žádné informace o jejich cíli a ani o tom, co je čeká v bohušovické stanici.³⁷ V transportních vagoncích, nejspíše dobytčích, nebylo nic a malou porci jídla dostali až druhý den cesty.³⁸

Po příjezdu na nádraží do Bohušovic nad Ohří čekal vězně tři a půl kilometru dlouhý pochod do Malé pevnosti. Během cesty ve sněhové vánici byli hlídáni mnoha členy SS a osvětlováni silnými reflektory.³⁹ Pokud by se někdo z nich pokusil utéct, strážníci měli povolení střílet.

Když skupina dorazila do Terezína, byla umístěna do ženského dvora v objektu Malé pevnosti. Než byly prostory v novém táboře připraveny, museli vězni docházet do Litoměřic pěšky.⁴⁰

Ženy ze ženského dvora byly na nějaký čas umístěny do náhradních prostorů, kde byly podmínky mnohem horší než v ženském dvoře.

³⁷ APT, sb. vzpomínek č. 752, 915, 921.

³⁸ BENEŠOVÁ, Marie. První transport vězňů pro stavbu Richard v Litoměřicích. In: Terezínské listy 22/1994. Sborník Památníku Terezín. s. 102.

³⁹ KOTYZA, Oldřich, Ján SMETANA, Jindřich TOMAS a Miroslava BENEŠOVÁ. Dějiny města Litoměřic. Litoměřice: Město Litoměřice, 1997. ISBN 8085433486. s. 317.

⁴⁰ TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice - podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s. 21.

3.2 Budování tábora a podzemní továrny

Koncentrační tábor v Litoměřicích, označován jako „SS Kommando B5“, byl budován tzv. „horkou jehlou“.⁴¹ Oproti podzemní továrně, která měla dokumentaci detailně připravenou, byl tábor v některých ohledech zanedbán. Jednalo se o velký areál čítající mnoho armádních budov a rozsáhlé volné prostranství. Původní prostory byly vyklizeny, upraveny a do budov dříve sloužících jako vojenské ubikace se nastěhovalo vedení tábora a strážní jednotka SS. Některé domy pak byly přiděleny civilním dělníkům. Vězni prvního transportu s pomocí totálně nasazených museli upravit bývalé sklady, jízďárnu a stáje k ubytování velkého množství vězňů. Západní část komplexu s několika baráky byla označena jako věžeňská část a následovalo vybudování oplocení. Zabezpečení oblasti mělo střežit sedm strážních věží pro pozorování věžeňských prostorů. Zajímavé je, že stavba koncentračních táborů mnohdy stála na samotných vězňích, kteří byli pod dozorem totálně nasazených a příslušníků z řad SS a stejně tomu bylo i u Litoměřic.⁴²

Tlak na vězně z prvního transportu byl v prvních týdnech neúnosný. Za měsíc a několik dní měl dorazit další velký transport z Gross Rosenu o devíti stech vězňích. I přes snahu splnit požadované úkoly nebylo v silách vězňů vše dokončit včas. Do data příjezdu nebylo postaveno oplocení kolem vnitřní části tábora vyčleněné vězňům. Ale ani tyto okolnosti nebyly důvodem pro zrušení transportu. Po příjezdu z Gross - Rosenu dne 31. 4. 1944 byla část vězňů umístěna do bývalého skladu děl vybaveného palandami z neopracovaného dřeva a pokryté malou vrstvou pilin, druhá část vězňů se musela spokojit s venkovním prostranstvím.⁴³

⁴¹ LANGHAMEROVÁ, Miroslava. Zánik a poválečná likvidace koncentračního tábora v Litoměřicích. In: Tereziňské listy 36/2008. s 95

⁴² TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice - podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975 s. 33.

⁴³ TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice- podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s. 35.

Na nelehkou situaci v prvních dnech vzpomínal Václav Pařízek, který pracoval v koncentračním táboře jako totálně nasazený tesař při budování paland:

„Při zřizování koncentračního tábora v Litoměřicích jsem pracoval na výrobě paland pro ubytování vězňů. Pamatuji se, že se tehdy hovořilo, že má být 6000 postelí, potřebovalo se k tomu 10 q hřebíků. Zvláště jsme v táboře přistavovali kuchyň (dřevěný přístavek). Palandy se dávaly 6 nad sebou: vždy 3 a 3, mezi nimi byla podlaha na kozách, kam vedly schody. To bylo asi v měsíci dubnu nebo květnu. Přicházeli první vězňové.“⁴⁴

Při stavbě a úpravách továrny bylo osloveno a zaangažováno téměř 22 dodavatelských firem. Mezi nejznámější můžeme zařadit AEG – firma zaměřující se na silnoproud, Siemens-Schuckert a Halske – využíván pro slaboproud, a Sudeten - Bergbau, která byla pověřena hloubením štol.⁴⁵ Mnohé z těchto firem pak spolupracovaly i na výstavbě tábora.

3.3 Transporty vězňů do Litoměřic

Se snahou rychlého rozšiřování podzemních prostorů přicházely komplikace v podobě nedostatku pracovních sil. Lze konstatovat, že i díky situaci na východní frontě bylo zaručeno, že dorazí noví vězňové. Rudá armáda vítězila a německé vedení muselo řešit přesuny koncentračních táborů a jejich následnou likvidaci.

Díky tomu se například bezmála 120 000 vězňů z Auschwitz muselo přesunout do vnitřního území okupovaného Německem. Tato velká skupina se rozdělila mezi další koncentrační tábory a v Litoměřicích skončilo pět transportů.⁴⁶

První dorazil již 16. září 1944 o počtu 1 495 vězňů. Mezi nimi bylo 1 235 Poláků, 199 Rusů, 36 Němců a 25 jedinců jiných národností. Druhý transport přijel 27. října 1944 s 500 vězni. Skupina se skládala z 389 Poláků, 93 Rusů, 14 Němců a čtyř jedinců ostatních národností. Třetí transport přijel s 92 ženami 11. března 1945. Čtvrtý transport dorazil

⁴⁴ APT, sb. vzpomínek č. 185.

⁴⁵ Koncentrační tábor Litoměřice 1944-1945: příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15. - 17. listopadu 1994. Terezín: Památník Terezín, 1995. s. 44.

⁴⁶ STRELECKI, Andrzej. Transporty vězňů z Osvětimi do Litoměřic. In: Koncentrační tábor Litoměřice 1944-1945: příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15. - 17. listopadu 1994. Terezín: Památník Terezín, 1995. s. 27.

s 58 vězni dne 12. března 1945. Tato skupina byla převezena z evakuovaného pobočného tábora Auschwitz - Hubershüte a mezi převezenými bylo 53 Židů a pět Němců. Pátý transport dorazil 15. března 1945 a mezi příchozími bylo 41 Židů z Polska, Holandska, Francie, Řecka, Československa, Maďarska, sedm Jugoslávců, tři Němci a dva Rusové.⁴⁷

Cílem těchto přesunů byla snaha o zachování systému vykořisťování prací. Pokud by se k vězňům dostala Rudá armáda, velké množství lidí by bylo osvobozených a zároveň by Německo přišlo o pracovní sílu. Nehledě na to, že by se určitě našli vězni, kteří by šli bojovat na straně Rudé armády proti Německu. Všeobecně bylo známé, že například polští vězni měli blízko k útekům a záškodnické činnosti a v případě osvobození by byli připraveni bojovat.⁴⁸

V níže uvedené tabulce jsou k dispozici informace o transportech mířících do litoměřického tábora. Je téměř jisté, že počet transportů může být o něco vyšší, ale vzhledem k neexistujícím (nebo spíše později zničeným) dokumentům nelze zbytek dohledat. Tabulka je rozdělena do několika sloupců. První sloupec označuje číselné pořadí transportu – jsou řazeny chronologicky. Druhý sloupec značí kód transportu – kódové označení/znak. Třetí obsahuje názvy původních táborů – pokud je u názvu otazník, nelze s přesností určit původní místo odjezdu. Ve čtvrtém sloupci jsou data příjezdu transportů – stejně jako u třetího sloupce nelze u některých transportů s přesností určit. Pátý sloupec znázorňuje počet přepravených vězňů – pokud je číslo v závorce, jedná se o počet zjištěný z vězeňských karet, a poslední, šestý sloupec, informuje o složení nebo obsahuje jiné dodatečné informace o daném transportu.

Celkem se tedy dá hovořit o 78 zjištěných transportech. Ty přijížděly z míst jako Dachau, Gross - Rosen, Flossenbürg, Auschwitz, Königstein a další.

Z Dachau dorazily do Litoměřic během fungování tábora čtyři transporty s celkovým počtem 1 941 vězňů. V prvním přijelo 500 vězňů, druhém 400 vězňů, třetím 206 vězňů a posledním 835 vězňů.

⁴⁷ STRELECKI, Andrzej. Transporty vězňů z Osvětimi do Litoměřic. In: Koncentrační tábor Litoměřice 1944-1945: příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15. - 17. listopadu 1994. Terezín: Památník Terezín, 1995. s. 28.

⁴⁸ Koncentrační tábor Litoměřice 1944-1945: příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15.-17.listopadu 1994. Terezín: Památník Terezín, 1995. s. 28.

Z Gross – Rosenu byly vyslány čtyři transporty o počtu 4 153 vězňů. První o počtu 900 vězňů, druhý 1 202 vězňů, třetí 2 051 vězňů. O počtu vězňů z posledního transportu nejsou k dispozici žádné informace.

KT Flossenbürg vyslal do Litoměřic celkem 14 transportů s celkovým počtem 3 666 vězňů. V tabulce lze také nalézt pojem „Stapo“. Jedná se o akce spojené s gestapem, které přiváželo do tábora vězně z blíže neurčených míst.

Zajímavostí jsou vězni z Varšavského povstání. Transport s 1296 vězni přijel 4. 9. 1944. Je možné, že právě tento transport byl původně vyslán do Flossenbürgu (veden v dokumentech s místem odjezdu KZ Flossenbürg), ale kvůli nedostatku pracovních sil v Litoměřicích nebo přeplněnosti Flossenbürgu byl během cesty přesměrován. Z celkového počtu 1296 v Litoměřicích zemřelo minimálně 708 vězňů. Transport z Auschwitz II. - Birkenau (16. 9. 1944 - 1 495 vězňů, 27. 10. 1944 - 500 vězňů) se skládal z vězňů převážně z Varšavy, kteří byli do Auschwitz přesunuti ze sběrného tábora Pruszków.⁴⁹

⁴⁹ APT, sb. vzpomínek č. 453, 1979.

Č. t.	Zn.	Odkud	Datum	Počet	Poznámka
1	T	Dachau	24. 3. 1944	500	
2		Gross Rosen	31. 4. 1944	900	
3		Flossenbürg	20. 5. 1944	10	
4		Flossenbürg	29. 5. 1944	7	vězeňská samospráva
5	G	Gross Rosen	31. 5. 1944	1 202	transport do Litoměřic
6	F1	Flossenbürg	8. 7. 1944	71	
7		Flossenbürg	13. 7. 1944	1	
8	D	Dachau	25. 7. 1944	400	polští Židé
9	F2	Flossenbürg	9. 8. 1944	1 038	
10		Flossenbürg	26. 8. 1944	1	
11		Neuengamme	28. 8. 1944	14	pro Lovosice
12	F3	Flossenbürg	4. 9. 1944	1 296	Poláci zatčení při Varšavském povstání
13	A1	Auschwitz II- Birkenau	16. 9. 1944	1 495	vězni převážně z Varšavy
14		Theresienstadt	4. 10. 1944	1	
15	F4	Flossenbürg	18. 10. 1944	300	
16	A2	Auschwitz II- Birkenau	27. 10. 1944	500	
17	F5	Flossenbürg	13. 11. 1944	199	
18	F5	Flossenbürg	13. 11. 1944	2	pro Lovosice
19		Flossenbürg	21. 11. 1944	1	
20	F6	Flossenbürg	25. 11. 1944	248	pro Elsabe
21		Stapo?	30. 11. 1944	1	
22	F7	Flossenbürg	8. 12. 1944	452	pro Elsabe
23		Königstein/Swalbe II	22. 12. 1944	14	Nemocní
24		Stapo?	28. 12. 1944	1	
25		Stapo?	29. 12. 1944	1	
26		Stapo?	5. 1. 1945	1	
27	D1	Dachau/Kaufering	6. 1. 1945	835	Židé
28		Stapo?	9. 1. 1945	1	
29		Stapo	10. 1. 1945	1	
30		Stapo?	12. 1. 1945	1	

31		Stapo	22. 1. 1945	1	
32	St	Steinschönau	23. 1. 1945	43	
33	D2	Dachau	27. 1. 1945	206	
34		Auschwitz	29. 1. 1945	1	
35	K1	Königstein/Schwalbe II	30. 1. 1945	30	nemocní TBC
36	F8	Flossenbürg	4. 2. 1945	40	maďarští Židé pro Richard II.
37	G1	Gross Rosen	14. 2. 1945	2 051	
38		Auschwitz – Gross Rosen	14. 2. 1945	?	ženy
39	O	Niederoderwitz	23. 2. 1945	140	maďarští Židé pro Kalkspat
40	K2	Königstein	23. 2. 1945	565	
41		Stapo?	1. 3. 1945	1	
42	D VII	Dachs VII/Mockethal	9. 3. 1945	12	
43	D VII	Schwalbe III/Porschdorf	9. 3. 1945	21	
44	A3	Auschwitz	11. 3. 1945	33/53	
45		Auschwitz III – Monowitz	12. 3. 1945	58	
46		SS Komando Hohenlinde	12. 3. 1945	39	policejní vězni
47		Stapo?	15. 3. 1945	1	
48		Stapo?	20. 3. 1945	1	
49		Buchenwald	31. 3. 1945	1	
50	Br	Brüx	Před 1. 4. 1945	(76)	vězni z pracovních výchovného tábora
51	Zw	Zwickau	Do 2. 4. 1945	(416)	
52	K2	Königstein	2. 4. 1945	1	pro Lovosice
53		Berga	2. 4. 1945	(7)	
54	FKL	Ravensbrück	6. 4. 1945	300	ženy
55	B	Buchenwald	9. 4. 1945	1 473	
56		Flucht	10. 4. 1945	1	
57	Zsch.	Dresden/Zschachwitz	14. 4. 1945	200	
58	Ch	Chemnitz	16. 4. 1945	(370)	ženy
59		Buchenwald	19. 4. 1945	(2)	Maďaři
60		Stapo	19. 4. 1945	1	
61	Schl	Schlackenwerth	20. 4. 1945	(77)	

62	Kr	Gröditz	20. 4. 1945	(325)	
63		Stapo	20. 4. 1945	8	
64		Stapo	22. 4. 1945	7	
65		Stapo	23. 4. 1945	3	
66		Stapo	24. 4. 1945	8	
67	N	Nossen	25. 4. 1945	(39)	
68	Dr	Dresden	26. 4. 1945	(400)	
69	Zcz.Dr	Dresden/Zschachwitz	26. 4. 1945	(209)	
70	Wei	Buchenwald/Weimar	26. 4. 1945	(163)	
71		Buchenwald/Jema	29. 4. 1945	(466)	
72	X	?	2. 5. 1945	(14)	
73	Asch	Buchenwald/Aschersl.	?	(105)	
74		Flöha	?	(2)	
75		Mülsen St. Micheln	?	(39)	
76		Nordhausen	?	(47)	
77	Dr.Zch	Dresden/Zschachwitz	?	(94)	
78		?	?	520	evakuační transport
				18 131	

Příloha 2 - Transporty do KT Litoměřice

3.4 Transporty vězňů z Litoměřic

Mnoho příchozích transportů mělo zůstat v táboře jen po určitou dobu. Z kartoték lze vypočítat, kolik transportů a deportací bylo provedeno. Stejně jako u předchozí kapitoly nelze s úplnou přesností stanovit počet odchozích transportů.

V následující tabulce je seznam všech doposud zjištěných transportů a převozů z Litoměřic do ostatních táborů.

Č. t.	Zn.	Cíl transportu	Datum	Počet	Poznámka
1		Dachau	27. 3. 1944	10	
2		Dachau	4. 4. 1944	90	
3		Flossenbürg	27. 5. 1944	45	
4		Flossenbürg	7. 7. 1944	11	
5		Flossenbürg	11. 7. 1944	195	
6		Flossenbürg	1. 8. 1944	1	
7		Flossenbürg	10. 8. 1944	11	
8		Flossenbürg	11. 8. 1944	237	
9		Flossenbürg	24. 8. 1944	72	
10		Flossenbürg	25. 8. 1944	1	
11		Flossenbürg	29. 8. 1944	1	
12		Flossenbürg	31. 8. 1944	68	
13		Flossenbürg	31. 8. 1944	1	
14		Flossenbürg	21. 9. 1944	1	
15		Flossenbürg	22. 9. 1944	52	
16		Flossenbürg	26. 9. 1944	3	
17		Flossenbürg	29. 9. 1944	1	
18		Theresienstadt	30. 9. 1944	1	
19		Flossenbürg	9. 10. 1944	1	
20		Dachau	13. 10. 1944	375	Polští Židé
21		Mauthausen	13. 10. 1944	385	Polští Židé

22		Flossenbürg	18. 10. 1944	300	
23		Flossenbürg	24. 10. 1944	3	
24		Flossenbürg/Nossen	29. 10. 1944	15	
25		Flossenbürg	31. 10. 1944	1	
26		Flossenbürg	3. 11. 1944	1	Z Lovosic
27		Flossenbürg	5. 11. 1944	50	
28		Flossenbürg	6. 11. 1944	2	
29		Flossenbürg	8. 11. 1944	208	
30		Flossenbürg	11. 11. 1944	1	
31		Flossenbürg/Zwickau	15. 11. 1944	1	
32		Flossenbürg	16. 11. 1944	3	
33		Flossenbürg	16. 11. 1944	1	
34		Flossenbürg	20. 11. 1944	1	
35		Flossenbürg	24. 11. 1944	24	
36		Flossenbürg	24. 11. 1944	1	
37		Flossenbürg	28. 11. 1944	1	
38		Flossenbürg	2. 12. 1944	4	
39		Flossenbürg	9. 12. 1944	49	Ruští váleční zajatci
40		Flossenbürg	15. 12. 1944	1	
41		Flossenbürg	15. 12. 1944	6	
42		Flossenbürg	21. 12. 1944	1	
43		Flossenbürg	6. 1. 1945	1	
44		Stapo	6. 1. 1945	1	
45		Stapo	8. 1. 1945	1	
46		Flossenbürg	12. 1. 1945	1	
47		Flossenbürg	18. 1. 1945	1	
48		Stapo	19. 1. 1945	1	
49		Flossenbürg	24. 1. 1945	1	
50		Stapo	31. 1. 1945	1	
51		Flossenbürg	3. 2. 1945	1	
52		Flossenbürg	5. 2. 1945	1	

53		Ravensbruck	14. 2. 1945	1	
54		Flossenbürg	14. 2. 1945	4	
55		Flossenbürg	17. 2. 1945	1	
56		Flossenbürg	24. 2. 1945	247	Nemocní
57		Bergen – Belsen	7. 3. 1945	500	Nemocní tyfem
58		Flossenbürg	7. 3. 1945	1	
59		Flossenbürg	12. 3. 1945	1	
60		Bergen – Belsen	12. 3. 1945	700	Nemocní tyfem
61		Flossenbürg	13. 3. 1945	8	
62		Stapo	14. 3. 1945	1	
63		Buchenwald/Ohrdruf	19. 3. 1945	1	
64		Flossenbürg	20. 3. 1945	1	
65		Brux/Most	23. 3. 1945	37	Policejní vězni
66		Flossenbürg/Nossen	28. 3. 1945	5	
67		Flossenbürg	28. 3. 1945	15	
68		Gross Rosen/ Reichenau	29. 3. 1945	2	
69		Flossenbürg	2. 4. 1945	1	
70		Flossenbürg	7. 4. 1945	1	
71		Flossenbürg	10. 4. 1945	2	
72		Flossenbürg	16. 4. 1945	1	
73		Theresienstadt	21. 4. 1945	?	Přemísťování Židů do Terezína
74		Dachau	24. 4. 1945	1	
75		Stapo	29. 4. 1945	1	
				3869	

Příloha 3 – Transporty z KT Litoměřice

Jak je patrné, největší procento převážených vězňů končilo v domovském táboře ve Flossenbürgu. Během fungování tábora bylo vypraveno padesát sedm transportů/převozů právě do domovského tábora.

První transport do Dachau byl uskutečněn již 27. 3. 1944. Celkem 10 doložitelných mužů z pracovní skupiny bylo posláno zpět do jejich domovského tábora. V následujících měsících proběhlo ještě pět dalších transportů do Dachau.⁵⁰

Mezi méně jasnou část těchto transportů patří „Stapo“. V případech „Stapa“ se jednalo o převozy, transporty řízené gestapem. Destinace, kam byli jedinci převáženi, není známa.

I v Litoměřicích bylo možné narazit na skupiny židovských vězňů. Dva doložené transporty židovského obyvatelstva vyrazily 13. října 1944. První transport složený z 375 polských Židů mířil do Dachau. Druhý transport s přibližně 385 židovskými vězni směřoval do Mauthausenu.⁵¹

Po vypuknutí tyfové epidemie na začátku roku 1945 se počet nemocných nezvladatelně zvyšoval. Aby se zamezilo dalšímu rozšiřování nemoci, rozhodlo vedení tábora o přesunu dvou transportů s nemocnými do Bergen – Belsenu. Ty proběhly ve dnech 7. března 1945 a 12. března 1945. Počty těchto transportů se pohybují kolem 1 200 vězňů.⁵²

⁵⁰ BENEŠOVÁ, Miroslava. Koncentrační tábor v Litoměřicích a jeho vězňové. In: Koncentrační tábor Litoměřice 1944-1945: příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15. - 17. listopadu 1994. Terezín: Památník Terezín, 1995. s 19.

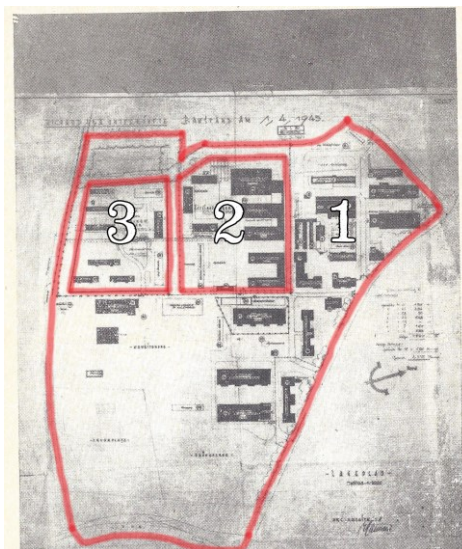
⁵¹ SÚA Praha, OVS, k. 26, seznam propuštěných Židů z revíru 21. 4. 1945, APT sb. vzpomínek č. 200, 444, 549.

⁵² APT sb. vzpomínek č. 200, 444, 549.

3.5 Areál KT Litoměřice

Táborový komplex je při leteckém pozorování dlouhý přibližně 520 metrů a široký od 570 do 300 metrů. Rozkládá se na stráni za Litoměřicemi, nedaleko kopce Bídnice.

Areál tábora lze rozdělit do tří hlavních sektorů. Největší část patřila vedení tábora, úředníkům a totálně nasazeným (označeno č. 1). Ve vrchní části tábora uprostřed ležel mužský vězeňský tábor (označeno č. 2). Nejmenší a nejnovější část byla vyčleněna ženám a nalezneme ji ve vrchní levé části pod číslem 3. Mezi jednotlivými sektory bylo vybudováno oplocení (označeno červeně). Kolem ženského tábora nechalo vedení vybudovat navíc dřevěnou stěnu, která měla zaručit úplnou izolaci.⁵³

Příloha 4 - KT Litoměřice - Rozložení areálu

Komplex přes svoji velikost neměl dostatek vězeňských ubytovacích prostorů. Neexistovala žádná dlažba a po dešti bylo všude bláto, obrovské louže. Vězni se museli brodit po kotníky v hustém bahně. Ti, co pracovali v Richardu, procházeli hustou bílou kaší skládající se z důlního prachu. V noci byl areál osvětlen silnými lampami a reflektory. Kromě těchto nepříjemností byly kolem tábora elektrické ploty a sedm strážních věží.⁵⁴

Na první dny spojené se stavbou tábora vzpomíná František Tůma. Během jeho činnosti v táboře viděl ubytování vězňů a táborové oplocení:

„Vězňové byli ubytováni v dělostřeleckých kasárnách a v tzv. remízách (uskladňována dříve děla). Tyto objekty byly oploceny ostnatým drátem, pod proudem. Nahoře bylo postaveno asi 5 baráků, dva používalo vedení stavby, v jednom byl sklad.“⁵⁵

⁵³ APT, sb. vzpomínek č. 548, 289.

⁵⁴ APT, sb. vzpomínek č. 219.

⁵⁵ APT, sb. vzpomínek č. 177.

Dále si na budování tábora vzpomíná i pan Václav Pařízek, který se zapojil do stavby podlah a sklepních prostorů:

„V kasárnách jsme dělali podlahy, dole ve dvoře sklep. Rovněž pod marodkou v táboře jsme stavěli sklep. Dozvěděli jsme se pak, že tu trhali vězňům (hlavně Židé, Poláci) zlaté zuby. Poláci – vězni s námi pracovali v táboře, podávali nám dřevo apod.“⁵⁶

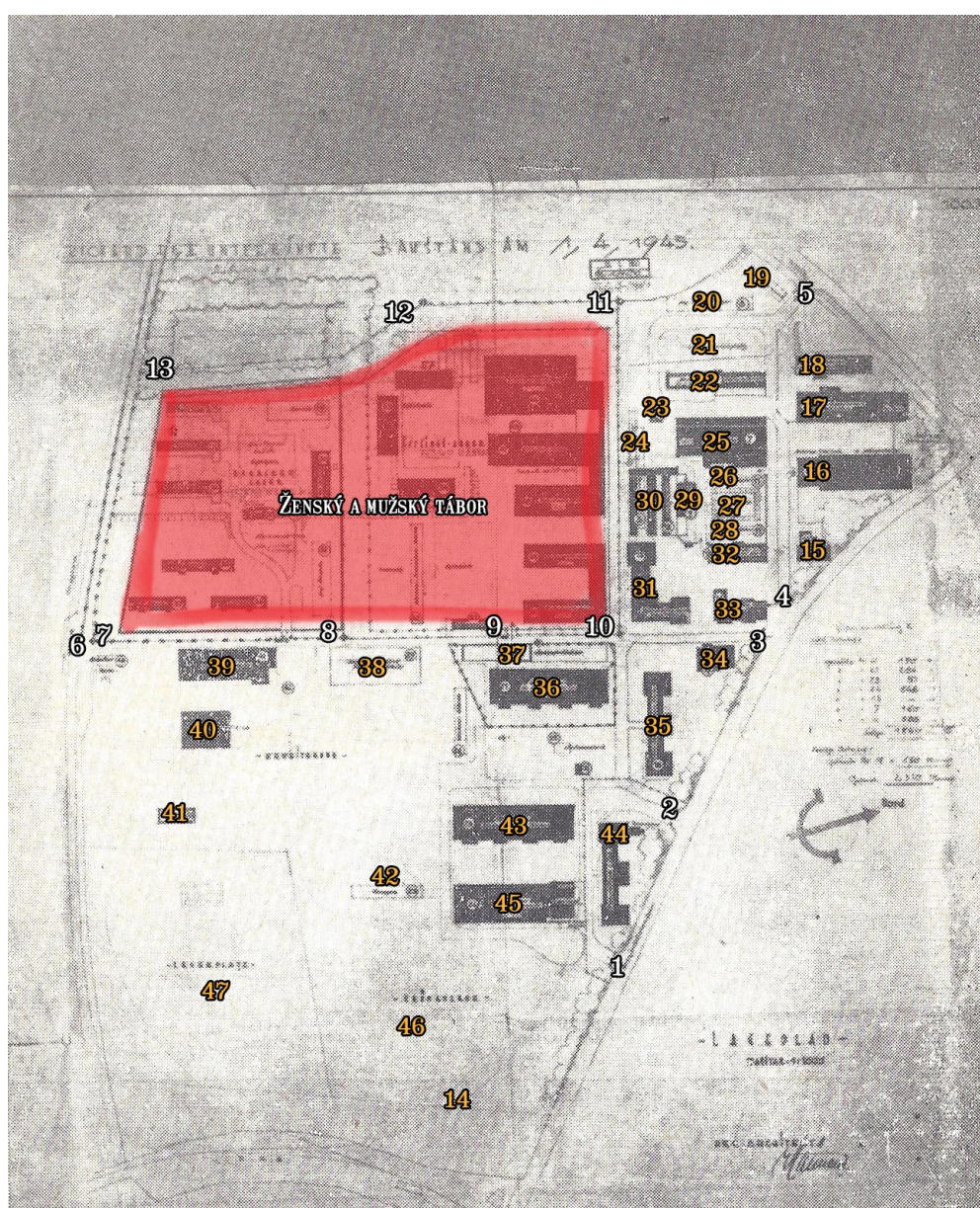
Na následující stránce je umístěna mapa KT Litoměřice z 1. dubna 1945. Číslo budov a míst byla rozdělena do dvou skupin, které ulehčují orientaci.

Bílými čísly jsou vyznačeny vchody a strážní věže. Číslo 1 – 6 označují vchody a východy z tábora. Vchod č. 6 byl využíván vězni, kteří pracovali v podzemní továrně a v jeho blízkosti byly budovány stáje a sprcha. Číslo 7 – 13 značí pozice strážních věží. Oranžová čísla patří budovám v prostoru prvního sektoru.

V pravé části tábora u vchodu č. 4 stála budova č. 15, která měla uvnitř návštěvní pokoje. Nad návštěvní budovou stála budova č. 16 sloužící jako automobilová hala a autoopravna Kratish. V budově č. 17 a č. 18 měla působiště autoopravárenská dílna Micketen. Číslo 19 leží v místě vedeném jako prostor pro řidiče. Po levé straně je číslo 20 – projektovaný sklad pohonných hmot. V těsné blízkosti bylo vymezeno menší prostranství sloužící jako parkoviště pro vozidla (č. 21). U parkoviště stála budova č. 22, kterou používalo vedení nákladních automobilů a kancelář technika řídicího přepravu. O malé budově č. 23 nejsou žádné informace. Pod číslem 24 se nacházelo tankovací místo (č. 24). Budova č. 25 sloužila jako velká kuchyně. U kuchyně byl sklep na zelí a byliny (č. 26 a č. 28). Mezi sklepy byla situována vodárenská nádrž (č. 27). Po levé straně od vodárenské nádrže se nacházelo další skladiště (č. 29) se sklepy na brambory a sklady na sudy (č. 30). Budova č. 31 sloužila jako zařízení pro strážní jednotky. Na kraji areálu u vchodu č. 3 stála strážní budova (č. 33). Naproti ní sídlila správa tábora (č. 34). U mužského vězeňského areálu stál oplocený blok s budovou č. 36 sloužící jako ubytovací část pro cizí dělníky. Ve stejném areálu je i č. 37 využívané jako prodejní místo. Vedle tohoto oploceného areálu byla umístěna prádelna. Budova č. 38 sloužila jako kantýna a jídelna pro cizince – civilní pracovníky. Budova č. 39 byla ubytovacím prostorem pro civilní pracovníky. Číslem 40 je označena vypouštěcí vodní

⁵⁶ APT, sb. vzpomínek č. 185.

nádrž a číslem 41 pozorovatelná. V blízkosti budov č. 43 a 45 bylo další parkoviště (č. 42). Vchod č. 1 a 2 vedl pouze k budově č. 44 využívané jako ubytovací prostor pro protiletectkou obranu. Kolem této budovy bylo oplocení. Vedle plotu budovy č. 44 stály stáje s nouzovým ubytovacím prostorem (č. 43) a ubytovací prostor pro cizince a civilní pracovníky (č. 45). V pravé části budovy č. 45 byl prostor pro uhelnu a kotelnu. V táboře se vyskytovala i zelená plocha (č. 46) a nádvoří tábora (č. 47). V místech č. 14 byl protitankový příkop a po válce zde byl vykopán masový hrob.

Příloha 5 - KT Litoměřice – Popis mimověžeňské části

3.5.1 Mužský tábor

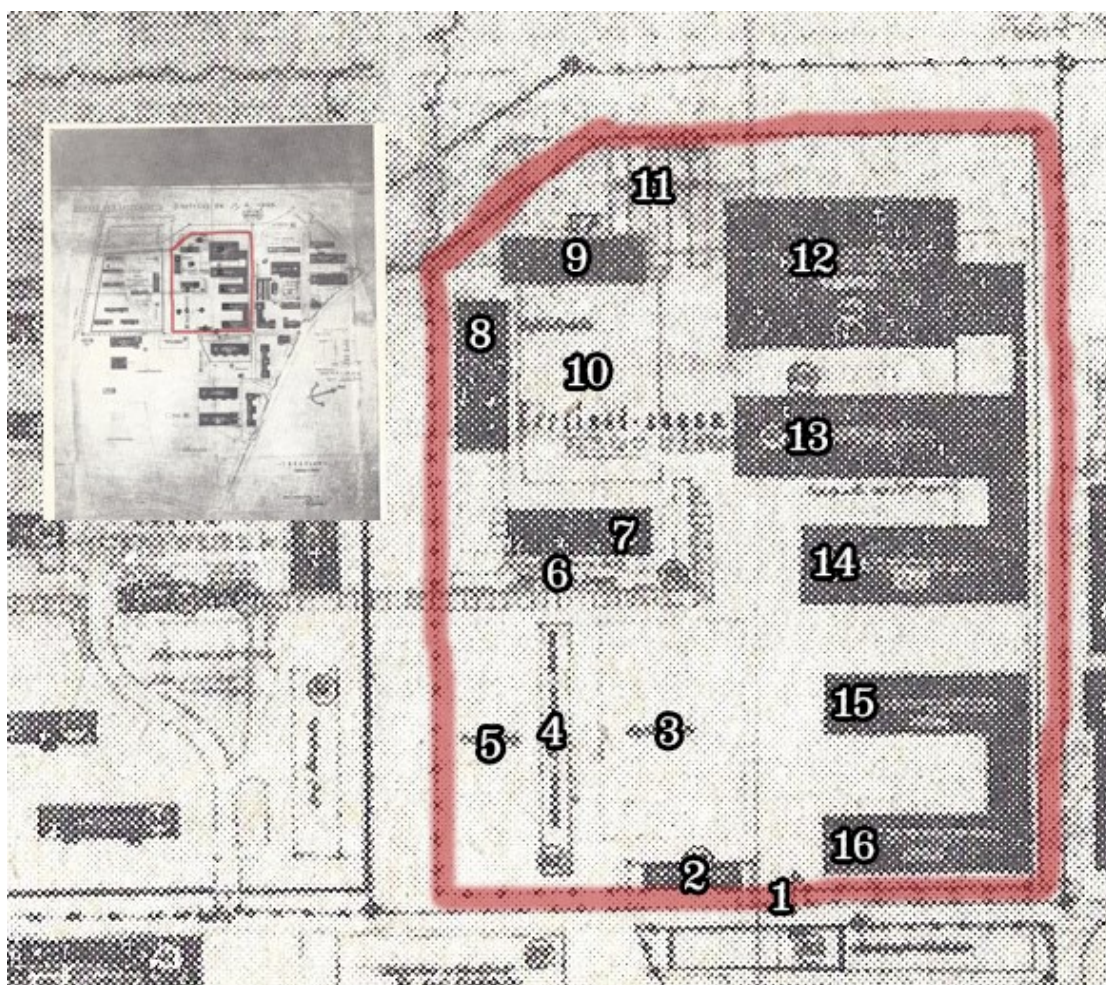
Mužský tábor se nacházel ve středu vrchní části komplexu. Hlavními dominantami byly čtyři budovy - bloky. Bloky č. 1 a č. 2 měly kapacity pro 1 040 vězňů (520 každý blok) – na mapě označeny čísly 15 a 16. Bloku č. 3 se říkalo dělostřelecká kasárna a mohl pojmout až 720 vězňů (č. 14). Největší z bloků byla jízdárna – blok č. 5, která pojala až 2 100 vězňů (č. 12). V blocích č. 3 a 5 byla na zemi jen udusaná hlína a ani strop v prvních měsících neexistoval. V celé budově byl téměř pořád chlad, vězni využívali slámu a hobliny jako primitivní pokrývky a ústřední topení bylo instalováno až na konci roku 1944. Na této úpravě se podílel i Jozef Zeman, který pracoval v táboře jako totálně nasazený dělník.⁵⁷

Níže na mapě tábora, ze dne 1. 4. 1945, jsou zvýrazněna důležitá místa a budovy v mužské části.

Vězni přicházeli do tábora vchodem (č. 1), po levé straně míjeli budovu zaměřenou na odšívování (č. 2). Po pravé straně stály baráky č. 15 a 16, které sloužily jako ubytovací místnosti. Ve středu spodní části tábora bylo nástupní místo vězňů (č. 3). Po levé straně od nástupního místa byla umístěna prádelna a čistírna bot (č. 4). Vpravo od prádelny byla sušárna oblečení (č. 5). Pod číslem 6 byl sklad brambor. Baráky č. 7, 8, 9 stály kolem nástupního místa (č. 10). V těsné blízkosti budovy č. 9 byly vybudovány sklepy na brambory (č. 11). Vedle sklepů bylo situováno ubytovací zařízení (č. 12), následovala hospodářská místnosti (č. 13) a další ubytovací místnost (č. 14).

Areál měl přibližně 30 000 m².

⁵⁷ APT, sb. vzpomínek č. 756.

Příloha 6 - KT Litoměřice - Mužská část tábora

3.5.2 Ženský tábor

I když o ženském táboře nejsou téměř žádné údaje, lze v některých dokumentech, vzpomínkách a kartách vězňů narazit na úlomkovité informace. Ze seznamu transportů lze vyčíst, že první ženský transport z Auschwitz a Gross - Rosenu dorazil do Litoměřic již 14. února 1945. Přesný počet dovezených však není zjistitelný. Druhý transport tří set žen z Ravensbrücku přijel 6. dubna 1945. Třetí transport byl v Litoměřicích 16. dubna 1945 a výchozí stanicí byla Chemnitz – Saská Kamenice. Nepřesná a zničená dokumentace neumožňuje zjistit přesný počet dovezených vězeňkyň, avšak dle kartotéky a záznamů se lze bavit o přibližném čísle 370. Celkem tedy hovoříme o více jak 670 ženách v litoměřickém KT.

Dalším důkazem o pobytu žen v Litoměřicích je seznam zemřelých. V dubnu roku 1945 zemřelo v táboře 123 mužů a 3 ženy.⁵⁸

Očitě svědectví o ženách lze nalézt například ve vzpomínkách pana Jaroslava Šimoníka:

„Kromě koncentračního tábora pro muže, byl někdy koncem roku 1944 nebo začátkem roku 1945 zřizován koncentrační tábor pro ženy, který byl obehnán zdmi z panelů. Jaké poměry v tomto táboře byly, mi není známo, ale měly tam být horší než v táboře pro muže.“⁵⁹

Situace v ženském táboře nebyla vůbec jednoduchá. Přijíždějící transporty z východní fronty vozily vyhladovělé vězně i vězenkyně. Během cesty dostali jen málokdy něco k snědku. V ženském táboře byla před příjezdem kolem domů zelená tráva. Po příjezdu během několika dní zmizela. Ženy byly tak hladové, že snědly cokoliv.⁶⁰ Když nebyla ani tráva, snažili se jíst hnědé uhlí.

„Musím dodat, že následkem hladu nepracující vězeňkyně snědly veškerou trávu z té části tábora, kde bydlely. Jedly dokonce i hnědé uhlí, které našly.“⁶¹

⁵⁸ BENEŠOVÁ, Miroslava. Koncentrační tábor v Litoměřicích a jeho vězňové. In: Koncentrační tábor Litoměřice 1944-1945: příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15. - 17. listopadu 1994. Terezín: Památník Terezín, 1995. s 23.

⁵⁹ APT, sb. vzpomínek č. 548.

⁶⁰ APT, sb. vzpomínek č. 199.

⁶¹ APT, sb. vzpomínek č. 516.

O plánování ženské části tábora vedení vědělo v předstihu. Již na podzim roku 1944 byly budovány tři dřevěné budovy, které oplotili a obehnali vysokým dřevěným plotem.

Informace o této části tábora lze nalézt například ve vzpomínkách totálně nasazeného Rudolfa Tůmy (nar. 1919), který pracoval jako malíř. Jeho prací bylo bílit místnosti a natírat dveře.

„...Někdy v říjnu nebo listopadu 1944 byly v objektu koncentračního tábora zbudovány dva větší dřevěné baráky, po jejichž dokončení jsem pak viděl, že jsou tyto baráky obydleny vězeňkyněmi – ženami. Pro upřesnění uvádím, že uvedené dva baráky byly obehnány vyšším dřevěným plotem, takže ostatní vězni k těmto ženám přístup neměli. Sám jsem viděl, když tyto ženy byly do koncentračního tábora přivedeny, šlo v daném případě o velmi mladé a vyspělé dívky. Bylo jich podle mého odhadu kolem 60. Do osobního styku jsem se žádnou nepřišel...“⁶²

Ve vzpomínkách pana Tůmy si lze všimnout, že stavba dvou dřevěných domů probíhala později než budování první dřevěné ubikace, která byla v areálu postavena o něco dříve.

Umístění žen v táboře bylo spojené i s firmou Osram, která chtěla využít ženskou pracovní sílu ve svých firemních provozech. Před příjezdem se spekulovalo o využití 400 – 600 žen.⁶³

Další očitě svědectví o ženách lze nalézt ve vzpomínkách Josefa Zemana:

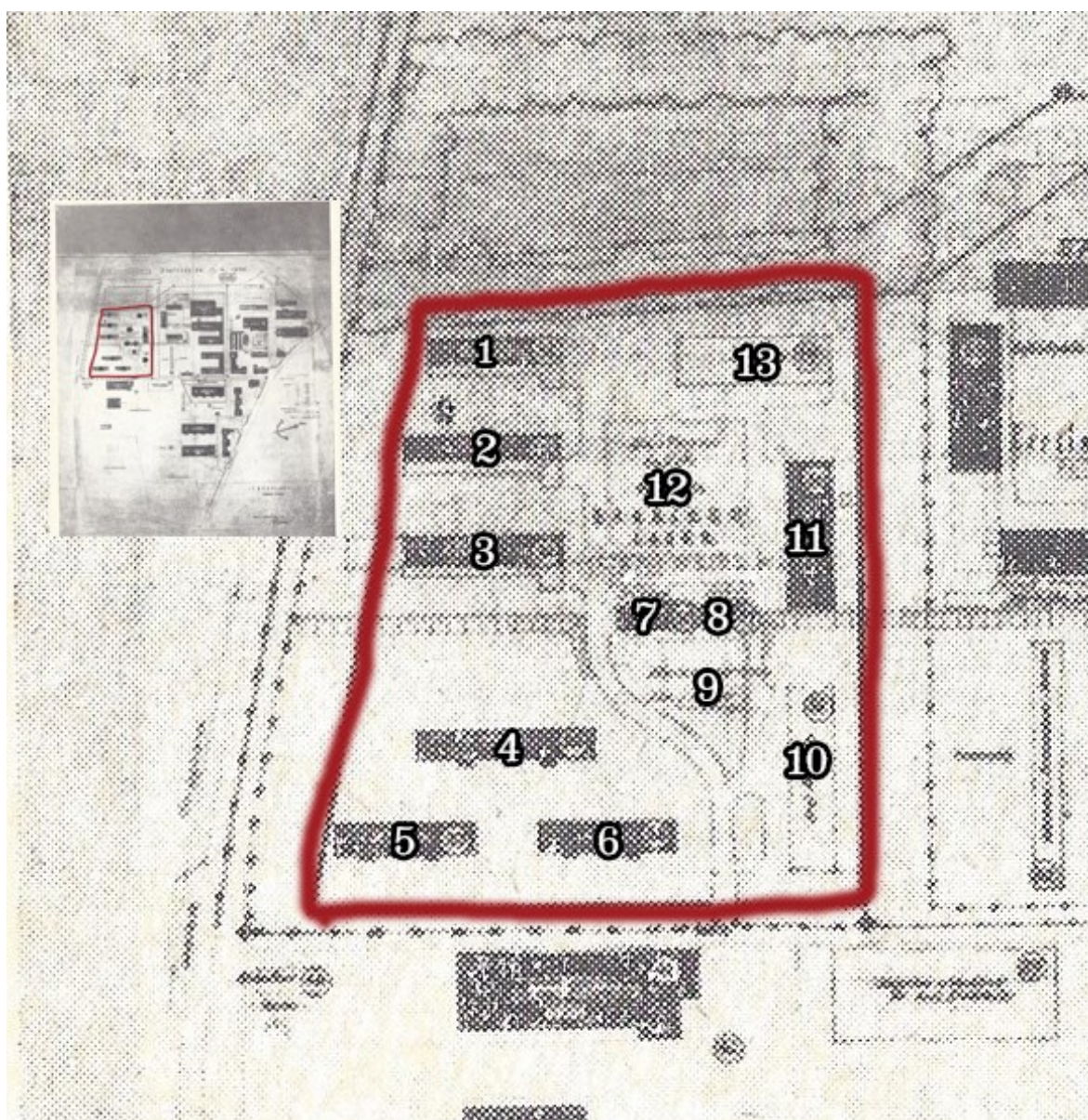
„Když jsem dokončil oplocení, dělal jsem lágr pro ženy. Ženský tábor bylo to nejstrašnější, co jsem na Richardu viděl. Ty ženy, které byly ještě pohledné, si vybírali SS a odváděli si je. Ženy byly umístěny v bývalé stodole (po straně malodrážky, asi na úrovni krematoria). Přivezli je asi v únoru, byly zmrzlé, doprovázeli je SS a esesmanky. Ženy zavedli do stodoly a já dostal příkaz stavět strážnici.“⁶⁴

⁶² APT, sb. vzpomínek č. 289.

⁶³ TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice- podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s. 60.

⁶⁴ APT, sb. vzpomínek č. 756.

Na plánu níže (ze dne 1. 4. 1945) je vyznačen červeně areál pro vězněné ženy. Čísly 1 – 6 jsou označeny baráky. Ženy byly však ubytovány v barácích 1 – 3. Ve středu areálu byly umístěny toalety (č. 7), vedle nich se nacházela uhelna (č. 8) a umývárna (č. 9). Ve spodním pravém rohu byla umístěna další budova (č. 10). Vedle uhelny byl projektovaný další barák (č. 11). Uprostřed bylo nástupní místo (č. 12) a v pravém horním rohu ještě jedna budova (č. 13). Areál měl přibližně 20 000 m².

Příloha 7 - KT Litoměřice – Ženská část tábora

3.6 Velení a ostraha v koncentračním táboře

Hlavní vedení v pozici „Kommandoführera“ vykonávali důstojníci nebo poddůstojníci z domovského tábora Flossenbürgu a během fungování tábora se vystříдалo pět. Těm byli nápomocni příslušníci SS, kteří mnohdy přijížděli s transporty vězňů nebo byli do tábora převedeni z jiných koncentračních táborů.

Prvním velitelem byl SS - Hauptscharführer Schreiber, který do tábora dorazil s prvním transportem z Dachau – v březnu 1944. Jeho osoba byla spjata se „vstřícným“ přístupem k vězňům. Na základě této okolnosti se Führungstab B5, na příkaz W. Mayera, rozhodl, že Schreibera odvolá zpět do Flossenbürgu.⁶⁵

Na jeho místo nastoupil v červnu 1944 SS - Oberscharführer Otto von Berg. O jeho působení není moc známo, téměř žádné dokumenty se nedochovaly. Jedna z mála informací je stejná jako u předchůdce Schreibera. Dostal se kvůli neshodám do konfliktu s Führungstabem B5 a v srpnu 1944 byl odvolán.⁶⁶

Třetím byl ve funkci Komandoführera SS - Obersturmführer Völkner. Pod jeho vedením byl tábor od srpna do listopadu 1944. Díky organizačním schopnostem dokázal zlepšit situaci v táboře zavedením řádu. Výsledkem opatření bylo lepší pracovní nasazení vězňů. Za Völknerova působení přijíždělo mnoho nových transportů s vězni.⁶⁷

V listopadu 1944 nastupuje do vedoucí pozice SS – Obersturmführer Heiling. Jeho vedení je spojeno s nastolením tvrdého režimu. Vydal mnoho nařízení a při sebemenším porušení padaly tvrdé tresty. Během vykonávání funkce onemocněl skvrnitým tyfem a vedení tábora opustil.⁶⁸

⁶⁵ APT, Sb. KT Litoměřice, protokol výslechu ing. Knie.

⁶⁶ BLODIG, Vojtěch. Personál v koncentračním táboře v Litoměřicích. In: Koncentrační tábor Litoměřice 1944-1945: příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15. - 17. listopadu 1994. Terezín: Památník Terezín, 1995. s. 24.

⁶⁷ Tamtéž, s. 25.

⁶⁸ Tamtéž, s. 25.

Posledním velitelem tábora byl SS - Untersturmführer Beno Brückner. Stejně jako Heiling byl vůči vězňům nekompromisní, krutý a neměl zájem na zlepšení pracovních podmínek, snížení počtu nemocných. Před koncem války tábor opustil a přes Prahu prchl na Západ.⁶⁹

Velký vliv na fungování a pozice v táboře mělo komando SS - Führungstab B5, které se v jakémkoliv případě nedůvěry ve velitele zasloužilo o jeho přemístění a nahrazení jiným důstojníkem. Hlavní sídlo mělo ve vile Pfaffenhof, která byla mimo areál koncentračního tábora. SS – Führungsstab B5 byl řídicí orgán SS, který se staral o hospodaření a budování nových podniků.⁷⁰

Koncentrační tábor v Litoměřicích měl velké množství úředníků, kteří řídili chod tábora. Pod nejvyššími důstojníky byl zástupce – též označován jako „Lagerführer“. Jeho náplní bylo starat se o faktický chod tábora, měl přímý kontakt s vězni. V případě konfliktu či nekázně určoval tresty a prováděl kontroly. V koncentračním táboře se ve funkci Lägerführera vystřídali: SS - Hauptscharführer Willi Czibulka, SS - Hauptscharführer Pannicke a přechodně SS - Oberscharführer Karl Opitz.⁷¹

Kontrolu nad vězni zajišťovali příslušníci SS ve funkci Rapportführer a Blockführer. Jako hlavní táborový Rapportführer působil v táboře SS - Untercharführer Helling. Ten měl mezi svými podřízenými a spolupracovníky například SS - Unterscharführera Hankeho, SS - Hauptscharführera Mayera, SS - Unterscharführera Linkeho a SS - Hauptscharführera Werchhahna. Strážní jednotka čítala v táboře přibližně 30 členů Luftwaffe z Flossenbürgu. V dokumentech je značená jako „6. Luftwaffe Wachkompanie Leitmeritz“ a byla podřízena zvláštnímu inspektorátu „Sonderinspektion II (Jägerstab) Nordhausen“.⁷² Postupem času však začala vybírat dobrovolníky z řad válečných zajatců. Prodělali výcvik a ve výsledku se právě tito dobrovolníci chovali k vězňům mnohdy hůře než původní příslušníci Luftwaffe.

⁶⁹ BLODIG, Vojtěch. Personál v koncentračním táboře v Litoměřicích. In: Koncentrační tábor Litoměřice 1944-1945: příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15. - 17. listopadu 1994. Terezín: Památník Terezín, 1995. s. 24.

⁷⁰ TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice- podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s. 11.

⁷¹ BLODIG, Vojtěch. Personál v koncentračním táboře v Litoměřicích. In: Koncentrační tábor Litoměřice 1944-1945: příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15. - 17. listopadu 1994. Terezín: Památník Terezín, 1995. s. 25.

⁷² Tamtéž, s. 24.

Mezi vězni se jim říkalo černá stráž a skládali se většinou z ruských a německých kriminálníchků. O pestrosti členů hlídek zaslechl i Adolf Schön:

„SS se chlubili, že v táboře mají příslušníky 19 národů.“⁷³

Další zmínka o chování členů SS je ve vzpomínkách Františka Tůmy:

„SSmani, kteří střežili KT, byli SS – Valoni, z Belgie, nebo také ze Sárska. Znali německy jen velmi málo. Jejich jednání a zacházení s vězni však přesně odpovídalo úsluví:

„Poturčenec horší Turka.“⁷⁴

Chod tábora však nezávisel pouze na kontrolních a vedoucích funkcích. V táboře bylo také množství vězňů, kteří pracovali v lepších podmínkách jako písaři, pomocníci. Vězni také primárně vedli kartotéky. Velitelem této skupiny byl Arbeitseinsatzführer. V táboře se nacházelo i politické oddělení – táborové gestapo. To vedl SS - Rottenführer Willi Bacher a SS - Rottenführer Hans Rührmayer.⁷⁵

Další důležitou složkou ve fungování tábora bylo zásobování a vedení vězeňské kuchyně. Vedoucím oddělení byl SS - Unterscharführer Hans Kohn, SS - Oberscharführer Günter Schmidt a SS - Scharführer Eduard Schwarz. Velitelem kantýny byl SS - Rottenführer Karl Peil.⁷⁶

⁷³ APT, sb. vzpomínek č. 219.

⁷⁴ APT, sb. vzpomínek č. 177.

⁷⁵ BLODIG, Vojtěch. Personál v koncentračním táboře v Litoměřicích. In: Koncentrační tábor Litoměřice 1944-1945: příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15. - 17. listopadu 1994. Terezín: Památník Terezín, 1995. s. 24

⁷⁶ Tamtéž, s. 25

3.7 Totálně nasazení

Nemalou část tábora tvořili totálně nasazení dělníci. V případě Litoměřic zde byli ze zemí Německa, Polska, Ruska, ale především i Češi. U totálně nasazených dělníků platilo, že kdo neměl za týden odpracovaných 72 hodin, byl absentér a mohl se dostat do koncentračního tábora jako vězeň.⁷⁷

„V táboře jsme byli na práci asi 14 dnů, pak jsme odešli na překladiště dole pod Richardem. Museli jsme každý týden odpracovat 72 hodin, kdo je neudělal, byl absentér. Takové pak odvezli na týden na Malou pevnost a ostříhané vozili na práci na Richard. Evidence hodin se vedla na kartách, hodina příchodu a odchodu se vyznačovala razítkem (provádělo se v kanceláři).“⁷⁸

I přes obtíže byli mnohdy právě totálně nasazení Češi spojnicí mezi vězni a jejich rodinami. Kromě posílání ilegálních dopisů dodávali do tábora životně důležité věci, jako jídlo, oblečení. Jejich režim byl volnější a po práci dostávali propustky z tábora. Čeští vězni, pokud bydleli do deseti kilometrů od tábora, mohli jezdit po práci domů.

„Na Richardu pracovalo 3500 vězňů a asi 300- 400 civilistů. Ti co bydleli v okolí do 10 km, mohli jezdit domů, ostatní museli být ubytováni v táboře.“⁷⁹

Pracovní režim měl i negativní stránky. Totálně nasazení museli pracovat v tichosti a nenavazovat s vězni kontakt. Když se někdo opovážil s vězněm promluvit, případně mu dal trochu jídla, mohl být po prozrazení hlídkou SS tvrdě potrestán. I přes toto riziko mnoho Čechů pomáhalo vězňům.

⁷⁷ SOA Litoměřice, fond Horní úřad Teplice k. 19.

⁷⁸ APT, sb. vzpomínek č. 196.

⁷⁹ APT, sb. vzpomínek č. 196.

Adolf Schön (nar. 30. 6. 1903) pracoval v litoměřickém táboře jako totálně nasazený pro firmu Polenski – Zellner zabývající se vysokými a nízkými stavbami. Uměl též pracovat jako zámečnický a pocházel ze smíšeného židovského manželství. V jeho vzpomínkách je mnoho zajímavých informací a postřehů o fungování tábora a osudech jednotlivých vězňů:

„ŽIVOT V LÁGRU: na světlici nás bylo 7, samí Němci ze smíšených manželství. Na jiných světlicích byli Češi, Francouzi, Italové. Hovořil jsem s nimi, do okolních vesnic jsme šli společně žebrať...

... Oběd jsme dostávali přímo na Richardu, kde byla venku kuchyně. Večeři a snídani jsme dostávali dole. Pamatuji si tu na dvě kuchyně. Stravování bylo přeneseno z první kuchyně do druhé v roce 1945...

... Dělal se i v noci, sám jsem někdy pracoval 24 i 36 hodin nepřetržitě. Za to nám event. dávali náhradní volno. Neděle byly nejdříve volné, pak každá druhá.

... Na Vánoce 1944 jsme pracovali na větracích šachtách, kam se zabudovávaly velké ventilátory. Začínal tu zkušební provoz, mistr dal dělníkům, kteří tu pracovali, volno, já měl přes Vánoce u ventilátorů službu. Dostal jsem za to od mistra tajně volno na jeden den (Nový rok), kdy jsem se mohl podívat za rodinou do Ústí. Mistr byl ze Slezska, odkud byla i většina dozorců.

Slyšel jsem o případech, že byli totálně nasazení dělníci zavřeni v koncentračním táboře, nám tím hrozili.

V posledních dnech, kdy byla ruská fronta už v Drážďanech, se ozbrojoval volksšturm. Poslouchal jsem rádio, kde krajský vedoucí nacistické strany vyzýval, aby lidé bránili vlast, aby si ale zbraně brali jen ti, kteří jsou přesvědčeni, že budou bojovat, ostatní nikoliv. Asi za 2 dny byl na Richardu poplach, mimo nás dostávali civilní zaměstnanci zbraně. Říkal jsem ostatním v dílně, že si zbraně brát nemusí, podle slov krajclajtera z Ústí. Jeden je skutečně odmítl s odvoláním se na mne. Mistr na mne přišel, hrozil, že přijdu mezi štráfáté (míněno vězně - pozn. autora).

... Pracoval jsem na Richardu s vězni, i s Čechy, měl jsem zájem o osudy vězňů. Jeden český vězeň mi vyprávěl, že byl totálně nasazen v Rakousku, na Vánoce utíkal domů, chytily ho v Lovosicích. Byl odsouzen k několika letům vězení, když si odpykal, reklamoval propuštění.

Řekli mu, že trest prodloužili, to se stalo několikrát, až nakonec mu sdělili, že to má až do konce války.

Německý vězeň, v civilu sedlák z Flensburgu, měl přiděleného na práci ruského dělníka. Dobře dělal, měl už ale úplně roztrhané šaty. Sedlák mu dal svoje starší, Rus v nich utekl. Sedlák se za to dostal do tábora, obvinili ho, že mu pomáhal.

V táboře bylo hodně Poláků z Varšavy. Ptal jsem se jich, jak to, že jsou tady. Říkali: ‚Nejdříve zabrali Varšavu Rusové, pak zase Němci, než mohli Rusové znovu přijít, sehnali Němci muže a ženy, že je budou evakuovat. Ale naložili nás a odvezli do koncentračního tábora.‘

Ke konci války bylo na Richardu, podle toho co říkali vězni, 12 000 lidí v koncentračním táboře.

Když se za setmění stálo na Radobýlu, bylo krásně vidět osvětlení celého areálu (silné žárovky), které připomínalo šňůry perel. Ostatní kolem bylo všechno zatměno. V případě náletu světla 2x - 3x blikla, to bylo znamení, že zhasnou.

Jednou šli vězni z práce, právě když zhaslo světlo. SS připravili pušky k palbě, křičeli ‚kdo vystoupí jeden krok z řady, bude zastřelen!‘

V případě náletu musili všichni vězňové jít do štol. Jednou zůstali dva sedět pod stromem: ‚My tam nejdeme.‘ Kákové je zbili do bezvědomí a nechali je ležet.

Byla tu uvolněná morálka, každý si chtěl udržet život za každou cenu, neznal bratra.

Muller – řídil transportní četou, nechal mi nacpat fajfku. Nemohu říci, že by bil vězně.⁸⁰

Do tábora přicházeli během ubíhajících měsíců noví totálně nasazení, aby se práce neustále zrychlovaly. Již při prvním spatření areálu byli mnozí zděšeni. Například Jaroslav Pytloun, který přišel do tábora betonovat stěny, vzpomíná, že při prvním očním kontaktu s vězni se ho zmocnila neskutečná hrůza. A právě i to ho následně podnítilo k pomoci vězňům. Jak to bylo možné, posílal jim dopisy a dával svačiny. Do této činnosti zapojil i manželku, která

⁸⁰ APT, sb. vzpomínek č. 219.

pomáhala při nákupu jídla a odesílání dopisů. Pan Pytloun byl i svědkem pochodu smrti 300 – 400 vězňů s kapelou.⁸¹

Občas se v táboře stalo, že při noční směně usnulo celé komando. V takovém případě se dalo očekávat tvrdé potrestání, ale v táboře byli i dozorcí, kteří vězně místo popravení jen poranili. Tuto situaci zažil i Josef Šťastný, který pracoval na stavbě vysokého napětí:

„Jednou v noci v práci usnulo celé komando. Přišel strážný, probudil jsem se, když na mne skočil pes. Strážný mi podkopnul prkno s cihlou, udělal rámus, ale nic jiného z toho nebylo.“⁸²

Josef Zeman (narozen 1918) byl totálně nasazený dělník v Richardu. Během okupace bydlel v Českých Kopistech. V táboře zažil mnoho zajímavých věcí a byl nápomocen při útěku některých vězňů. V jeho vzpomínkách popisuje své zážitky z války a působení na KT v Litoměřicích:

„Před válkou jsem pracoval u firmy Krause –Walter v Litoměřicích. Za okupace odcházeli lidé od firmy do Německa, mne se nechtělo. Posílal mne Walter, když jsem nesouhlasil, ozvala se účetní firmy (Němka, z Lukavce): ‚Co se s ním budeme bavit, blízko je gestapo Terezín, půjdeme tam.‘

Musel jsem pak odejít na práci do Německa, do Manheimu. Přejímali nás tu stavitelé: Mayer, Holmann a Siebert (od SS, na prac. úřadě). Seřadili nás, ptali se, co umíme. Chtěli někoho, kdo dovede stavět výtahy. Kamarád, Stýblo z Mostu, byl tu už po druhé, mi říkal: ‚Vem to, já pomohu.‘ Přihlásil jsem se. To bylo v roce 1943. Siebert mne naložil do auta, vozili mne po městě, Siebert ukazoval, co budu dělat, zda to umím. Říkal jsem, že bych to dělal tak, jako se to dělá u nás, pustil se do mne, že musím dělat podle jejich způsobu. Odpověděl jsem, že tedy dobře, že chci 12 lidí. Stavěli jsme výtahy, pak přišel nálet – po 3 dnech – vše, co bylo postaveno, rozbili. Když už měla doba, po kterou jsem byl určen do Německa, končit, přeřadili mne – týden před jejím ukončením – na jiné pracoviště. Siebert mne nechtěl pustit domů, že jsem nenahraditelný, že musím zůstat. Ale zaměstnankyně

⁸¹ APT, sb. vzpomínek č. 908.

⁸² APT, sb. vzpomínek č. 233.

pracovního úřadu trvala na tom, že mne musí domů pustit, že si mne mohou případně znovu vyžádat zpět.

Přijel jsem domů a asi po třech dnech jsem se šel hlásit k firmě Krause – Walter. Pustili se do mne, že už tu papíry dávno jsou, že mám odjet zpět. Nesouhlasil jsem, že vyhledal jsem švagra v Podsedicích, byl u německé policie. Jel se mnou do Litoměřic, jednal u firmy, říkal mi potom: ‚Do Německa nepojedeš, za trest ale půjdeš pracovat na ‚Fafák‘.‘ Tehdy se ještě nepoužívalo názvu Richard, byl mezi námi jmenován Fafák. Nic tu nebylo. Tloukli jsme pylony, stavěli dřevěné baráky. Naším mistrem byl Vyskočil, Čech z Drážďan. Za týden přijel mistr Novák, rovněž z Drážďan, měl na starosti betonáře.

Stavěly se základy zděného baráku pro SS, dělal jsem tu lešení. Vedoucím nad všemi stavbami na Richardu byl ing. Frank. Uměl česky, se mnou také česky hovořil, když u rozhovoru nebyl nikdo další přítomen. Dobrý člověk.

Pak mne chtěl do své skupiny Novák, Vyskočil mne nechtěl dát. Frank rozhodl o mém přeřazení, odvedli mne do Michalovic, kde se zabíraly byty pro SS. Stavěl jsem v bytech kamna, prováděl různé opravy. Kolem Richardu pracovali vězni (viděl jsem je ve směru na Michalovice), pokládali nějaké potrubí apod. K provádění oprav jsem dostal dva civilisty, s nimi jsem tyto práce prováděl.

Po skončení oprav v Michalovicích jsem přišel zpět, to už přijížděli vězni z Flossenbürgu. Začal jsem pracovat při budování koncentračního tábora. Dostal jsem skupinu 105 vězňů, kterým jsem měl přidělovat práci. Kopaly se jámy, stavěly betonové sloupky, oplocení. Mým zástupcem byl Ital Toti, civilista, byl sem nasazen na práci. Naučil jsem se tu německy.

Pokud byli přítomni SS, nesměli jsme s vězni mluvit. Našli se mezi nimi takoví, kteří si toho nevšimli. Nejhorší mezi nimi byl nějaký Čech z Brna, jméno si nepamatuji. Každou chvíli nechal vězně nastoupit, museli se mu hlásit, cvičil s nimi. Vytýkal jsem mu, že mi tím zdržuje práci. Občas přicházel do služby podnapilý, vždy po nějakém nočním mejdanu. Stalo se to jednou v době, kdy se sekaly sena, byl nevyspalý, sedl si do kopyky vojtěšky, která se sušila na sousedním poli, a usnul. Před tím mi řekl: ‚když někdo přijde, tak mi to řekněte.‘ Přišel mistr Novák, pochopitelně, že jsem strážného nešel vzbudit. Novák se ptal, kdo to je, říkám mu: ‚Jděte se podívat.‘ Vzal mu čepici a odešel. Esesman se probudil a dal se do mne, proč

jsem ho nevzbudil. Říkám mu, že Novák přišel znenadání, že jsem ho neviděl přicházet. Chtěl mne uhodit puškou, to jsem se nedal: ‚Jen si to zkus!‘ Běžel za Novákem, uprosil ho, aby mu čepici vrátil. Za 3 týdny jsem ho dostal znovu, už otočil. Nechal mne zavolat stranou, a jestli bych mu neposkytnul civil, kdyby se něco stalo. ‚Tobě v životě ne‘ – zasedl si na mne. Pak ve stráži znova usnul, našel ho opět Novák a tentokrát mu vzal pušku a donesl ji do kanceláře k Mayerovi, vedoucímu SS. Byl ihned odvelen, musel pak na frontu.

Oplocení kolem tábora bylo pod el. proudem. V době, kdy jsem na oplocení pracoval, dostával při práci každý vězeň kleště nebo kombinačky. Ruský vězeň Černak mne uprosil, abych mu nechal kleště přes noc. Chtěl se v noci dostat na řepu, kleštěmi prostříhl drát oplocení. K řepě se skutečně dostal – byla na poli za táborem, sice po něm stříleli ze strážních věží, ale nechytli ho. Druhý den mi dal kleště a všechno mi vyprávěl. Dával jsem mu svoje jídlo.

Vězni trpěli hladem, a já jich měl ve skupině příliš mnoho, než abych mohl všechny podporovat jídlem. Obrátil jsem se proto v Kopistech na sedláka Tůmu, že bych potřeboval nějaké jídlo pro vězně. Znal jsem se s ním dobře, spolu jsme zakládali sportovní jednotu v Kopistech. Dostával jsem pak od něho chleba, máslo, margarín a v batohu vozil na Richard. SS si mne nevšiml, ať jsem měl batoh jakkoli velký. Pak ale začalo být esesmanům divné, jak je možné, že se vězni tak spravují.

Měl jsem ve skupině 26 Poláků, před těmi jsem se bál, že by všechno prozradili. Nejvíce jsem mohl důvěřovat Jugoslávciům a Rusům. Jeden Polák (finanční úředník) to také esesmanovi prozradil, ten si pro mne přišel. Byl to Kohn Hans, chodil se žlutým psem – poznávám podle fotografie. Prohlásil jsem mu, že nesmím opustit pracoviště, ať si zavolá Franka. Ten přišel, ptal se, co jsem provedl. Že nevím, že si nejsem ničeho vědom. Ptal se, co se stalo, ten říkal, že jsem dával vězňům jídlo. Frank na to: ‚On jim toho moc nedal, a i když dal, tím se nic nestalo.‘ Musel mne pustit. Pak po mně šel. Nechal jsem se jednou holit v holírně jedním vězněm. Totiho jsem pověřil, aby mne zatím zastupoval. Do toho přišel právě Kohn, už jsem měl téměř štráfatý kabát na sobě. Toti zavolal Franka, šel jsem tedy k Mayerovi, nic se mi nestalo.

Sekanina z Moravy tu dělal mistra, já byl pod ním. Babáka měl vyvést on, dostal z toho asi strach a z Richardu zdrhnul. Sekanina řekl o mně Dvořákovi (Babákův švagr). Ten za mnou

přijel domů, chtěl, abych Babáka vyvedl. Nechtěl jsem, přesvědčoval mne tak dlouho, až jsem slíbil, že to udělám. Za 3 dny přivezl Dvořák dvoje šaty: civilní a nádražáckou uniformu. Říkal, že to má zařízeno tak, že Babák bude dělat z Bohušovic až na Moravu průvodčího. Vzal jsem si tři dny dovolenou (po dnu, kdy mělo dojít k útěku).

Civilní šaty jsem vzal sebou na Richard, zavolal jsem Babáka: ‚Ty šaty si oblečeš.‘ Štráfáté se hodily do větráku, kde je ventilátor roztrhal. ‚Tady máš papír, tužku, budeš dělat inženýra‘, říkámu. Já šel ke strážci SS, byl tam právě jeden, kterého jsem znal a pokládal za dobrého (z Německa, měl 6 dětí). Bavit jsem se s ním, Babák šel nahoru. Říkám: ‚Tamhle jde náš inženýr kontrolovat práci.‘ Šel jsem k němu. SS začali hned přecházet, jak měly strážce za povinnost. V rozhovoru jsem vyšel s Babákem za dráty. Sehnal jsem Babákovi falešný ‚ausvaz‘, u pivovaru byla kontrola, dole u mostu také. V Žalhosticích čekal Dvořák, měl tam moje a manželčino kolo. Byl jsem s Dvořákem domluven, že přes den se bude s Babákem zdržovat v Křešicích, kde měli příbuzné, v noci v jednu hodinu že je převezu přes Labe. Teta v Křešicích je ale u sebe nenechala, jak slyšela, že jde o vězně z koncentračního tábora, odmítla je nechat přes den v domě. Celý den se ukryvali v rákosí v malém Labi. Už před tím jsem říkal jeznému, byl to Němec, že bych potřeboval lodičku, že mi přijede v noci švagr. Souhlasil, ale s tím, že mi dá sebou zřízence. To byl Frič, který bydlel u mne v baráku. Řekl jsem Fričovi, koho mám převézt. Škrtnutí sirkou bylo pak znamení, že jsme připraveni a že loďka může vyplout. Já čekal na břehu. Náhle se objevili na cestě od Počápel dva četníci. To bylo zlé. V poslední chvíli odbočili cestou na Terezín. Babák s Dvořákem přijeli, vzal jsem je k nám. Manželka nevěděla, o koho se jedná. Řekl jsem jí, aby připravila teplou vodu, že pán, který přijede, se bude chtít vykoupat. Ve 3 hod. ráno šli oba na vlak do Bohušovic, vyprovázel jsem je do Terezína. Teprve po návratu jsem manželce řekl, kdo to byl. Vyčítala mi, že jsem nemyslel na rodinu, do rána jsme už nespali, manželka za tu noc ze strachu a obav úplně zbělela.

Měl jsem dohodnuto s Dvořákem, že po příjezdu na Moravu mi pošlou telegram: ‚Balík šťastně došel.‘ Telegram už neposlali, mezi tím totiž mi došel od Dvořáka balík (posílal mi občas potraviny, které mohl snáze opatřit) a protože na poště už jim začínalo být divné, kdo mi to dvakrát do měsíce posílá balíky, napsal jsem, že bude lepší, když mi nějaký čas nebude dávat žádnou zprávu.

Druhý den hledali v táboře uprchlého vězně. Já měl dovolenou, všechny civilisty nechali v lágru, vyšetřovali, pustili je až pozdě v noci.

S jedním z pozdějších transportů přišel, jako vězeň Müller z Terezína. Prosil mne, zda bych ho také nevyvedl. Udělal jsem to rovněž. Ptal jsem se ho nejdříve, kam půjde. ‚Nebojte se –‘. Pro Richard se vozil písek z pískovny v Prosmykách, také jsem tam někdy chodíval. Opatřil jsem Müllerovi propustku a civilní oblek. Sám jsem šel jakoby do pískovny, Müller v civilu a propustkou za mnou. Říkal jsem mu: ‚Když tě nechytnou, bude to dobré, když ano, nesmíš to na mne prozradit.‘ Dopadlo to dobře, odvedl jsem Müllera do Terezína, kde ho čekala matka. Odjel snad do Senohrab u Prahy, kde měl sestru a kde se skrýval do konce války. (Říkal jsem Müllerovi: ‚Musíš rychle říci strážním svoje číslo propustky!‘)

Müller se mi špatně odvděčil. Po osvobození byl, snad jako dozorce, na Malé pevnosti v Terezíně. U mne bydlel tehdy Josef Krejza, který měl na starosti ženský tábor (německých žen) v Kopistech. Znali se spolu, snad pašovali nějaký benzin. Jednou přišel Müller k nám do Kopist, do našeho baráku za Krejzou. Měl černé boty, černé rajtky, ani mě nepozdravil, prošel kolem, jako by mne neznal. Pak jim přišli na machinace s benzinem nebo prádlem a Müllera vyhodili. Dělal v Terezíně, opravovali tam tehdy střechu domu, kde je národní výbor. Šel jsem kolem, volal na mne ‚Dobrý den, pane Zeman.‘ – ‚Vy mne znáte?‘ – ‚Znám, vyvedl jste mne přeci z koncentračního tábora.‘ – ‚To ani nevím, nevěšmejte si mne, když jsi byl na pevnosti, dělal jsi pána, teď když jsi dělníkem, tak mne znáš.‘

Na Richardu byl mezi českými vězni jeden mladý člověk, asi 36 letý, ředitel textilního podniku z Pardubic. Nebyl v mém komandu. Jeho manželka vozila ke mně balíčky, doručoval jsem mu je. Hlavně prosil, abych mu přinesl česnek. V jednom balíčku byly 4 košile, chtěl mi jednu dávat, nechtěl jsem. Doručil jsem mu také požadovaný česnek. Pak už jsem ho neviděl.

Válečko přišel mezi posledními transporty. Vyžádal jsem si ho do komanda (vyžadoval jsem si jeho číslo). Chtěl jsem ho vyvést, už k tomu nedošlo. Když to prasklo, přišel ke mně jako první, pak 4 Poláci. Zdržovali se u mne delší dobu, národní výbor usiloval, abych je dal pryč. Jeden z nich, úředník, si chtěl vzít moji dceru. Nechtěl jsem. Musel jsem jim pak s předsedou národního výboru vysvětlit, že z Prahy se vypravují vlaky repatriantů do

*jednotlivých států, že se musí také hlásit. Vyprovázel jsem je za Nučnický, odjeli domů. Jediný, se kterým jsem dosud v písemném styku, je Válečko.*⁸³

Mezi další české totálně nasazené patřil i pan Josef Seifert, který pracoval jako dělník u montáží. V areálu se pohyboval od září 1944 do dubna 1945.

„Pracoval jsem u firmy Ferngas Teplice, nynější Severočeské plynárny. Poslali nás na stavbu plynového zařízení uvnitř Richardu /druhý vchod/. Denně jsem jezdil do práce z domova, bydlel jsem tehdy v Dolánkách. Ze začátku jsme tam pracovali pouze dva, já a Richard Kolínko z Ústí nad Labem. Dále tam někdy na výpomoc chodíval František Pavel. Měli jsme materiál, amatury, atd. složený v objektu kasáren a odtamtud se za pomoci vězňů transportoval materiál do Richardu.

Vězni byli z větší části polské národnosti a k naší pomoci bývalo dáno 6, někdy i více vězňů. Nosili jsme jim z domova jídlo, chléb, brambory a při práci jsme jim to předávali. Při vchodu do Richardu jsem nejednou viděl, jak kulhavý kápo – v civilu – všichni jsme se ho báli, klackem hlava nehlava mlátil vězně. Když se mu připlétl do cesty civilní zaměstnanec, dostal též. Byl tam vězeň z Trnovan Špaček, chtěl, abychom mu umožnili styk s domovem, ale my jsme ho pak již nikdy neviděli, nevím, co se s ním stalo. Setkali jsme se s ním při stavbě regulační stanice u krematoria v Litoměřicích, bývalá cihelna. Víím, že měl být termín dokončení regulační stanice spalovny v únoru 1945. Bylo to však dokončeno až v dubnu.

Chodili jsme měsíčně na tzv. ‚Entlausung‘ – odvšivení. Byla to menší budova uprostřed kasáren, chodili jsme tam na rozkaz SS. Odvšivení prováděli vězňové a byl s nimi dozorce.

Ve velkém sále uvnitř Richardu byly svolávány jakési schůze všech civilních zaměstnanců, museli jsme se jich zúčastnit, mluvilo se německy, nevím, o čem se jednalo.

Při práci v objektu jsme měli pracovní průkazy s fotografií, prohlídky při vstupu přes bránu byly namátkové a rovněž tak při opuštění objektu.

... Rovněž jsem viděl v místech, kde vyváželi hlušinu z dolu, že tam několikrát leželi mrtví vězni, zda je zasypali, neb někam odvezli, nevím.

⁸³ APT, sb. vzpomínek č. 756.

František Pavel z Podbořan jel pod záminkou sehnání náhradního dílu na dokončení regulační stanice v cihelně až do Písku a přivezl jídlo pro vězně. Náhradní díl samo sebou nepřivezl, ale jel na návštěvu rodičů a obelstil SS, protože se nesmělo jezdit na delší vzdálenosti. Tím jsme zase zdrželi dokončení stanice.“⁸⁴

Další zajímavou výpověď poskytl Rudolf Tůma, který vzpomínal na poměry v táboře a jeho kontakty s vězni. Měl možnost potkat českého vězeňského kápa původem z Ostravska, který i přes svůj mladistvý vzhled neměl dobrou pověst.

„... V období, kdy jsem pracoval v objektu koncentračního tábora a v prostoru Richard Werke, byl jsem očitým svědkem několika případů trýznění vězňů. Tak ku příkladu jsem osobně poznal vězeňského kápa jistého Jůzka, který pocházel odněkud z Ostravska. Všeobecně o něm vězni říkali, že je to ‚šlonzák‘. Jůzek v daném období byl stár kolem 27 až 29 let. Byl vyšší štíhlé postavy, tmavých vlasů a vyznačoval se surovostí vůči spoluvězňům. Jakou konkrétní funkci zastával, to mi jasné nebylo. Ovšem vídal jsem ho pohybovat se po celém objektu koncentračního tábora i po celém objektu Richard Werke. Snad měl funkci nějakého vrchního kápa. Nebo něco podobného. Mezi vězni byl prostě postrachem. Každý se ho bál a vyhýbal se mu, jak mohl. Byl jsem svědkem ve třech případech, kdy Jůzek trýznil vězně. Bylo tomu tak v letním období 1944 na různých pracovištích v Richardwerke. Ve dvou případech zbil vězně do té míry, že nebyli schopni vstát ze země a museli být ve mdlobách odneseni zpět do tábora. Zda tomuto násilí podlehli, to nevím. V třetím případě na jednom z pracovišť na Richardwerke zbil vězně, ovšem tento tomuto trýznění nepodlehl. Ve všech těchto případech důvodem bití vězňů bylo, že si utrhlí nějaké ovoce ze stromů, které na pracovišti bylo.“⁸⁵

František Novák pracoval u firmy Mayer Holman od roku 1940 do roku 1943. Po propuštění pracoval pro komando SS:

„... Dostal jsem pak obsilku, a firma dostala příkaz, aby mne propustila pro SS komando. Musel jsem složit přísahu, že nebudu mluvit o tom, kde budu pracovat – všechno tu bylo tajné. 15. března jsem nastoupil na Richard. Pracoval tu tesařský mistr z Velemína Walter. Dělali jsme nejdříve pro vězně v táboře ubikace z jízďárny. Dřevěné palandy byly 6 m

⁸⁴ APT, sb. vzpomínek č. 1527.

⁸⁵ APT, sb. vzpomínek č. 289.

dlouhé, a v 6 patrech nad sebou, celkem asi pro 3500 vězňů. Pracoval tu také Zajíc a Pařízek, přišli sem asi o několik dnů dříve jak já.

V táboře jsme byli na práci asi 14 dnů, pak jsme odešli na překladiště dole pod Richardem. Museli jsme každý týden odpracovat 72 hodin, kdo je neudělal, byl absentér. Takové pak odvezli na týden na Malou pevnost a ostříhané vozili na práci na Richard. Evidence hodin se vedla na kartách, hodina příchodu a odchodu se vyznačovala razítkem (provádělo se v kanceláři).

Vězňové pracovali v podzemí při odklizu horniny. Horníci odstřelili kus skály, vězňové posunuli koleje a nakládali kámen. Stalo se, že se utrhł kus stropu a několik vězňů to zabilo. Mrtvé vyvezli na vozících s kamenem.

Na Richardu pracovalo 3500 vězňů a asi 300- 400 civilistů. Ti co bydleli v okolí do 10 km, mohli jezdit domů, ostatní museli být ubytováni v táboře.

...V táboře jsme vplétali ostnatý drát do okenních rámců. S Pařízkem jsme také stavěli dřevěné střílny. Na překladišti jsme pak pracovali asi do Vánoc.

První byli v táboře jugoslávští vězni, 12 členná skupina, s kápou Najmanem. Byli tam už v březnu, ubytováni v jedné kůlně. Stavěli.

Později přišli na Richard i Řekové, s těmi nebylo možné se dorozumět. Když nechal kápo některé vězně odpočívát a přišel na to strážný, dostal kápo 25 ran.

Jugoslávci mohli do Litoměřic přijít asi týden – 14 dnů před mým nástupem do práce na Richard. Vykopali v té době základy pro kuchyň.

Věže se dělaly přímo na místě. Kolem tábora jich bylo asi 8.

Každý z totálně nasazených měl číslo, které musel nosit viditelně na blůze, měl i průkazku – ausvajz. Zajíc snad zachránil jednoho trestance, vyvezl ho s autem s materiálem. Denně jsme měli na práci asi 10 vězňů.

Nosil jsem sebou do práce z domova pro vězně 2 bochničky chleba denně, někdy fazole. Vězni už čekali, že přinesu jídlo. (byla to skupina ruských vězňů). Spravedlivě se mezi sebou dělili, i na půlky fazolí. Ten kdo je rozděloval, nesměl si vzít první svůj díl, ale až jako poslední. Od jednoho ruského vězně jsem dostal za jídlo na památku dárek: ze dřeva

vyřezávané slepičky s kohoutkem. Přinesl jsem takových věcí z Richardu více, jednu by měla mít Růžena Kotová, která měla v Brozanech mlékárnu a dávala pro vězně chleba, paní stavitelová Havelková i zavařeninu.

Dělal jsem na Richardu až do 5. 5. 1945. Přišel jsem do práce, SS dávali kápům zbraně. Našich 10 Rusů uteklo. Už dříve jsem jim ukazoval, kudy by měli z Richardu utíkat, kolem Lovosic, aby se vyhnuli Terezínu a dostali se do Brozan. V sobotu večer, před poutí v Brozanech, také přišli. Byli jich jen 9, jednoho cestou zastřelili. Lidé jim přinášeli jídlo, musel jsem je napomínat, aby se příliš nenajedli, nesměli zpočátku příliš mnoho vydatně jíst. Odvedl jsem je pak do Budyně. Asi 10. – 11. května přišli znovu, už v civilu, chlubili se: „Majstr, podívej, i šandy máme.“ Přinesli mi doutníky. Slibovali, že napíší, ale ani jeden z nich se neozval.“⁸⁶

⁸⁶ APT, sb. vzpomínek č. 196.

3.8 Vězni

3.8.1 Vězeňský život

Vězeňský život byl v Litoměřicích obzvlášť těžký a pro mnohé vězně nejhorší zážitek v životě. Jako naprosto katastrofální ho hodnotili i vězni, kteří prošli tábory jako Auschwitz, Dachau, Majdanek.

„Tábor v Litoměřicích nebyl připraven na náš příjezd, nebyly zde ani tak primitivní podmínky jako v Majdanku.“⁸⁷

V jiných koncentračních táborech bylo běžné, že vězni dodržovali přesný režim, měli své postele, nádobí. V Litoměřicích neexistovaly ani národnostní bloky. Nejen, že na ně nebylo místo, ale v posledních měsících měli vězni problém najít i místo na spaní. Ten kdo dřív přišel, ten si vybral lepší místo na spaní.

„V Gross – Rosenu byl pořádek, každý měl svůj kavalec, židli, denní řád, svůj domov. V Litoměřicích jsem neměl vůbec nic. Neměli jsme ani misku. Leželo se na prknech, na slámě, jak kdo přišel, tak si lehl. Byla tam strašná špína, nevím, jak to ti lidé mohli vydržet.“⁸⁸

V táboře se pohybovali i tací, kteří si vyloženě mlácení a popravování užívali. Takovým případem byl i „Kulhavý ďábel“ z jednotky SS. Přezdívku mu dali vězni, protože se při chůzi opíral o dlouhý klacek. Často stával u vlečky a bez jakéhokoliv upozornění vězně zastřelil.

„‘Kulhavý ďábel‘ byl ramenatý SS, asi 180 cm vysoký, kulhal, opíral se při chůzi o klacek. Snad byl z Belgie (Valon). Klackem mlátil do vězňů u branky (u vlečky). Nic neříkal, odepnul si pouzdro s pistolí, zezadu přišel k vězni, přiložil pistolí k hlavě a vězně zastřelil.“⁸⁹

Pokud se vězňům podařilo projít na staveniště Richardu, čekalo je další nebezpečí. Strop byl během prací nestabilní a nebylo výjimečné, že se část stropu uvolnila a zavalila dělníky. Jaroslav Bergl, který pracoval u stavitele Posserta, popisuje právě tento případ, kdy se velká skupina vězňů měla v podzemí rozdělovat, a uvolnil se strop:

⁸⁷ APT, sb. Mikrosnímků, výpověď z 6. 3. 1968.

⁸⁸ APT, sbírka vzpomínek č. 442.

⁸⁹ APT, sbírka vzpomínek č. 233.

„ ... Jednou ráno při nástupu do práce stála v chodbě skupina asi 100 – 150 vězňů, postavili je do řady, kápo je měli rozdělit do pracovních skupin. Dřív, než došlo k rozdělování, utrhl se kus stropu, zasypalo je to všechny. Těla tam delší dobu zůstala – v podzemí to páchlo, nikdo tam nesměl. Zával a tělesné pozůstatky se pak postupně vyvážely ven. Zůstali tam i gestapáci.“⁹⁰

Práce v podzemí patřila mezi nejméně oblíbené. Prašnost, chlad, nedostatek světla a primitivní nástroje vězně rychle vyčerpávaly. Když si na chvíli někdo sedl kvůli odpočinku, musel dávat pozor, aby ho kápo nebo dozorce neviděl. V takovém případě by byl dotčený, v lepším případě, zbitý. Vězni postupem času přišli na chytrý způsob, jak vyvrát nad chladem a ranám obušku. Kolem těla si omotali roztrhané papírové pytle. Pokud však na toto vylepšení přišel příslušník SS, nedopadlo to pro vězně dobře. František Kroc, pracující jako zedník na Richardu, byl častým svědkem krutého zacházení:

„Dovnitř vedl původně malý vchod, kde jezdila polní drážka. Vevnitř se střílelo, bylo tam plno prachu, hodně vězňů. Často bylo vidět některého z nich mrtvého, zemřelého vysílením či roztrhaného psy.“

Podezdíval se spodek – 30 cm vysoko. Každý zedník měl 3-5 přidavačů, Poláky. Dělali si z papírových pytlů šaty. Čím více papíru měli kolem sebe namotáno, tím lepší pro ně: méně pak bolely rány, když je tloukli. Byl jsem svědkem takového bytí, na Richardu: Vězeň si musel rány sám hlasitě počítat, pokud opomněl, dostal za jednu ránu dvě. Přerazili mu páteř, pak do něho kopli - svezl se dolu ze stráně, kde zůstal ležet a večer ho mrtvého ostatní vězni odnesli do tábora.

Vězňové často stáli stěží na nohou u lopaty. Stávalo se, že kolem procházel dozorce se psem, stačil jediný pohyb rukou dozorce a vycvičený pes se vrhl na vězně. Zakousl se mu do nohy, porazil ho a pak mu trhal obličej.“⁹¹

Používání psů bylo mezi vězni velice obávané. Ve většině případů se používali vycvičení němečtí ovčáci. Vojáci nechávali psy záměrně několik dní o hladu, aby v případě potřeby hladový pes okamžitě napadl nejbližšího vězně.

⁹⁰ APT, sb. vzpomínek č. 178.

⁹¹ APT, sb. vzpomínek č. 179.

„Byl jsem kupříkladu svědkem toho, kdy příslušník ostrahy SS na vězně ruské národnosti poštvál psa, který tomuto vězni kromě jiného utrl lýtka na noze, Po tomto byl vězeň odnesen do vězeňské nemocnice a druhý den od jeho spoluvězňů jsem se dozvěděl, že příslušník SS, který na něho poštvál psa, že ho měl zastřelit“⁹²

Po vyčerpávající práci byli vězni tak vyhladovělí, že se snažili všemožnými způsoby zahnat hlad. Jednoho dne přišel pan Kroc do kovárny a uviděl vězně, který kvůli hladu jedl žhavé uhlí:

V kovárně jsem jednou viděl vězně vyhrabávat kousky žhavého uhlí, jedl je. Ptal jsem se, proč to dělá. „Mám hlad, musím do žaludku něco dát, aby mi dal pokoj.“⁹³

Dalším případem, kdy vězně potrestali kvůli jídlu, byl Rus, který si opékal brambory navlečené na drát v komíně. Tuto scénu popisuje Václav Pařízek:

„Pamatuji si na jednoho Rusa, který si na drát navlekl syrové brambory a opékal je v komíně jedné z budov na povrchu. Přistihl ho jeden SS, dostal jich 150, ani nehlesl.“⁹⁴

V táboře se i jednou za čas objevila možnost směnit s jinými vězni jídlo za oblečení. Ti, co si nemohli nic dovolit, byli schopni pro malý kus chleba zabíjet.

„Vězeň dal druhému vězni svetr, dostal za něho půl veky chleba, odcházel s ním pryč. Vrhł se na něho jiný vězeň, vytáhl nůž a vrazil mu ho do hlavy, vytáhl ho z rány a znovu bodnul, nůž se ohnul a nešel ven. Vězeň vzal chleba a odešel.“⁹⁵

Další konflikt proběhl mezi vězni kvůli červené řepě. Malý hubený Polák si nad ohněm vařil řepu. Uviděl ho jiný polský vězeň, který za ním přišel a řepu mu chtěl vzít:

„Viděl jsem, že jeden vězeň zabil druhého pro červenou řepu. Opravoval jsem vozíky na kypě (ložisko, korbu). Přicházím na kypu, vidím, že tam stojí vězeň. Starý, hubený, největší na něm byly jeho oči. Měl tu malý oheň, v krabici od konzervy vařil ve vodě červenou řepu. Špičatým dřevem zkoušel, zda už je měkká. Byl to Polák. Přišel jiný vězeň, velké postavy, rovněž Polák. ‘Co to máš?’, kopl do krabice, převrátil, řepa vypadla. Ohnul se, chtěl ji vzít a odejít pryč.“

⁹² APT, sb. vzpomínek č. 281.

⁹³ APT, sb. vzpomínek č. 179.

⁹⁴ APT, sb. vzpomínek č. 185.

⁹⁵ APT, sb. vzpomínek č. 206.

Starý se bránil, prali se. Silný vzal staršího za límec blůzy, hodil přes kypu dolů, sebral řepu a odcházel. Ten zůstal mrtev ležet dole.“⁹⁶

Pokud vězni při směně přestali pracovat, hrozilo jim tvrdé potrestání. Velikost trestu byla podřízena rozhodnutí kápa, který měl možnost vězně ubít až k smrti. Takových případů se v táboře vyskytovalo mnoho. Například pan Václav Drábek pracoval na Richardu za trest. Před nastoupením do zaměstnání musel podepsat dokumenty, které ho zavazovaly k úplné mlčenlivosti. Ve vzpomínkách uvádí, že byl svědkem případu, kdy vězeň neplnil své povinnosti a uviděl ho kápo:

„... Viděl jsem, jak vězeň, který se hned nechápal práce, dostal od dozorce ránu do obličeje, až upadl. Pak do něho dozorce kopal: ‚Vstaneš ty bestie!‘ Ukopal ho k smrti. Přikryli ho pytle.“⁹⁷

Jiný den se odehrála podobná scéna, kdy jeden vězeň evidentně nepracoval podle představ vedoucího:

„Jeden vězeň stál, násadu lopaty pod bradou, opíral se o ni. Druhý mu něco povídá, pak mu vytrhl lopatu, uhodil ho do hlavy, skácel se na zem. Ten, který to provedl, byl asi kápo.“⁹⁸

V zimě se pracovní tempo nemělo snižovat. Vedení požadovalo plné pracovní nasazení, i když některé úkoly byly nesplnitelné.

„Rusové kopali při 3-4° mrazu písek, nebylo možné jej ukopnout, kápo přišel k jednomu, dal mu ránu tříhrannou gumovou hadicí, byl na místě mrtev. V táboře jsem opět jednou viděl vězně, který prý ukradl u kuchyně jídlo. Tloukli ho, polévali studenou vodou.“⁹⁹

Další zajímavou vzpomínku na táborové poměry nalezneme u Jaroslava Pytlouna. Po vyhlášení poplachu se vězni museli rychle ukrýt. Ti, co zůstali v budovách svých pracovišť, museli vyčkat do ukončení poplachu. Jeden jugoslávský vězeň měl velice vřelé vztahy s příslušníky SS. Po vyhlášení poplachu se měl neprodleně dostavit do dílny. Díky zpoždění tam dorazil o něco později a při vstupu do budovy si nevšiml dozorce SS, který ho neznal.

⁹⁶ APT, sb. vzpomínek č. 219.

⁹⁷ APT, sb. vzpomínek č. 206.

⁹⁸ APT, sb. vzpomínek č. 206.

⁹⁹ APT, sb. vzpomínek č. 185.

„ ... Jindy byl krátce před ukončením práce vyhlášen poplach. Vězni museli zůstat v dílně. SS stál ve dveřích. Vedle byl sklad náradí a materiálu, tam se zdržel jeden jugoslávský vězeň. Byl čistý, holil se každý den, voněl jak laborant, měl manekýrované nehty. (Byly to tajné kanály mezi vězni, od vězňů se mohlo dostat všechno: tam se handlovalo se šperky, prádlem aj.). Jugoslávský vězeň vstoupil dovnitř, nevšiml si asi SS, nahlas se hezky zasmál. Vězni byli povinni postavit se před každým SS do pozoru, sundat čepici, Jugoslávec to opominul. SS se na něho díval. Jugoslávec chtěl jít ke druhému vězni, SS vyskočil: ‚Ty svině jedna, ty nevíš, jak se máš chovat před strážným?‘ Uhodil ho holí přes hlavu, že mu hned kůže praskla, začala krváčet. ‚Odvedte ho a zavažte, abych tu svini neviděl!‘ Druhý nebo třetí den přišel SS znovu, začal se vězni omlouvat, že nebyl ukázněný, že slyšel, že je dobrý pracovník, aby ho po druhé nedráždil, nebo že za sebe neručí.“¹⁰⁰

V táboře se mohli totálně nasazení pohybovat pouze ve vyznačených prostorech. Při procházení jedné budovy si všiml Josef Zeman křiku. Vydal se po schodech do sklepa za zvuky. Uviděl otevřené dveře a místnost, ve které byli tři muži. Dva příslušníci SS tam mučili vězně.

„Šel jsem v těchto místech po schodech dolů, slyším křik, nařikání. Jeden SS seděl na židli, v ruce měl bič, bil vězně. Ten se už skulil na zem, v té chvíli jsem otevřel dveře. SS na mne zařval: ‚Zavři dveře!‘ Vedle stáli Poláci, hodili týraného do koryta s vodou, pak ho esesák bičoval znovu. Dalšímu vězni strčil ruku mezi dveře a zavíral.“¹⁰¹

Totálně nasazení dělníci viděli bídu v táboře a byli pohnuti osudy některých svých vězňů z pracovních komand. Proto se snažili v rámci dobrých vztahů s příslušníky vedení zlepšit podmínky pro své pracující. Josefu Zemanovi se to úspěšně podařilo. Díky dobrým vztahům s inženýrem Frankem, který řídil veškeré stavby v táboře, dohodl, že jeho pracovní komando bude dostávat větší porce jídla.

„Vězni nemohli pro hlad pracovat. Říkal jsem to Frankovi, že pak nemohou nosit, zdvihát a zakopávat čtyřmetrové sloupy. V poledne přicházel jeden z esesáků a bavil se s tím, že dával vězňům klády na ruce, komu poklesly, byl bit. Žádal jsem esesmana, aby to nedělal,

¹⁰⁰ APT, sb. vzpomínek č. 908.

¹⁰¹ APT, sb. vzpomínek č. 756.

osopil se na mne. Šel jsem k Frankovi, aby se šel podívat. Frank se potom dohodnul s Mayerem, že moje skupina bude pokládána za ‚akordpartu,‘ že vězni budou dostávat tuplovanou mináž. Kromě toho mi bylo dovoleno obejít všechny kuchyně a přinést odtud zbytky jídel. Jídlo, které zbylo, jsem rozdělával vězňům. Pak se rozdělování ujali káповé. Přišel jsem jednou do jejich budky, viděl jsem tam stát 4 konve s polévkou a brambory. Šel jsem za Frankem: ‚Kdes to viděl?‘ Vedl jsem ho do budky. Frank přivedl Mayera, jednoho SS se psem, káповé dostali řez. Jídlo jsem odnesl a rozdál vězňům. Měl jsem oporu v inženýru Frankovi.“¹⁰²

V táboře se našlo mnoho totálně nasazených, kteří vězně zásobovali jídlem z domova. Jedním z nich byl i Jaroslav Bergl.

„Co zbylo doma od večere, či brambory, jsem nosil vězňům. Nemohli jsme je dávat vězňům přímo, nechávali jsme je někde položené a pak řekli vězňům, aby si ho odnesli.“¹⁰³

Někteří vězni zůstali po osvobození s lidmi ze svého pracovního komanda a totálně nasazenými.

„Dostával jsem později 20 lidí, vězňů, každý den. Pracovali, jak jim jejich tělesný stav dovoľoval – dobře jsme spolu vycházeli. 2 Poláci, káповé, byli po osvobození ještě u mě. Loučili jsme se v Doksanech, říkali, že budou psát, ale neozvali se dodnes. Také jsme tu vězně ošetřovali: nějakého Kowalského, Poláka a nějakého Slovana. Ten sliboval, že mě přijede po válce s maminkou navštívit. Před koncem války se ale z Richardu ztratil, víc jsem o něm neslyšel.“¹⁰⁴

Na závěr lze tedy vyhodnotit vězeňský život v táboře. Vězni nedostávali dostatek jídla, měli pouze jedno oblečení, neměli své místo na spaní, v budovách byli vši, blechy a jiný hmyz. Celé dny pracovali, žili ve špíně a celkovém nedostatku, museli snášet tvrdé zacházení bachařů a kápů, při práci jim hrozilo nebezpečí úrazu, v případě nemoci nebylo v táboře dostatečné množství léků, sprchy nebyly volně k dispozici.

¹⁰² APT, sb. vzpomínek č. 756.

¹⁰³ APT, sb. vzpomínek č. 178.

¹⁰⁴ APT, sb. vzpomínek č. 178.

„Všude byl nějaký pořádek, vědělo se, kdy bude jídlo, kdy se půjde spát. Kdežto zde ne, tady byla jen práce, práce a práce, dělalo se až 14 hodin. Byl to skutečně otrocký tábor.“¹⁰⁵

3.8.2 Ubikace a vybavení

Prostory pro ubytování vězňů můžeme označit za katastrofální. Ve velkých budovách bylo nad sebou umístěno šest pater paland z neopracovaného dřeva pokrytých pilinami. V menších barácích se počty pater paland pohybovaly od čtyř do pěti. Aby vězni nemuseli šplhat do vrchních pater, byla v úrovni třetích pater vytvořena dřevěná podlaha, na kterou se lezlo po žebříkách umístěných na kraji postelí.¹⁰⁶ Žádné přikrývky, matrace, prostěradla zde nebyly. Vězni přespávali ve svém pracovním oblečení. Postupem času, když se naplno rozjela výstavba podzemní továrny Richard, začali vězni získávat papírové pytle od cementu. Ten následně používali jako přikrývky, případně „prostěradla“, anebo si ho strkali za oblečení, aby zadržoval teplo a chránil je před dozorci.¹⁰⁷

3.8.3 Strava vězňů

Jedním slovem – nedostatečná. Stejně jako v ostatních pracovních táborech nebyly v rozdávaní jídla Litoměřice jiné. Náročnost práce a nedostatečná strava měly za následek, že vězni po několika týdnech celkového vyčerpání ve velkém umírali.

Vzhledem k náročnosti práce v podzemí nedostávali vězni dostatečné množství stravy, která by je dlouhodobě udržela v plné síle. Výdej energie mnohokrát převyšoval příjem z rozdávané stravy. Tato situace si následně na věznicích vybírala svoji daň. Hladovění bylo na denním pořádku a vězni hladovějící několik týdnů pod tvrdým pracovním režimem ve velkém umírali.¹⁰⁸

¹⁰⁵ APT, sb. vzpomínek č. 352.

¹⁰⁶ APT, sb. vzpomínek č. 185.

¹⁰⁷ APT, sb. vzpomínek č. 185.

¹⁰⁸ TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice- podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s. 36.

V táboře se nefasovalo žádné nádobí a ani příbory. Vše si člověk musel obstarat sám, dle svých možností. Ve většině případů vězni používali nádobí vyrobené z plechovek. Pro nabírání velice řídké polévky potřebovali lžíci, kterou, pokud to šlo, vyráběli ji z různých materiálů, především ze dřeva.

Příděly potravy byly celkově velice skromné a s blížícím se koncem války se dále zmenšovaly. Když měli vězni štěstí, den pro vězně začínal snídaní skládající se z černé tekutiny označovanou jako kávu, vězni ji nazývali: „hnus černý vodní“. Množství udělané kávy většinou nestačilo pro všechny vězně.¹⁰⁹ V 9 hodin byla patnáctiminutová přestávka. V poledne měli vězni 30 minutovou pauzu na oběd. Ti šťastnější dostali malý kus tmavého chleba, trochu margarínu, sardinky, zapáchající sýr nebo ředěnou marmeládu.¹¹⁰

Rozdávání jídla řídili kápoové. Ti ráno vyfasovali všechno jídlo pro danou pracovní skupinu a během dne ho rozdávali. Na začátku fungování tábora rozdávali kápoové 2 kg mezi 8 vězňů, na přelomu roku 1944 a 1945 byl chléb rozdělován mezi 12 vězňů a v závěrečné fázi mezi 24 vězňů.¹¹¹

Pokud byl vězeň aktivní a snažil se i přes vyčerpání tvrdě pracovat, některé firmy je oceňovaly poukázkami do táborové kantýny.¹¹² Provoz táborové kantýny byl spuštěn na jaře 1945. Pokud vězni měli poukázky, mohli si přilepšit červenou řepou. Ta byla k dispozici pouze několik málo týdnů po spuštění kantýny, kdy kvůli celkovému nedostatku byla zavřena.¹¹³

Vyhledověli vězni se snažili při každé možné příležitosti využít situace a obstarat nějaké malé sousto navíc. Kvůli tomu v táboře byly časté konflikty, protože si ukořistěnou potravu mezi sebou kradli. Této situaci byl svědkem Adolf Schön:

„Jeden vězeň ukradl druhému chleba. Jiný to zpozoroval, hlásil kápoovi. O svačině si ho kápo zavolal, byl usvědčen. ‚Bez trestu to nejde, dostaneš 25 na holý zadek,‘ rozhodl kápo.

¹⁰⁹ TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice- podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s. 36.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 35.

¹¹¹ Tamtéž, s. 35.

¹¹² APT, sb. vzpomínek č. 219

¹¹³ TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice- podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s. 36, APT, sb. vzpomínek 548.

Odvedli ho do kovárny, musel se ohnout přes kovadlinu „za každou ránu budeš počítat“. Jeden z vězňů dostal do ruky bič nebo hadici a prováděl trest. Kápo se ptal po každé ráně: „Budeš ještě krást kamarádovi chleba?“ Musel říci: „Ne!“ Nejdříve odpovídal, pak bolesti neodpověděl, dostal znovu ránu. Dostal jich asi 55. Postavil se, měl úplně krvavé oči, utíkal pryč, aby ho ostatní neviděli v jeho bolesti.“¹¹⁴

Nejen ve dne probíhaly krádeže jídla. Někteří vězni čekali, až jejich kolegové a kamarádi usnou, aby jim mohli sebrat uschované jídlo.

„Já jsem schovával jídlo pod hlavou, ale stejně mně na to přišli, někdo mi rozřízl batoh a všechno vybral.“¹¹⁵

Zmínky o táborové kuchyni nalezneme i u Jaroslava Šimoníka:

„V koncentračním táboře v Litoměřicích jsem přímo nepracoval, ale od dubna 1944 jsem byl totálně nasazen k firmě Elsabe, která spadala do podniku Richardwerke. Byl jsem zařazen do kuchyně, kde se vařila strava pro osoby z řad civilních zaměstnanců, kteří byli totálně nasazeni v Litoměřicích a pracovali na Richardwerke. Kuchyně, ve které jsem vařil, byla umístěna poblíže koncentračního tábora, avšak pod něj nespádala. KT byl asi 50 m stranou. Pokud jde o kuchyň, ve které se vařila strava pro vězně koncentračního tábora, byla zvlášť, přímo v táboře a vězňové si tuto kuchyň sami obhospodařovali. Rovněž tak kuchyně, ve které se vařilo pro příslušníky SS, se nacházela v bývalé budově kasáren. Do obou těchto kuchyní jsem nepřišel.“¹¹⁶

Totálně nasazení dostávali jídlo přímo na Richardu ve venkovní kuchyni. Snídani a večeři dostávali v táboře.¹¹⁷

¹¹⁴ APT, sb. vzpomínek č. 219.

¹¹⁵ APT, sb. vzpomínek č. 442.

¹¹⁶ APT, sb. vzpomínek č. 548.

¹¹⁷ APT, sb. vzpomínek č. 219.

3.8.4 Odívání v táboře

Pracovní oblečení v litoměřickém táboře bylo pro vězně celé pruhované. Skládalo se z nepohodlné košile a kalhot. V zimě pokrytých ze silnější látky a k tomu kabát bez podšívky. Vězni měli pouze jedno oblečení, které používali v práci a zároveň v něm spali. Když odevzdávali svůj pracovní oděv na odšívění, již nikdy nedostali ten stejný zpět. S obuví to bylo stejné. Boty měli vězni vlastní, popřípadě dřeváky s koženým vrchním dílem. Dle výpovědí totálně nasazených, kteří komunikovali s vězni, si mnoho z nich stěžovalo na nepohodlnost a odřeniny z nevyhovující obuvi.¹¹⁸

Kápoové měli v mnoha ohledech životy lehčí. Nemuseli tak tvrdě pracovat, měli neomezený přístup do umývárny a hlavní denní náplní byl dohled nad určitou skupinou vězňů, za kterou nesli zodpovědnost. Jejich oblečení bylo označeno páskou na lokti. Místo dřeváků měli gumovky, jejichž výšku si zkracovali dle potřeby. Kromě toho mohli nosit i obušky.¹¹⁹

Co se týče civilistů a totálně nasazených, měli přístup pouze do vyznačených prostor a všude se museli prokazovat svoji kartou. Oblečení mohli mít civilní.

Díky nedostatečné hygieně a jednomu oblečení nebylo výjimečné, že v táboře vypukla masivní epidemie vši, blech a podobných parazitů. Mírné snahy o předcházení této situace spočívaly v odšívování oblečení jednou za měsíc.¹²⁰

¹¹⁸ TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice- podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s. 34, APT, sb. vzpomínek č. 219.

¹¹⁹ APT, sb. vzpomínek č. 455.

¹²⁰ TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice- podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s. 34, APT, sb. vzpomínek č. 45, APT, sb. vzpomínek 178, 1527.

3.8.5 Rozlišování vězňů

Kromě „štráfátého“ oblečení byli vězni dále označováni různými nášivkami, nápisy, znaky na rukávech. Kromě rukávového označení měl každý vězeň pracující v Richardu na své hrudi znak označující jeho pracoviště. Každý stroj a výrobní hala měly určené značení, aby ostatní vězni nechodili mezi pracovišti a nenastal zmatek. Některá svědectví mluví o tvarech ovoce – jablka či hrušky.¹²¹

„...Pro každé oddělení byly zvláštní legitimace (na klopě se nosil odznak např. ve tvaru hrušky, jablka), jiný tam nesměl. Pro nás byl pak těžké, se tam dostat.“¹²²

Například polští vězni byli nuceni nosit na svém oblečení znak písmena V a díky své pověsti uprchlíků a buřičů byli cíleně vyhledáváni a šikanováni dozorcí.¹²³

Další označení nosili i Rusové. Na štráfkatých vězeňských šatech, na zádech, měli velké červené trojúhelníky a označení UDR, jehož význam není možné dohledat.¹²⁴

¹²¹ TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice- podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s. 40.

¹²² APT, sb. vzpomínek č. 219.

¹²³ STRZELECKI, Andrzej. Transporty vězňů z Osvětimi do Litoměřic. In: Koncentrační tábor Litoměřice 1944-1945: příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15. - 17. listopadu 1994. Terezín: Památník Terezín, 1995. s 27.

¹²⁴ APT, sb. vzpomínek č. 177.

3.9 Zdravotní péče

Není žádné překvapení, že pro vězně v koncentračním táboře nebyl dostatek lékařské pomoci a ani lékařů. Pokud to bylo v jejich silách, snažili se vězni využívat své znalosti a za příhodných podmínek získávali byliny, které používali pro hojení a léčení ran, případně méně vážných nemocí.

V prvních měsících nebyla v táboře zřízena ani vězeňská nemocnice. V této době byl každý nemocný nežádoucím a přitěžujícím článkem. Praxe byla taková, že se nemocní vězni vysílali do jiných koncentračních táborů s předpokladem, že cestu nepřežijí, případně dorazí do plynových komor a problém bude vyřešen.

Se zvyšujícím se počtem nemocných vedení nakonec usoudilo, že posílání do táborů není efektivní a bude potřebné založit táborovou nemocnici. Tou se stal blok č. 1. Nejprve jedna jeho část, ale po neustálém zvyšování nemocných byla rozšířena po celou budovu a ještě část budovy vedlejší. Pokud se však vězeň nakazil vážnější nemocí a byl přemístěn do tzv. Revíru¹²⁵, nebyly jeho šance na přežití o moc větší.

Léky byly vzácností a při operacích se muselo využívat improvizovaných nástrojů. Antonín Plicka byl svědkem, když viděl, jak při závalu řezali vězni rozdrčenou nohu. Doktor za asistence ostatních vězňů použil pilku na železo a nůž.¹²⁶

Bez anestezie probíhala i jiná operace, kde doktor vyřezával bakteriální zánět z nohy vězně.

„Prostředky na usnutí nebyly... Vzpomínám si na případ, kdy belgický lékař – chirurg prořízl jednomu Čechovi flegmonu (zánět, pozn. autora) po celé délce zadní strany holenní kosti skoro až k patě. Operace byla provedena sice odborně a s úspěchem, ale řev pacienta mně trhal uši.“¹²⁷

Ve funkci hlavních táborových vězeňských lékařů byli tři doktoři – dr. Stanislav Garstka, dr. Jan Hanycz a dr. Jan Nowak. Ti se snažili za všech okolností mnoha vězňům pomoci.

¹²⁵ Hovorový výraz pro táborovou nemocnici.

¹²⁶ APT, sb. vzpomínek č. 455.

¹²⁷ APT, sb. vzpomínek č. 451.

Při tom museli improvizovat. Například operaci středního ucha prováděli za pomoci dláta. Místo obvazového materiálu se používal papír z pytlů.¹²⁸

„Když jsem já sám utrpěl úraz a měl jsem přeseknuté žíly, zavázali mi je obyčejnou nití.“¹²⁹

K celé situaci se následně vyjádřil i pan doktor:

„Moje práce byla dost problematická, protože se omezovala pouze na péči o nemocné, dozor na to, aby každý z nich dostal svůj nedostačující příděl potravin. Nemohl jsem nijak zasáhnout proti masově se vyskytujícím opuchlinám z hladu a úmrtím. Několikrát se nám podařilo získat několik kbelíků koňské krve, kterou jsme po převaření dávali tajně po lžících nejvíce vysíleným nemocným.“¹³⁰

3.10 Nemoci a hygiena

Jako u všech komodit, byl i zdravotní materiál nedostupný. Když někdo onemocněl, musel se ráno nahlásit a pak nastupoval před „Revír“, kde byl prohlédnut lékařem. Prohlídka určila, zda bude pacient ponechán v nemocnici anebo zůstane na svém bloku. Při diagnóze nemoci lékaři používali aspirin a chinin, které obstarávali tajně v litoměřické lékárně a nemocnici. Akutní případy mohli posílat do litoměřické nemocnice – v průměru 2-3 vězně.¹³¹

Když se v táboře objevil tyfus, všichni nemocní byli izolováni a lékaři jim vůbec nepomáhali. Doktor Glykner se snažil vězňům zajistit u vedení výměnu slámy, ale nebylo mu vyhověno.¹³²

Další velký problém byla hygiena. V táboře nebyla žádná umývárna, kde by se vězni mohli vykoupat. Na bloku č. 5 existoval pro 2 000 vězňů jeden vodovodní kohoutek se studenou

¹²⁸ TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice - podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s. 41.

¹²⁹ APT, sbírka mikrofilmů, výpověď z 5. 4. 1968.

¹³⁰ APT, sbírka vzpomínek, č. 229.

¹³¹ Richard I. – životní podmínky [online]. [cit. 26. 6. 2018]. Dostupný z: <<http://richard-1.com/koncentracni-tabor-litomerice/zivotni-podminky-v-koncentracnim-taboru-litomerice.html>>.

¹³² Tamtéž.

vodou. Dalším problémem byl nedostatek latrín. V době tyfu byla situace tak špatná, že mnohdy vězni ani nemohli slézt z několikapatrových postelí a potřebu vykonávali rovnou na místě. Exkrementy následně stékaly mezi patry postelí až na zem. V táboře navíc nebylo k dispozici mýdlo, toaletní papír a ani ručník. Lépe na tom byli vězni, kteří pracovali na výstavbě čerpací stanice u Labe. Ti se mohli při práci umýt. Celou situaci řešilo vedení tak, že v červnu 1944 odvedli vězně do Terezína, kde mohli použít koupelnu.¹³³

Kvůli špatné hygieně byly v táboře vši a koncem roku 1944 se zde objevila úplavice následována v únoru 1945 skvrnitým tyfem. Vedení řešilo vši pomocí odvšivovací procedury, která se opakovala jednou za měsíc. V odvšivovací budově byly sprchy s teplou vodou. Při odvšivování vězni odevzdali své šaty, následně byli oholeni a podrážděná těla jim byla natřena louhem. Oblečení dostávali zpět mokré a díky tomu mnoho vězňů nastydlo a zemřelo. Efektivita odvšivovací „kúry“ měla stejně nulový výsledek.¹³⁴

„V místnosti byly sprchy s teplou vodou a kotel na vyvařování šatů. Poprvé nás oholili a krvácející těla natřeli louhem... Hadr, kterým nás natírali, byl plný vši, takže nás spíše zavšivili.“¹³⁵

Není překvapivé, že se ve všech budovách vyskytovalo nepřeborné množství hmyzu.

3.11 Úmrtnost

Celková úmrtnost v táboře je těžce zjištělná. Mnoho záznamů chybí nebo bylo zničeno. V dokumentech se hovoří o 3 000 až 14 500 mrtvých. Po zvážení a vyhodnocení dostupných informací lze konstatovat, že se reálné počty pohybují minimálně kolem 4 000 mrtvých.

Mezi hlavní důvody úmrtí patřila těžká práce, hlad, nedostatek spánku, nemoci, zima, pracovní úrazy a závaly.

¹³³ Richard I. [online]. [cit. 26. 6. 2018]. Dostupný z: <http://richard-1.com/koncentracni-tabor-litomerice/zivotni-podminky-v-koncentracnim-taboru-litomerice.html>.

¹³⁴ TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice - podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s. 41.

¹³⁵ APT, sb. vzpomínek č. 487.

V níže uvedené tabulce je zaznamenán počet všech doložitelných úmrtí, které lze z vězeňských karet vyčíst.

Mezi květnem a říjnem 1944 jsou záznamy k padesáti úmrtím. Reálně se počty pohybovaly o něco výše – minimálně 100 úmrtí. V listopadu téhož roku byl počet mrtvých stejný jako v předcházejícím období. Přibližně 3 – 4 mrtví za den. V prosinci, kdy nastává tuhá zima, se zvyšuje počet nemocí, čímž stoupl počet mrtvých na 705 – přibližně 23 mrtvých za den. V lednu 1945 bylo zemřelých 934 – téměř 32 úmrtí každý den. V únoru byl počet o něco nižší – 862 mrtvých. V březnu bylo 365 mrtvých, v dubnu zemřelo 123 mužů a 3 ženy. Květen má kvůli neúplným záznamům uvedeno pouze 37 doložitelných úmrtí. V následující tabulce jsou uvedeny počty prokazatelných úmrtí v táboře.

rok	měsíc	muži	ženy
1944	květen - říjen	50	
1944	listopad	101	
1944	prosinec	706	
1945	leden	934	
1945	únor	862	
1945	březen	365	
1945	duben	123	3
1945	květen – srpen	37	
	?	20	
		3198	3

Tabulka 1 - Úmrtí v KT Litoměřice¹³⁶

Od 14. 4. 1945 chybí úplná evidence zemřelých, pouze v některých případech se dají nalézt informace. Lze předpokládat, že od tohoto období proběhl nárůst úmrtí, protože v táboře propukla další tyfová epidemie.

¹³⁶ BENEŠOVÁ, Miroslava. Koncentrační tábor v Litoměřicích a jeho vězňové. In: Koncentrační tábor Litoměřice 1944-1945: příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15. - 17. listopadu 1994. Terezín: Památník Terezín, 1995. s 23.

Adolf Schön (nar. 30. 6. 1903) vzpomíná na situaci, kdy viděl nejspíše příslušníky SS nakládat mrtvá těla na koňský povoz.

Večer, když jsme se vraceli z práce, odváželi z tábora mrtvé. První vozili do krematoria v Terezíně. Mrtvé dávali nejdříve do papírových pytlů. Nosili je ven, tam stál koňský potah, jezdili s ním vojáci. Mrtvý vězeň vážil 30 - 32 kg. Říkalo se, že denně umírá 50-60 vězňů. Přišel tyfus, zdravotní poměry se zhoršily, úmrtnost stoupala, umíralo 100-120 lidí denně. V Terezíně nemohli spálit vlastní mrtvé, na Richardu začali mrtvé ukládat do hromadného hrobu. Vozili je tam v noci, už je nedávali do pytlů. Slyšel jsem jednou rozhovor: Naložili rovný, plný vůz, jakýsi sklep mistr říká: ‚Kolik tam máš?‘ – ‚Dvacet.‘ - ‚Dnes máme moc mrtvých, musíš naložit ještě pět.‘¹³⁷

3.12 Nakládání s mrtvými těly

Těla zemřelých byla palčivým problémem od prvopočátků tábora. Nedostatek stravy, nedostatečná hygiena a těžká práce si vybíraly během fungování tábora velké množství lidských životů. A zrovna krematorium patřilo mezi budovy, které se v původním plánování neobjevily. Hlavní příčinou je skutečnost, že se tábor plánoval příliš rychle a některé stránky spjaté s důsledky tvrdého zacházení nebyly domyšlené. Díky tomu se musel tábor velice brzy zabývat otázkou, jak nakládat s hromadícími se těly.

„V době před příchodem žen přijel do Litoměřic nějaký vysoký úředník SS, díval se na šachtu, kam se házeli mrtví vězni. Začal nadávat, nechal jámu odkrýt. Vězně tam naházeli nejdříve v pytlích, pak nahé. Mrtvolý se musely vyjmout, jáma se izolovala vápnem, pak byly dány zpět.“¹³⁸

Plán pohřbívání do dřevěných rakví také nebyl uskutečnitelný. Operativně se vedení rozhodlo, že těla budou převážena do krematorií, která mají v rámci možností volné kapacity a byly by schopny pomoci litoměřickému táboru.

¹³⁷ APT, sb. vzpomínek č. 219.

¹³⁸ APT, sb. vzpomínek 756.

První krematorium, které se zapojilo do pomoci litoměřickému táboru, bylo krematorium u Střekova. Těla se tam vozila od 18. 6. 1944 do 7. 7. 1944.

V dochovaném svědectví a z dokumentů tamějšího krematoria se zjistilo, že mnohdy nebyly ani důvody úmrtí zapsány dle skutečnosti – zastřelení byli v kartotékách vedeni jako vězni zemřelí na srdeční vadu.¹³⁹ Než byla těla odvezena na kremaci, uchovávala se v táboře ve sklepě bloku č. 1.

Se stavbou litoměřického krematoria přišel jistý Němec Fritz, který navrhl využití bývalé sušárny cihel necelý kilometr od koncentračního tábora. Budova byla vhodná i díky přilehlému vysokému komínu. Odvod zplodin byl převeden podzemním potrubím do vysokého komína a tím se zamaskovaly stopy, jelikož cihelna fungovala a kouř zkombinovaný z cihelny a spálených těl nebyl pro normální občany rozpoznatelný. Obyvatelstvo nemělo mít žádné informace o fungování a existenci krematoria.

Plánů a samotné stavby se chopila firma architekta Neumanna. Realizace padla na totálně nasazené civilní dělníky a vězně z tábora.¹⁴⁰

„Když jsem skončil práci v ženském lágru, dostal jsem rozkaz stavět krematorium, dvě pece. Domek krematoria stál už před válkou (zřejmě sušárna cihel). Stavěly se pece, vnitřní zařízení, trvalo to asi půl druhého měsíce. Už na mne pospíchali. Plánek pro stavbu krematoria přinesl ing. Frank, plánek jsem rozuměl. Byl jsem přítomen při první kremaci. Špatně fungovalo větrání, svod kouře do komína, musel jsem otevřít turbínu, kam napadal nějaký štěrk, a vyčistit to. V krematoriu pracovali vězni Poláci (dělali obvykle tyto práce, rovněž pohřbívali mrtvé do šachty v táboře). Na stavbě krematoria jsem pracoval já, a několik vězňů: Rus Čerňak, jeden Řek, Poláci, Jugoslávci.“¹⁴¹

Vnitřní dispozice budovy bývalé sušárny byla upravena pro potřeby nenáročného spalování těl. Hlavní místnost měla dvě koksové spalovací pece, v těsné blízkosti byla místnost sloužící pro uchovávání těl a pitevnu.

¹³⁹ TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice- podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s. 61.

¹⁴⁰ Richard [online]. [cit. 24. 6. 2019]. Dostupný na WWW: <http://richard-1.com/krematorium-litomerice/krematorium.html>.

¹⁴¹ APT, sb. vzpomínek č. 756.

Správa spalovny náležela Václavu Pritzlovi, občanu Litoměřic. I na něj bylo apelováno, aby v žádném případě nesděloval informace o fungujícím krematoriu místním občanům. Vzhledem k množství těl čekajících na zpopelnění bylo panu Pritzlovi přiděleno 5 vězňů. Ti v prvních dnech spalovali pouze dvě těla najednou. Nárůst mrtvých je donutil zvýšit počet těl při jednom spalovacím procesu až na pět těl svázaných k sobě drátem.

Po dokončení kremace měla obsluha za úkol zbavit se popela. V případě velkých kusů se popel ještě najemno drtil a jemný popílek se rozhazoval kolem cesty u krematoria.

Provoz měl na starosti velitel SS - Obersturmführer Huber z velitelství litoměřického koncentračního tábora. Za jeho velení bylo spáleno na 405 těl a s posledními spálenými ostatky 3. května 1945 bylo krematorium uzavřeno. Popel mrtvých byl nejprve drcen a následně sypán na cestu před krematoriem.¹⁴²

¹⁴² Richard [online]. [cit. 24.6.2019]. Dostupný na WWW: <http://richard-1.com/krematorium-litomerice/krematorium.html>.

4 Útěky z tábora

Nedostatečné zázemí, neustálý hlad, pud sebezáchovy dával odvalu mnohým vězňům v překonávání svých limitů a množství se snažilo z litoměřického tábora dostat. Některé se podařily, některé naopak byly tvrdě potrestány.

Snahy o útěk z tábora byly na denním pořádku. Vzhledem k situaci, životním podmínkám a nedostatku úplně všeho lze pochopit velké riskování. Dle dostupných pramenů a vzpomínek můžeme mluvit o několika úspěšných i neúspěšných útécích. V Archivu Památníku Terezín jsou dostupné vzpomínky vězňů a totálně nasazených, kteří byli svědky nebo strůjci útěků vězňů.

Jedním z očitých svědků je paní Růžena Košovcová, totálně nasazená do Albis – Werke v Litoměřicích začátkem roku 1943. Po dostavbě tábora byla přesunuta do skladu prken pod nemocnicí a následně díky její dobré němčině dostala místo v kuchyni – dřevěné boudě, kde připravovala brambory na svačinu. Přesné datum daného útěku není známé.

„... Také si pamatuji na útěk vězně, který štípal dříví pro vaření v boudě až úplně vzadu u posledních štosů – směrem k interně. Bylo to odpoledne ke třetí hodině. Pracoviště bylo ohrazeno drátěným plotem, který je tam dodnes. Vězeň utekl přes zahrady na silnici k Žitenicím, kde na něj asi někdo čekal. Útěk zůstal více jak půl hodiny nepozorován a když se na to přišlo, již jej SS nechytli. Ostatní vězni museli stát v pozoru a SS vyšetřovali, kdo vězňovi při útěku pomáhal. Když nic nezjistili, vyhrožovali bitím. Ptala jsem se Němky, která se s SS dobře znala, zda byl vězeň na útěku chycen a dozvěděla jsem se, že nikoliv.“¹⁴³

Dalším totálně nasazeným, který pomáhal při útěku vězňů, byl Antonín Plicka. Během činnosti v táboře se dostal do kontaktu s jistým Tatekem z Polska. Tatek pracoval několik měsíců v táboře jako balič drahých kamenů. Každý den jeden při práci snědl a díky volnému pohybu odcházel s cennostmi ve střevech z tábora. Kameny pak ze stolice vyndal a za peníze utržené prodejem financoval léky a jídlo v táboře. Se zásobami ukrytými do trubky se vracel do tábora a předával je dalším společníkům. Po nějaké době poprosil Tatek pana Plicku, zda

¹⁴³ APT, sb. vzpomínek č. 263.

by mu nesehnal „kennkartu“, která by mu pomohla při útěku. Pan Plicka ji obstaral a předal. Tatek nakonec utekl s jednou Němkou z kuchyně.¹⁴⁴

Když vězeň utekl a byl chycen, pro výstrahu ostatním byl popraven.

„Rus, který utekl z tábora, a kterého chytili, visel přibitý za ruce na vratech. Utíkal společně s německým a polským vězněm, v Pokraticích zabili civilního mistra, u kterého Němec dělal.“¹⁴⁵

5 Popravy a vraždy

Stejně jako bída, hlad, nesnáze, byly v táboře přítomny i četné popravy. Mezi nejvíce používané typy poprav patřilo zastřelení. V případě porušení kázně, neuposlechnutí příkazu mohl být dotyčný na místě zastřelen. Ve vzpomínkách totálně nasazených se tento způsob objevuje v několika případech. Rudolf Tůma byl svědkem popravy vězně svobodníkem Mayerem:

„V koncentračním táboře působil jako vedoucí pisárny jistý svobodník Mayer, který chodil zpočátku v uniformě Luftwaffe a později v uniformě SS. Tento Mayer byl rovněž postrachem vězňů. Šlo v daném případě asi o 22 – letého člověka, menší slabší postavy, nosil brýle. Sám jsem přibližně v březnu 1944 viděl, jak Myer v objektu koncentračního tábora zavraždil vězně střelbou z pistole. Procházel jsem tehdy poblíže Appelplatzu a zaslechl výstřel. Otočil jsem se tím směrem a ve vzdálenosti ode mě asi 60 m jsem viděl Mayera, jak drží pistoli v těsné blízkosti nad padajícím vězněm a pokračuje ve střelbě do těla tohoto vězně. Tento hrůzný okamžik mi utkvěl v paměti a pamatuji se ještě dnes, že do vězně vystřílel 12 ran a pak z tohoto místa odešel. Co se s mrtvolou vězně dále stalo, to nevím, poněvadž jsem se hleděl co nejrychleji z tohoto místa vzdálit. V okamžiku, kdy jsem vyličenou událost viděl, kromě Mayera a zmíněného zavražděného vězně jsem na tomto místě nikoho jiného neviděl, takže nemohu říci, zda Mayer tohoto vězně někam vedl nebo ho potkal právě v těchto místech. Rovněž neznám ani důvod zavraždění tohoto vězně...“¹⁴⁶

¹⁴⁴ APT, sb. vzpomínek č. 455.

¹⁴⁵ APT, sb. vzpomínek č. 233.

¹⁴⁶ ATP, sb. vzpomínek č. 289.

Podobných poprav bylo v táboře mnoho. Existovaly i případy, kdy se vězni snažili přes velký hlad sehnat kus jídla navíc a spatřil je člen hlídky. Pan Jaroslav Krch byl svědkem zastřelení vězně, který bez svolení vybíral zbytek polévky z baňky:

„Ve stejném období (letní měsíce 1943, pozn.), kdy jsem pracoval na úpravě kuchyně, jsem byl očitým svědkem, kdy strážný SS zastřelil vězně jen proto, že bez svolení vybíral zbytek polévky z baňky. Jde v daném případě o vězně české národnosti, který pocházel odněkud od Hradce Králové. Byl to svobodný mladý chlapec. Viděl jsem, jak strážný na něho vystřelil asi ze vzdálenosti 20 m, zasáhl ho do ramen, vězeň poklekl, sepjál ruce, prosil strážného, aby dále na něho nestřílel, ovšem ten na to nebral ohled a střílel ho ještě v jednom okamžiku, kdy se pokusil tento vězeň z místa utéci, přímo do zad. Toto vše jsem viděl ze vzdálenosti 30 metrů. Vězeň, resp. jeho mrtvola byla pak jeho spoluvězni odnesena do sklepní místnosti, které se říkalo márnice.“¹⁴⁷

Druhým způsobem zabití bylo ubití předmětem. V těchto případech se jednalo buď o mstu, neuposlechnutí rozkazu nebo nepoctivost jednotlivců. I když se kápové mnohdy nechovali k ostatním vězňům hezky, lze vypátrat ve výpovědi pana Antonína Plicky (nar. 2. 4. 1923), který pracoval jako totálně nasazený instalatér, že i v případě porušení pravidel byl kápo potrestán. V táboře zaváděl vodu do bloků 1 – 3, instaloval umyvadla, sprchy pro kápy a také turecké klosety. Během práce uviděl, jak si skupina kápů vyřizuje účty s jiným kápem, který okrádal vězně o jídlo:

„Vrchní kápové byli dva Němci Franz a Josef, sám byl svědkem, jak ubili gumovými hadicemi jednoho kápa, když zjistili, že okradl vězně při přerozdělování jídla. Bití a řvaní bylo na denním pořádku.“¹⁴⁸

V tomto případě lze s jistotou říci, že ani v době největší nouze se charakter některých lidí nezměnil. Pokud kápo kradl jídlo, trátili vězni pracující pod ním. Menší přiděl jídla byl přímo úměrný poklesu výkonu. Pokud ho uviděli jeho kolegové, hrozilo takovému člověku tvrdé potrestání.

¹⁴⁷ APT, sb. vzpomínek č. 281.

¹⁴⁸ APT, sb. vzpomínek č. 455.

Třetím způsobem popravby bylo oběšení. Tento způsob byl využíván v případech chycení utečenců, případně tento způsob používalo gestapo. Jednou za čas přijelo do tábora a v tichosti oběsili danou osobu. Takové zacházení viděl i pan Plicka. Poprava byla provedena na šibenici v uličce mezi bloky a kuchyní:

„Poprava měla být tajná, ale my jsme pracovali v naší dílně a nikdo o naší přítomnosti nevěděl. Popravena byla mladá dívka, asi dvacetiletá, v civilních šatech, hezky oblečená. Měla to být Ukrajinka. Přivezli jí zvenku, snad gestapo a popravu vykonali polští kápové.,“¹⁴⁹

Další očitě svědectví popravby oběšením popisuje Rudolf Tůma (nar. 1919):

„V létě roku 1944 jsem byl přímým svědkem toho, když Juzek v objektu koncentračního tábora přímo zavraždil oběšením jednu osobu. Tehdy jsem s mně přidělenými vězni pracoval – maloval ve strážní budově ve druhém poschodí. Měli jsme otevřená okna, jimiž jsem viděl následující: Branou tábora vjel osobní vůz litoměřického gestapa, ze kterého vystoupil příslušník gestapa, jménem Magroucký spolu ještě s jedním gestapákem, jehož jméno neznám. Současně z vozu vyvedli ještě mladšího muže v civilním obleku, jehož jméno neznám, který měl na rukou pouta. Juzek mu nasadil smyčku provazu na krk a shodil ho z pavlače dolů na dvůr. Provaz byl uvázan na traverse pavlače. Tedy tímto způsobem jsem viděl, jak Juzek za účasti Magrouckého a mě neznámého kolegy zavraždili tohoto cizího mladíka. Kdy a za jakých okolností byla mrtvola sundána, to již nevím, neboť jsem přešel pracovat do jiné místnosti, ze které výhled na toto místo již nebyl.“¹⁵⁰

Pokud se konala veřejná poprava, vězni museli chodit kolem mrtvých těl pro výstrahu. V táboře se nacházely celkem dvě šibenice, které obsluhoval popravčí v civilním oblečení. Při vykonávání poprav mu pomáhali dva vězni – pochopové. Základní informace o šibenicích zmiňuje pan Václav Drábek ve svých vzpomínkách:

„V táboře stály dvě šibenice, na kterých se popravovalo. Popravčí byli v civilu, měl dva pochopy, ti byli v trestaneckých šatech. Popravili tam jednu Polku, SS Fischer mne vzal k popravě. Měla dlouhý cop, nechtěla jít k šibenici, táhli ji za vlasy. Také věžeňkyně.“¹⁵¹

¹⁴⁹ APT, sb. vzpomínek č. 455.

¹⁵⁰ APT, sb. vzpomínek č. 289.

¹⁵¹ APT, sb. vzpomínek č. 185.

Stejně tak zmiňuje šibenice i pan Votýpka:

„Šibenice byla umístěna v těsné blízkosti jízdárny s nápisem Arbeit macht frei. Pod ní stála šibenice.“¹⁵²

Dalším očitým svědkem využívání šibenice byl pan Václav Mráček:

„... Do práce jsme chodili branou, kterou hlídala stráž. V době, kdy my již odcházeli, přišel nový transport z Polska, vězňové se mezi sebou poprali. Asi 3 vězni se pokoušeli utéci, prý je pověsili blízko brány.“¹⁵³

6 Dny před osvobozením

S blížícím se koncem války byly životní podmínky v táboře nesnesitelné. Vězni museli přihlížet zhoršující se situaci s každým dalším příchozím transportem. Tábor byl přeplněný, německá armáda ustupovala na všech frontách, přiděly jídla se zmenšovaly a tábory musely řešit nový problém. Co dělat s vězni a tábory před obsazením/osvobozením?

V Litoměřicích se snažili situaci vyřešit evakuací části vězňů. Od 26. dubna byli přesouváni židovští vězni do ghetta v Terezíně, odkud pak měl vyrážet transportní vlak do dalších táborů. Zbylí vězni, především účastníci předchozích evakuačních transportů byli vypravováni do Lovosic, odkud měli pokračovat do dalších táborů. V Lovosicích čekali v uzavřených vagoněch několik dní, aby se mohli připojit k velkému transportnímu vlaku směřujícímu z Německa. Vagony byly po naložení odtaženy na vedlejší kolej, kde je hlídali starší němečtí vojáci a žáci litoměřické spojovací školy SS. Někteří vězni označují těchto několik dní za nejhorší, protože žáci školy stříleli po vězních téměř bezdůvodně.

„Byl to nejhorší týden, který jsem v koncentracích prožil. Hlídala nás nějaká škola SS. Stříleli při každé příležitosti...“¹⁵⁴

Výsledkem této situace bylo téměř osm desítek mrtvých. Při exhumaci se našlo v hromadných hrobech podél železniční vlečky 79 těl.¹⁵⁵

¹⁵² APT, sb. vzpomínek č. 35.

¹⁵³ APT, sb. vzpomínek č. 192.

¹⁵⁴ APT, sb. vzpomínek č. 494.

¹⁵⁵ TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice- podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s. 63.

Po příjezdu vlakového transportu z Německa byla lovosická souprava připojena a celý vlak pokračoval směrem na Prahu. Počet vězňů ve vagonech se pohyboval kolem čtyř tisíc. Během cesty vězni využívali příležitosti k útěku. Například litoměřičtí vězni využili situace už u Bohušovic nad Ohří, kde se jim podařilo uniknout. Více útěků pak následovalo u Kralup nad Vltavou. Hlídky však nenechávaly takové počínání vězňů bez zpětné vazby. Jak viděli vězně při útěku, okamžitě stříleli.

Vlak dorazil 28. dubna 1945 do stanice Roztoky nad Vltavou. Tato zastávka byla specifická útekem téměř 320 vězňů a 90 nemocných za pomoci tamních obyvatel. Ve stanici se k vlaku dostali Češi, kteří se snažili osvobodit vězně. Čeští železničáři, především přednosta stanice Jan Najdr (1898 - 1974), vymýšlel a předkládal příslušníkům vojenské jednotky různé důvody, proč vlak nemůže odjet. Byl si vědom toho, že každá chvíle v zastávce může zachránit mnoho životů.¹⁵⁶

„Jakmile vlak zastavil, vylézají z vozů zubožení lidé v trestaneckých šatech, někteří se šplhají po traverzách, jeden druhého předhání, křik, volání o chléb, střelba z pušek hlídajících SSmanů, tam padá jeden postřelený.“¹⁵⁷

Proti takové přesile si nedovolili členové hlídací jednotky střílet. Devadesát nemocných bylo umístěno do provizorní nemocnice.¹⁵⁸

Vlak pokračoval ve své cestě až druhý den – 29. dubna 1945. Jan Najdr chtěl i tentokrát vlak zdržet, ale příslušníci hlídky vlaku mu začali vyhrožovat zastřelením, pokud by jim neumožnil odjet.¹⁵⁹ Naštěstí se informace o transportu dostala k obyvatelům Prahy a lékařský personál očekával na nádraží v Praze – Bubnech příjezd vlaku. Zdravotní péče zde byla poskytnuta dalším 700 vězňů v různých pražských nemocnicích. Vlak však po nějaké době pokračoval dál. Zastavil se až v Olbramovicích, kde SS - Hauptsturmführer

¹⁵⁶ PLACHÁ, Pavla. Osvobozený transport. In: Paměť a dějiny 01/2018. s 73.

¹⁵⁷ Sbírká SMR, Transport smrti, kart. 66, Jan Najdr: Prožití nejvýznačnějších okamžiků za doby německé okupace i za revolučního hnutí v r. 1945 ve stanici Roztoky u Prahy, 27. 3. 1946, s. 2.

¹⁵⁸ TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice- podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s. 63.

¹⁵⁹ PLACHÁ, Pavla. Osvobozený transport. In: Paměť a dějiny 01/2018. s 73.

Graun nařídil svým jednotkám střílet do úplně vyčerpaných a nemocných vězňů. Ti co přežili a pokračovali v cestě, byli osvobozeni až 8. května 1945 u Českých Budějovic.¹⁶⁰

Pro zbylé obyvatele litoměřického koncentračního tábora se mezitím situace nezměnila. Hlad, nemoci, nedostatek místa. S vidinou konce války plánovalo vedení další transport vězňů. Ten měl proběhnout 1. května 1945. Selekce probíhala už 30. dubna 1945 naprosto náhodně. Kdo se v nesprávnou chvíli pohyboval po areálu, byl vybrán. Do skupiny transportovaných vězňů byli vybráni i nemocní vězni z táborové nemocnice – „Revíru“. Vybrané pak přesunuli na nádraží do otevřených nákladních vagonů. Do každého vagonu se muselo vtěsnat kolem osmdesáti vězňů. Vězni museli ve vagonech setrvat přes noc do druhého dne.¹⁶¹ Tento krok nebyl příliš přínosný. Nemocní z „Revíru“ nakazili během noci zdravé jedince a kvůli chybějící zdravotní péči pak část z nich zemřela. Kolem jedenácté hodiny před polednem byli vězni opět vyloženi z nákladních vagonů a odvedeni do tábora. Transport nikdy neodjel.¹⁶²

Konec války se blížil a již 2. května 1945 nebylo po většině německých mistrů a dělníků ani vidu. Preventivně odjeli z Litoměřic. I přes povolování poměrů byli někteří stále nuceni pracovat. Vězni pracovního komanda Elsabe nastoupili ještě 5. května 1945 do pracovní směny. Kolem poledne byli svoláni do tábora, kde jim bylo oznámeno Lagerführerem Panickem, že válka skončila a všichni budou propuštěni.

„V sobotu 5. května pracovali naposled vězni. Já pracoval ještě 8. 5., sbírali jsme nářadí. Vězně už nepustili ven. První, kdo utekli z Richardu, byli SS, měli připravená nákladní auta.“¹⁶³

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 62.

¹⁶¹ APT, sb. vzpomínek č. 468.

¹⁶² TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice- podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s. 63.

¹⁶³ APT, sb. vzpomínek č. 908.

7 Osvobození

Propuštění vězňů bylo s blížícím se koncem války to nejlepší, co mohli zbylí dozorcí udělat. Důvod byl prostý. Po osvobození je čekalo vyslýchání, a pokud by měli na svědomí postřílené vězně, tresty by byly rozhodně vyšší, možná i by je čekala i šibenice. Ze svědectví polského vězně Henryka Murackiho známe slova pronesená Lagerältesterem v poslední den před propuštěním:

„Vězňové! Válka dosud trvá. Jaký bude její konec, nelze ještě odhadnout. My jsme se však rozhodli propustit z tábora všechny přítomné vězně. Je to pouze rozhodnutí vedení našeho tábora. Proto bych se také chtěl spolu s vašimi zástupci domluvit na technickém řešení problému. Navrhují, aby si každá národnost zvolila svého zástupce, kteří společně s námi dohodnou další postup.“¹⁶⁴

Každý národ si tedy vybral svého zástupce a ti byli nějaký čas na schůzi s vedením tábora. Výsledkem jednání bylo obdržení propouštěcího dokladu z litoměřického koncentračního tábora pro všechny vězně. Mezi prvními propuštěnými měli být čeští vězni, kteří ještě téhož dne měli opustit tábor. Ostatní národnosti neměly pevně stanovený harmonogram propouštění, jelikož se ještě řešily logistické záležitosti.¹⁶⁵

Na základě rozhodnutí se tedy v hlavní táborové kanceláři začaly připravovat jednotlivé propouštěcí dokumenty. Ačkoliv se mluvilo primárně o propouštění českých vězňů, první propuštěnou skupinou vězňů bylo dvacet Poláků. Mohla za to blízká vazba vězňů s jedním z písařů.¹⁶⁶

Každý propuštěný obdržel jeden bochník chleba a konzervu s blíže nespecifikovaným obsahem - mohlo se jednat o rybičky v konzervě. Jako doprovod s nimi šli dva příslušníci SS. Osvobozené vězně dovedli až na terezínskou stranu řeky Labe, za hranici Tyršova

¹⁶⁴ MURACKI, Henryk. Den osvobození v koncentračním táboře v Litoměřicích a první den svobody. In: Koncentrační tábor Litoměřice 1944-1945: příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15. - 17. listopadu 1994. Terezín: Památník Terezín, 1995. s. 60.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 60.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 61.

mostu, kde je propustili. Vězni pokračovali sami, až je u Terezína zastavili čeští členové Červeného kříže, kteří se o ně postarali.¹⁶⁷

Ze skupiny 418 Slovinců, kteří zažili v táboře devět měsíců utrpení, se dožilo osvobození pouze 244. Mnoho z nich během těžké práce, mučení, infekcí a hladu umíralo. Ti, co se následně vrátili do vlasti, byli pronásledováni a odsuzováni ve vykonstruovaných procesech režimu.¹⁶⁸

O osvobození jsou zmínky u Adolfa Schöna:

„5. května jsme šli nahoru, vězni už do práce nepřišli. V neděli jsme slyšeli volání z Prahy, že je konec války. Skočil jsem na vlak, jel domů oznámit, že brzy přijdu. V pondělí se už nepracovalo. V úterý jsem utekl domů, nechal jsem tam všechny věci.

9. května byla kapitulace. Chtěl jsem se pro své věci vrátit. Šel jsem na Střekov, v 9 hodin začal příchod Rusů, po silnicích jely po pravé straně koňské potahy, vlevo auta. Vlaky nejezdily. Stál jsem u viaduktu pod Střekovem, přijel osobní automobil s ruskými důstojníky. Jeden se vyklonil: ‚Je to tady cesta do Litoměřic?‘ – ‚Ano, mohl bych s Vámi jet? Utekl jsem z koncentračního tábora, mám tam věci.‘ Říkal, že auto je plné, ale že mohu stát na stupátku. Vyhýbali jsme se cestou koním, byl jsem jednou mezi koněm a autem, myslel jsem, že mne koňské břicho rozmačká.

Přišel jsem do lágru, už na cestě jsem potkával vězně. Ptal jsem se, kam jdou. Prý: ‚Domů.‘ - ‚Jsi přece z Polska?‘ - ‚To nevadí, já se jednou domů dostanu, ale tam v táboře, v tom smradu a mezi mrtvými nebudu.‘ U brány stáli Rusové, nic nekontrolovali. Přišel jsem dovnitř. Okna budov, kde jsme byli ubytováni, byla vytlučena, všude spousta hadrů, krámů, vyhazovalo se to oknem. Povídal jsem si: ‚Tak jsem jel marně, všechno už bude pryč.‘ Náhodou byla naše místnost v přízemí, v tmavém koutě, nepoškozená. Vzal jsem

¹⁶⁷ MURACKI, Henryk. Den osvobození v koncentračním táboře v Litoměřicích a první den svobody. In: Koncentrační tábor Litoměřice 1944-1945: příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15. - 17 listopadu 1994. Terezín: Památník Terezín, 1995. s. 60.

¹⁶⁸ BIRSA, Mirko. Slovinští vězni v koncentračním táboře Litoměřice. In: Koncentrační tábor Litoměřice 1944-1945: příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15. - 17 listopadu 1994. Terezín: Památník Terezín, 1995. s. 55.

si věci, zašel ještě k Richardu. Bylo tam liduprázdno, kanceláře otevřeny, okna rozbitá. Ještě nezačalo plundrování. V kancelářích stály psací stroje. ¹⁶⁹

Domů jsem šel pěšky, vyhýbal jsem se silnici. Několikrát jsem byl zastaven Rusem: ‚Davaj čas!‘ Měl jsem hodinky v kapsičce, ukazoval jsem ruce, že žádné nemám. Cestou jsem viděl nákladní auto, za ním dělo. Řidič nevytočil zatáčku, pod silnicí byl příkrý svah k Labi. Na autě seděli vojáci. Jednoho srazila větev, zůstal ležet. ¹⁷⁰

8 Exhumace a areál po osvobození

Po osvobození zůstávalo v areálu zbylých 1 200 nemocných vězňů, kteří nebyli schopni vlastní silou odejít. Proto se ihned někteří čerstvě osvobození vězni přihlásili do evakuačních skupin zaměřujících se na pomoc nemohoucím. Vězni, kteří prodělali tyfus v jiných táborech, byli rezistentní vůči opětovnému nakažení. Polští vězni se ihned po osvobození dostali k Červenému kříži. Ten je vyslal do Malé pevnosti, kde již nacisté nebyli a mohli se zapojit do pomoci ostatním.

Ruští vojáci bydleli, po příjezdu do Litoměřic, v budovách Führungstabu. Po dlouhém putování jim vedení nechalo zbudovat v podzemní továrně provizorní kino.¹⁷¹ Správu nad areálem a továrnou měli Rusové tři měsíce. Po uplynutí doby vrátili správu do rukou místních. V podzemí zkoumali technologie, životní podmínky a stroje. Mnoho věcí s sebou odvezli. Zamořená budova jízďárny byla vypálena.¹⁷²

Zároveň probíhala péče o přeživší vězně. Mnoho vězňů na následky tvrdého zacházení umírala i po osvobození. Lékařský personál se snažil všem živým pomoci, ale u některých případů nebyla již šance. Repatriace posledních vězňů skončila až v červenci 1945.

V roce 1946 proběhla exhumace obětí z masových hrobů. Celkem bylo sedm jam a těla v nich byla uložena bez oděvu nebo uložena v pokrývkách, primitivních rakvích.

¹⁶⁹ APT, sb. vzpomínek č. 219.

¹⁷⁰ APT, sb. vzpomínek č. 219.

¹⁷¹ APT, sb. vzpomínek č. 736.

¹⁷² APT, sb. vzpomínek č. 736.

„V táboře byly nalezeny a exhumovány hromadné hroby. Asi 1,5 m hluboký – takových 60 – 100 mrtvol – dřevěné, zbité rakve, mrtvoly nahé, zabalené v prostěradlech. Dr. Zítka zjistil další hroby pod záhony, kde se propadla půda.“¹⁷³

Na konci jezdeckého cvičiště bylo nalezeno v protitankovém příkopu dlouhém čtyřicet metrů 723 těl.

Při návštěvě tábora po osvobození našel František Votýpka sešit se seznamem mrtvých a podařilo se mu objevit sklep o dvou místnostech, který sloužil jako pitevna a sklad mrtvol.

Později po skončení války byla v rámci terezínské tryzny povolena návštěva kasáren pro zájemce. Předpokládalo se, že areál navštíví mnoho lidí a bylo by vhodné, kdyby areálem provázeli určení průvodci s příslušným výkladem. Realita byla jiná. Návštěvy nebyly organizované a přijížděly hlavně menší skupiny, které areál procházely bez průvodce. Jedna větší skupina o třech autokarech přijela s praporčíkem Dubcem. Po prozkoumání areálu kolem půl desáté odjeli.¹⁷⁴

„Byl jsem zaměstnán jako rotmistr podkovář v kasárnách pod Radobylem u 3. děl pluku. Při první památkové tryzně jsem měl službu kasárního dozorce rtm, prováděl jsem hosty po objektu kasáren a jiné ubikace vězňů. Při tom jsem se domluvil s bývalým vězněm, jehož jméno jsem uvedl v hlášení doz. rtm. na posádku v Litoměřicích, které si dnes nepamatují a ten mi sdělil, že v Richardu je zazděná místnost kam vězni nesměli a kde by se našla spousta věcí. V komoře II. objektu stájí I. oddílu a stáje spojovací čety byl sklep vykopaný o dvou místnostech, v nichž první místnost sloužila jako pitevna a druhá jako sklad mrtvol a tam jsem našel sešit, seznam zemřelých v Richardu za poslední 2 měsíce. Je to sešit v šedých deskách, který jsem později předal komisi Červeného kříže/belgického, plnou obálku zubů, části sanic vysekaných, což nakonec Rusové hodili do kamen.“¹⁷⁵

František Tůma se také podílel na prozkoumávání tábora. Zmiňuje, že se dřevěné přístavky k remízkám nechaly spálit v druhé polovině roku 1946.¹⁷⁶

¹⁷³ APT, sb. vzpomínek č. 455.

¹⁷⁴ APT, sb. vzpomínek č. 35.

¹⁷⁵ APT, sb. vzpomínek č. 35.

¹⁷⁶ APT, sb. vzpomínek č. 177.

„Byl jsem sám v prostorách KT, v dělostřeleckých kasárnách, po osvobození, společně s Vlčkem a Dubcem (správce budov dělostřeleckých kasáren před válkou a znovu po osvobození). Ve dvoře stála přízemní nebo jednoposchod'ová budova, tam jsme v suterénu našli místnost, asi 4 x 4 m, jedna stěna byla obložena trámy. U stěny byla 2-3 m hluboká jáma, vyplněná chvojím. Vedle stál stůl, na něm krabice se zlatými zubními protézami, i se stopami zaschlé krve.“

Po válce bylo všeho nedostatek. Proto se použily materiály z tábora na stavbu jiných budov. V Litoměřicích se například z dřevěných baráků stavěla plovárna.

„Po osvobození se dřevěné baráky v táboře bouraly, z takto získaného materiálu se stavěla plovárna. Prováděla firma Krause a Walter (4,3,-26,8,1943)“¹⁷⁷

9 Areál KT a Richardu dnes

9.1 Prostor koncentračního tábora v Litoměřicích

Prostor tábora ležícího na půdě vojenských dělostřeleckých kasáren je dnes jiný. Ženský blok v areálu vůbec nenajdeme. Dřevěné baráky byly zbourány. Na jejich místě stojí halové garáže. Až do roku 2015 patřil téměř celý komplex státu.

V roce 2015 se nabízela vrchní část areálu kasáren se 14 pozemky a 6 stavbami za 26 milionů korun. Ústav pro zastupování státu ve věcech majetkových ale žádného kupce nenašel.¹⁷⁸ Vzhledem k tomu, že byl areál stále brán jako vojenský prostor, veřejnosti nebyl otevřen. V areálu již nenalezneme ani ostatné dráty, které se nacházely kolem bloků. Některé budovy jsou upravené a využívají je například sportovci. V budově areálu, kde během fungování koncentračního tábora sídlila protiletcecká obrana, dnes nalezneme Památník Národního písemnictví – Centrální Depozitář.

¹⁷⁷ APT, sb. vzpomínek č. 196.

¹⁷⁸ Litoměřický deník [online]. 10. 2. 2015 [cit. 7. 7. 2019]. Dostupné z: <https://litomericky.denik.cz/zpravy_region/kupce-horni-casti-arealu-kasaren-se-nenasel-20151210.html>.

V roce 2016 odkoupilo město Litoměřice za 15, 4 milionu korun tři budovy velitelství, čtyři velké halové garáže a pozemek pod výdejnou pohonných hmot.¹⁷⁹ Následně se diskutovalo o budoucím využití celého areálu. Dne 24. 7. 2018 se konalo 12. jednání Rady města Litoměřic a v ustanovení č. 439 se schválilo podání žádosti o dotaci z „Programu Regenerace a podnikatelské využití brownfieldů – Výzva II-2018 na akci „Litoměřice – Kasárna pod Radobyblem – regenerace bývalého vojenského objektu a parkovací plochy pro podnikatelské využití.“¹⁸⁰ To znamená, že v následujících měsících mohou začít plánované úpravy.

Revitalizace území je dlouhodobou otázkou. V roce 2014 město Litoměřice vyhlásilo veřejnou soutěž o nejlepší architektonický revitalizační projekt. Vyhodnocení proběhlo 13. ledna 2015 a mezi nejlépe ohodnocené patřila Ilona Mikovcová a Jaroslav Daďa.¹⁸¹

Další z plánů na přeměnu areálu vznikl v roce 2015. Autor projektu byl Ing. arch. Lukáš Pecka, Ph.D., a Ing. arch. Ivana Smětáková. Ti přeměnili areál v obytnou zónu s novými domy.¹⁸²

Studie je dostupná na následujícím odkazu:

<http://www.archisluzba.cz/kasarna-pod-radobyblem-litomerice>

V areálu nenalezneme žádnou rekonstrukci ženské a mužské části areálu se stálou výstavou, ale i přesto lze díky moderním technologiím a panoramatickým snímkům pořídit kvalitní záznam z míst. Areál tábora se virtuálně nachází na adrese:

http://richard-1.com/virtual/richard_virtualne/makt.html

¹⁷⁹ iDnes [online]. 13. 1. 2016 [cit. 7. 7. 2019]. Dostupné z: <https://www.idnes.cz/usti/zpravy/litomerice-kupuji-kasarna-pod-radobyblem-vznikne-nova-ctvrt.A160113_2218113_usti-zpravy_alh>.

¹⁸⁰ Město Litoměřice [online]. [cit. 6. 7. 2019]. Dostupné z: <<https://www.litomerice.cz/usneseni-rady/7556-12-vypis-usneseni-rady-mesta-litomerice-24-7-2018>>.

¹⁸¹ Česká komora architektů [online]. [cit. 9. 7. 2019]. Dostupné z: <<https://www.cka.cz/cs/souteze/vysledky/revitalizace-uzemi-byvalych-kasaren-armady-cr-pod-radobyblem>>.

¹⁸² Archisluzba.cz [online]. [cit. 11. 7. 2019]. Dostupné z: <<http://www.archisluzba.cz/kasarna-pod-radobyblem-litomerice>>.

9.2 Prostory krematoria

V dnešní době je v budově krematoria umístěná stálá výstava. Případní zájemci si mohou domluvit prohlídky na manager@pamatnik-terezin.cz. V místech, kde se vysypával popel, dnes stojí malý pomník s tabulí. U objektu stojí i původní betonový sloupek od ostnatého plotu a původní komín, do kterého odcházel kouř z pecí. Do nedávna byla v areálu umístěna i plastika Jiřího Sozanského – Memento mori z roku 1992, která teď prochází opravami a restaurátorskými pracemi. Travnatou plochu kolem krematoria mají ráda divoká prasata, která zde často rejdí.

9.3 Prostory podzemní továrny Richard I., II., III.

9.3.1 Richard I.

Od opuštění areálu německou armádou se prostory podzemní továrny proměnily. Začaly chátrat a místní obyvatelé s vidinou obohacení začali vnitřní vybavení rozkrádat. Za obět jím padly dráty osvětlení, světla, zbylé nástroje.

Dnes je podzemní objekt stále populární. Mnoho hledačů a průzkumníků se do nedávna vydávalo do dlouhých temných chodeb. Kromě pozůstatků z chodu podzemní továrny zde naleznete množství odpadků, vulgární vzkazy na stěnách a graffity.

Z toho důvodu se před pár měsíci vedení Památníku Terežín rozhodlo, že kvůli sílícímu zájmu ilegálních návštěvníků bude vchod do Richardu I kompletně zabetonován. Navíc na vrata umístili nový ocelový plát a nainstalovali kamerový systém. Zajímavostí je, že ve vrchní části vrat je mřížovaný prostor pro netopýry.

9.3.2 Richard II.

Důl Richard byl vybrán díky svému položení a obložení z nepropustných hornin jako dobré místo pro uchování radioaktivních odpadů. Celkový chod zajišťuje Správa úložišť radioaktivních odpadů, která provozuje více úložišť po celé České republice.

Před uložením odpadu bylo nutné prostory dolu razantně upravit. Prvním krokem bylo odstranění kamenné suti, následné očištění a zpevnění zdí. Po vybetonování a zpevnění se vytvoří místnosti se žlaby, díky nimž odchází z dolu přebytečná podzemní voda. Do připravených místností se pak postupně přiveze radioaktivní odpad.

Radioaktivním odpadem rozumíme velké množství předmětů, špinavých oděvů, radioaktivních zařízení, atp.

Tyto objekty jsou bezpečně zabaleny v několika vrstvách. Odpad je umístěn do pozinkovaného sudu o objemu sto litrů, následně je přesunut do dvou set litrového sudu a prostor mezi nimi je vybetonován. Vnější sud je následně opatřen protikorozním materiálem.

Výsledná radioaktivita není nebezpečná.¹⁸³ Do podzemního areálu lze domluvit prohlídku.

9.3.3 Richard III.

Vchod do Richardu III., jinak označovaný jako vchod G, je v dnešní době nepřístupný z důvodu navezené suti a hlíny. Z toho důvodu nelze zhodnotit stav podzemních chodeb.¹⁸⁴

9.4 Sídlo SS v zámečku Pfaffenhoff

V dnešní době již není přístup do objektu povolen. Budova je nestabilní a již několik desítek let chátrá. Sídlo nalezneme nedaleko Litoměřic, pod kopcem Radobýl. Budova, která byla postavena v 50. letech 19. století na základech vinařské kaple sv. Mikuláše, patřila do

¹⁸³ Správa úložišť radioaktivních odpadů [online]. [cit. 7. 7. 2019]. Dostupné z: <<https://www.surao.cz/pro-verejnost/stavajici-uloziste/uloziste-richard/>>.

¹⁸⁴ Richard I [online]. [cit. 10. 7. 2019]. Dostupné z: <<http://richard-1.com/vyroba-v-tovarne-richard/vyroba-v-tovarne-richard-iii.html>>.

poloviny 20. století mezi dominanty litoměřické architektury. Budova ležela na velké udržované zahradě s velkými okrasnými stromy a výhled z něj byl do celého údolí. Majitelé si ho nechali v 50. letech 19. století postavit jako rodinné sídlo. Majetná rodina Pfaff ho vlastnila až do začátku II. světové války.¹⁸⁵

Za války zde mělo sídlo velitelství SS Führungsstab - Komando B5. Během jejich úřadování byl pozemek oplocený a dobře udržovaný. Objekt využívali jako svoje velitelství a existují spekulace, že sklepení domu využívali k mučení vězňů židovského původu.¹⁸⁶

Po druhé světové válce se stal národním správcem pan Veverka. V roce 1948 padl Pfaffenhoff do rukou státu a od té doby postupně chátral. V 90. letech se snažil o rekonstrukci Zdeněk Altner, který byl známý i z politické scény. Rekonstrukce začala, ale netrvala dlouho. V roce 2010 záměček prodal do rukou švýcarské firmy H-Holding AG. Ta se o objekt nestará. Přibližně v roce 2016 se kolem objektu postavil plot, aby zvědavci nepřišli k úrazu.¹⁸⁷

Dům se pyšnil svoji honosností, krásným interiérem, exteriérem, pohnutou historií. Do dnešní doby se zachovala pouze ruina. Stropy a střechy jsou zničené, promáčené, dřevo je shnilé. Zábradlí u schodišť je ukradené a kabeláže všude chybí. Stěny jsou omlácené a posprejované, okna vymlácená, vše chátrá. Zahrada je zarostlá, bazén zasypaný. A je jen otázkou času, kdy zmizí i zbytek stavby...

¹⁸⁵ Litoměřický deník 3. 7. 2014 [online]. [cit. 7. 7. 2019]. Dostupné z: <https://litomericky.denik.cz/zpravy_region/kdysi-honosna-vila-se-meni-v-ruinu-jaka-ma-tajemstvi-20140703.html>.

¹⁸⁶ Litoměřický deník 3. 7. 2014 [online]. [cit. 26. 10. 2018]. Dostupné z: <https://litomericky.denik.cz/zpravy_region/kdysi-honosna-vila-se-meni-v-ruinu-jaka-ma-tajemstvi-20140703.html>.

¹⁸⁷ Richard I [online]. [cit. 26. 5. 2019]. Dostupné z: <<http://richard-1.com/pfaffenhof-zamecek/fafak-veveri-zamecek.html>>.

Závěr

Mým hlavním cílem bylo popsat koncentrační tábor z více úhlů pohledu. Při zpracovávání jsem vycházel z velkého množství zdrojů, díky kterým se mi podařilo vytvořit ucelenou práci o koncentračním táboře v Litoměřicích.

V první části jsem se zaměřil na obecnou charakteristiku tábora, která je důležitá pro potencionálního čtenáře, aby si dokázal udělat přehled o tom, jak strašné podmínky v táboře panovaly. Dále bylo důležité popsat domovský koncentrační tábor ve Flossenbürgu, který díky své ohromné výkonnosti spravoval téměř devadesát pobočných táborů. Z Flossenbürgu jsem přešel na úplné počátky tábora, kdy do Litoměřic, respektive Terezína, přijíždí první vězeňský transport. Následuje kapitola věnující se budování tábora v areálu bývalých dělostřeleckých kasáren a podzemní továrně. Další dvě kapitoly měly za úkol přiblížit počet transportů, které směřovaly do a z Litoměřic. Zároveň je překvapující, že za pouhý rok fungování dorazilo více jak 78 transportů a převozů. Následující část je věnována popisu a rozdělení táborového areálu. V tomto případě jsem byl překvapen fakty o ženském táboře. Aby tak velký areál mohl fungovat, potřeboval mnoho lidí pro samotný chod. Hlavní a důležité pozice jsou proto popsány v kapitole „Vedení a ostraha v KT Litoměřice.“ Kapitola s názvem „Vězni“ je rozdělena do několika menších částí, kde jsem se snažil popsat podmínky života v táboře. S tím je spojená i další kapitola věnovaná zdravotní péči, hygieně a nemocím. I přes veškerou snahu lékařů nebylo možné všechny vězně vyléčit a zachránit. Kvůli tomu v táboře umíralo mnoho vězňů. Další kapitola se proto věnuje celkovému počtu mrtvých. Tabulka reflektuje počty zjištěné v dokumentech, ale reálně se počty pohybují výše. S problematikou úmrtnosti souvisí i pohřbívání a nakládání s mrtvými těly. V této kapitole je popsáno, jakým způsobem se tábor vypořádával s velkým množstvím těl během jeho fungování. Dále jsem se věnoval dnům před osvobozením, osvobození a činností Rudé armády v táborovém areálu. V závěrečné části se zaměřuji na proměny a stav areálů dnes.

Současný stav areálu byl pro mě překvapujícím zjištěním, neboť bych očekával jistou viditelnější připomínku na hrůzy a utrpení tohoto koncentračního tábora. V porovnání s Malou Pevností Terezín jsou Litoměřice méně známé, ale přesto bylo utrpení vězňů, kteří tímto tábořem prošli, tak hrůzné, že by si zasloužili důstojné připomenutí. Představa, že by

u tohoto místa měla vyrůst obytná čtvrť, je dle mého názoru nešťastné řešení. Tento návrh vychází zřejmě z neznalosti a z absence znalostí o hrůzách, které v těchto místech proběhly. Pokud by tato práce přispěla k přehodnocení využití daného areálu za účelem zajištění piety a připomínky pro další generace, měla by tato práce i hlubší význam.

Seznam použitých zkratk:

APT	–	Archiv Památníku Terezín
KT	–	koncentrační tábor
kt.	–	karton
pozn.	–	poznámka
SOA	–	Státní oblastní archiv Litoměřice
SS	–	Schutzstaffel
SÚA	–	Státní ústřední archiv
OVS	–	okupační vězeňské spisy

Použitá literatura a zdroje

Prameny institucionální povahy:

- Státní ústřední archiv Praha
 - fond Okupační vězeňské spisy – koncentrační tábory, kart. 26
- Archiv Památníku Terezín
 - sbírka „pozůstalosti“
 - sbírka Richard
 - sbírka vzpomínek bývalých vězňů koncentračního tábora v Litoměřicích a civilních dělníků
- Státní oblastní archiv Litoměřice
 - fond Horní úřad Teplice
 - fond Mimořádný lidový soud
 - fond Richard
- Středočeské muzeum v Rožtokách
 - transport smrti, kart. 66

Sekundární literatura a odborné články:

- Koncentrační tábor Litoměřice 1944-1945: příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15. - 17. listopadu 1994. Terezín: Památník Terezín, 1995.
- BENEŠOVÁ, Miroslava, První transport vězňů pro stavbu Richard v Litoměřicích. In: Terezínské listy 22/1994.
- BENEŠOVÁ, Miroslava. Koncentrační tábor v Litoměřicích a jeho vězňové. In: Koncentrační tábor Litoměřice 1944-1945: příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15. - 17. listopadu 1994. Terezín: Památník Terezín, 1995.

- BENZ, Wolfgang. Flossenbürg. Das Konzentrationslager Flossenbürg und seine Außenlager. C. H. Beck, München 2007, ISBN 978-3-406-56229-7.
- BLODIG, Vojtěch. Personál v koncentračním táboře v Litoměřicích. In: Koncentrační tábor Litoměřice 1944-1945: příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15. - 17. listopadu 1994. Terezín: Památník Terezín, 1995.
- KOTYZA, Oldřich, Ján SMETANA, Jindřich TOMAS a Miroslava BENEŠOVÁ. Dějiny města Litoměřic. Litoměřice: Město Litoměřice, 1997. ISBN 8085433486.
- LANGHAMEROVÁ, Miroslava. Zánik a poválečná likvidace koncentračního tábora v Litoměřicích. In: Tereziánské listy 36/2008.
- MURACKI, Henryk. Den osvobození v koncentračním táboře v Litoměřicích a první den svobody. In: Koncentrační tábor Litoměřice 1944-1945: příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15. - 17 listopadu 1994. Terezín: Památník Terezín, 1995.
- PLACHÁ, Pavla. Osvobozený transport. In: Paměť a dějiny 01/2018.
- STRELECKI, Andrzej. Transporty vězňů z Osvětimi do Litoměřic. In: Koncentrační tábor Litoměřice 1944-1945: příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15. - 17. listopadu 1994. Terezín: Památník Terezín, 1995.
- TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice - podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975.

Elektronické zdroje:

- Archisluzba.cz [online]. [cit 11. 7. 2019]. Dostupné z: <<http://www.archisluzba.cz/kasarna-pod-radobylem-litomerice>>.
- Česká komora architektů [online]. [cit. 9. 7. 2019]. Dostupné z: <<https://www.cka.cz/cs/souteze/vysledky/revitalizace-uzemi-byvalych-kasaren-armady-cr-pod-radobylem>>.
- Holocaust [online]. [cit. 26. 6. 2018]. Dostupné z: <<http://www.holocaust.cz/dejiny/koncentracni-tabory-a-ghetta/flossenbuerg/>>.
- iDnes [online]. 13. 1. 2016 [cit. 7. 7. 2019]. Dostupné z: <https://www.idnes.cz/usti/zpravy/litomerice-kupuji-kasarna-pod-radobylem-vznikne-nova-ctvrt.A160113_2218113_usti-zpravy_alh>.
- KT Flossenbürg – 1938 - 1945 [online]. [cit. 24. 4. 2019]. Dostupné z: <<http://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/historie/flossenbuerg-koncentra-ni-tabor/1938-1945-koncentra-ni-tabor-p-e-it-i-zem-it/>>.
- KT Flossenbürg – hospodářský faktor [online]. [cit. 24. 6. 2018]. Dostupné z: <<http://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/historie/flossenbuerg-koncentra-ni-tabor/1943-koncentra-ni-tabor-flossenbuerg-hospoda-sky-faktor-a-zbroja-ska-vyroba/>>.
- KT Flossenbürg - pobočky koncentračního tábora [online]. [cit. 1. 5. 2019] Dostupné z: <<https://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/historie/po-bo-ky-koncentra-niho-tabo-rara/>>.

- KT Flossenbürg – pochody smrti [online]. [cit. 24. 9. 2018]. Dostupné z: <<http://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/historie/flossenbuerg-koncentra-ni-tabor/jaro-1945-pochody-smrti-chaos-osvobozeni/>>.
- KT Flossenbürg – popravy a masové vraždy [online]. [cit. 24. 6. 2018]. Dostupné z: <<http://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/historie/flossenbuerg-koncentra-ni-tabor/po-roce-1941-popravy-a-masove-vra-dy/>>.
- KT Flossenbürg: 1938 – 1945. [online]. [cit. 16. 6. 2019]. Dostupné z: <<http://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/historie/flossenbuerg-koncentra-ni-tabor/1938-1945-koncentra-ni-tabor-p-e-it-i-zem-it/>>.
- KT Flossenbürg: Popravy a masové vraždy. [online]. [cit. 2. 3. 2019]. Dostupné z: <<http://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/historie/flossenbuerg-koncentra-ni-tabor/po-roce-1941-popravy-a-masove-vra-dy/>>.
- KT Flossenbürg: Výstavba tábora. [online]. [cit. 16. 9. 2018]. Dostupné z: <<http://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/historie/flossenbuerg-koncentra-ni-tabor/1938-1940-vystavba-tabora/>>.
- KZ - Gedenkstätte Flossenbürg. [online]. [cit. 9. 6. 2019]. Dostupné z: <<https://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/geschichte/konzentrationslager-flossenbuerg/1938-gruendung-des-kz-flossenbuerg/>>.
- KZ - Gedenkstätte Flossenbürg: 1938 Gründung des KZ Flossenbürg. [online]. [cit. 5. 5. 2019] Dostupné z: <<https://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/geschichte/konzentrationslager-flossenbuerg/1938-gruendung-des-kz-flossenbuerg/>>.

- KZ - Gedenkstätte Flossenbürg: 1938–1940. Camp Construction and Expansion. [online]. [cit. 9. 7. 2019]. Dostupné z: <<https://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/en/history/flossenbuerg-concentration-camp/1938-1940-camp-construction-and-expansion/>>.
- KZ - Gedenkstätte Flossenbürg: KT a vězni. [online]. [cit. 1. 7. 2019] Dostupné z: <<https://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/historie/flossenbuerg-koncentracni-tabor/v-zni/>>.
- KZ - Gedenkstätte Flossenbürg: Zalozenie obozu koncentracyjnego Flossenbürg. [online]. [cit. 4. 7. 2019]. Dostupné z: <<https://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/pl/historia/oboz-koncentracyjny-flossenbuerg/1938-zalo-enie-obozu-koncentracyjnego-flossenbuerg/>>.
- Litoměřický deník [online]. 10. 2. 2015 [cit. 7. 7. 2019]. Dostupné z: <https://litomericky.denik.cz/zpravy_region/kupce-horni-casti-arealu-kasaren-senenasel-20151210.html>.
- Litoměřický deník [online]. 3. 7. 2014 [cit. 7. 7. 2019]. Dostupné z: <https://litomericky.denik.cz/zpravy_region/kdysi-honosna-vila-se-meni-v-ruinu-jaka-ma-tajemstvi-20140703.html>.
- Město Litoměřice [online]. [cit. 6. 7. 2019]. Dostupné z: <<https://www.litomerice.cz/usneseni-rady/7556-12-vypis-usneseni-rady-mesta-litomic-24-7-2018>>.
- Richard I – výroba v továrně Richard III. [online]. [cit. 10. 7. 2019]. Dostupné z: <<http://richard-1.com/vyroba-v-tovarne-richard/vyroba-v-tovarne-richard-iii.html>>.

- Richard I. - krematorium [online]. [cit. 24. 6. 2019]. Dostupný na WWW: <<http://richard-1.com/krematorium-litomerice/krematorium.html>>.
- Richard I. - Pfaffenhof [online]. [cit. 26. 5. 2019]. Dostupné z: <<http://richard-1.com/pfaffenhof-zamecek/fafak-veveri-zamecek.html>>.
- Richard I. [online]. [cit. 12. 7. 2019]. Dostupné z: <<http://richard-1.com/historie-tovarny-richard/uvod-do-historie-tovarny-richard.html>>.
- Richard I. [online]. [cit. 15. 3. 2019]. Dostupné z: <<http://richard-1.com/vchody-do-podzemi/richard-iii-vchod-g.html>>.
- Richard I. [online]. [cit. 26. 6. 2018]. Dostupný z: <<http://richard-1.com/koncentracni-tabor-litomerice/zivotni-podminky-v-koncentracnim-taboru-litomerice.html>>.
- Richard I. [online]. [cit. 26. 6. 2018]. Dostupný z: <<http://richard-1.com/koncentracni-tabor-litomerice/zivotni-podminky-v-koncentracnim-taboru-litomerice.html>>.
- Správa úložišť radioaktivních odpadů [online]. [cit. 7. 7. 2019]. Dostupné z: <<https://www.surao.cz/pro-verejnost/stavajici-uloziste/uloziste-richard/>>.

Odkazy na dokumentární filmy k Richardu a KT Litoměřice:

Dokumentární film o KT Litoměřice:

<https://www.televizeznam.cz/video/krvava-leta/koncentracni-tabor-a-tovarna-richardu-litomerice-303227>

Dokumentární film o Richardu I.:

<https://youtu.be/6CGPYj127kw>

Poslední transport vězňů:

<https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/2395738-obyvatele-roztok-proti-smrti-pomahali-veznum-z-nacistickych-transportu-ukazuji>

Seznam příloh

- Příloha č. 1: Tabulka: Věk účastníků prvního transportu do Litoměřic (BENEŠOVÁ, Marie. První transport vězňů pro stavbu Richard v Litoměřicích. In: Tereziánské listy 22/1994. Sborník Památníku Terezín. s. 103.).
- Příloha č. 2: Tabulka: Transporty do KT Litoměřice (BENEŠOVÁ, Miroslava. Koncentrační tábor v Litoměřicích a jeho vězňové. In: Koncentrační tábor Litoměřice 1944-1945: příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15. - 17. listopadu 1994. Terezín: Památník Terezín, 1995. s 19 (upraveno a rozšířeno o zjištěné transporty).).
- Příloha č. 3: Tabulka: Transporty z KT Litoměřice (BENEŠOVÁ, Miroslava. Koncentrační tábor v Litoměřicích a jeho vězňové. In: Koncentrační tábor Litoměřice 1944-1945: příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15. - 17. listopadu 1994. Terezín: Památník Terezín, 1995. s 19 (upraveno a rozšířeno o zjištěné transporty).).
- Příloha č. 4: KT Litoměřice - Rozložení areálu (Reprodukce mapy z: TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice - podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s. 69.).
- Příloha č. 5: Popis mimovězeňské části (Reprodukce mapy z: TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice - podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s. 69.).
- Příloha č. 6: KT Litoměřice - Mužská část tábora (Reprodukce mapy z: TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice - podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s. 69.).
- Příloha č. 7: KT Litoměřice – Ženská část tábora (Reprodukce mapy z: TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice - podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s.69.).

- Příloha č. 8: Areál KT Flossenbürg (KT Flossenbürg – výstavba tábora [online]. [cit. 5. 3. 2019]. Dostupné z: <<https://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/historie/flossenbuerg-koncentracni-tabor/1938-1940-vystavba-tabora/>>.).
- Příloha č. 9: KT Flossenbürg – Příslušníci SS (KT Flossenbürg – výstavba tábora [online]. [cit. 5. 3. 2019]. Dostupné z: <<https://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/historie/flossenbuerg-koncentracni-tabor/1938-1945-ss-ve-flossenbuergu/>>.).
- Příloha č. 10: KT Flossenbürg – Čekající vězni na jídlo (KT Flossenbürg – výstavba tábora [online]. [cit. 5. 3. 2019]. Dostupné z: <<https://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/historie/flossenbuerg-koncentracni-tabor/1938-1945-koncentracni-tabor-p-e-it-i-zem-it/>>.).
- Příloha č. 11: KT Flossenbürg – Výrobní hala křidel pro Messerschmidt (KT Flossenbürg – výstavba tábora [online]. [cit. 5. 3. 2019]. Dostupné z: <<https://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/historie/flossenbuerg-koncentracni-tabor/1938-1940-vystavba-tabora/>>.).
- Příloha č. 12: Délka trasy z vlakového nádraží v Bohušovicích na Ohří do Malé Pevnosti (Mapy.cz [online]. [cit. 3. 7. 2019]. Dostupné z: <<https://mapy.cz/zakladni?mereni-vzdalenosti&x=14.1760677&y=50.5149966&z=13&rm=9gMp4x-MTKfE0jXzge0giNg80gkpgs0-6O0hS-5J0go9>>.).
- Příloha č. 13: Trasa prvního transportu do KT Litoměřice (Google maps [online]. [cit. 3. 5. 2019]. Dostupné z: <<https://www.google.com/maps/@50.5159322,14.1532018,14.04z>>.).
- Příloha č. 14: Plán KT Litoměřice, 1. 4. 1945 (Reprodukce z: TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice - podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s. 70.).
- Příloha č. 15: Letecká fotografie areálu KT Litoměřice, 1944 (LANGHAMEROVÁ 2008b—Miroslava LANGHAMEROVÁ: Zánik a poválečná likvidace koncentračního tábora v Litoměřicích. Zapomenutý hrob. In: Tereziňské listy č. 36/2008. Terezín 2008. s. 37.).

- Příloha č. 16: Vchod do podzemní továrny Richard I., před rokem 1943. (Reprodukce z: TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice - podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s 72.).
- Příloha č. 17: Staveniště před vchodem do Richardu (Reprodukce z: TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice - podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s 72.).
- Příloha č. 18: Strážní věz KT Litoměřice (Reprodukce z: KOTYZA, Oldřich, Ján SMETANA, Jindřich TOMAS a Miroslava BENEŠOVÁ. Dějiny města Litoměřic. Litoměřice: Město Litoměřice, 1997. ISBN 8085433486. s. 317.).
- Příloha č. 19: Pohled na budovu krematoria (Reprodukce z: TRHLÍNOVÁ, Marie. Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice - podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor. Praha: Naše vojsko, 1975. s 76.).
- Příloha č. 20: KT Litoměřice – Hořící jízďárna (Reprodukce z: KOTYZA, Oldřich, Ján SMETANA, Jindřich TOMAS a Miroslava BENEŠOVÁ. Dějiny města Litoměřic. Litoměřice: Město Litoměřice, 1997. ISBN 8085433486. s. 317.).
- Příloha č. 21: Osvobozený vězeň se sovětským důstojníkem, 1945 (Reprodukce z: KOTYZA, Oldřich, Ján SMETANA, Jindřich TOMAS a Miroslava BENEŠOVÁ. Dějiny města Litoměřic. Litoměřice: Město Litoměřice, 1997. ISBN 8085433486. s. 317.).
- Příloha č. 22: Areál KT dnes – letecký snímek, 2019. (Google maps [online]. [cit. 3. 6. 2019]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@50.5418399,14.1158192,1603m/data=!3m1!1e3>>.).
- Příloha č. 23: Proměna vchodu do Richardu I. – vlevo starý vchod, vpravo nový (Armyweb. Vchod do podzemní továrny Richard [online]. [cit. 3. 6. 2019]. Dostupné z: https://www.armyweb.cz/images/HISTORIE/WW2/RICHARD/richard_03.jpg.).
- Příloha č. 24: Pohled ze stráně na areál KT a Litoměřice, 2019 (foto – Petr Kovařík)
- Příloha č. 25: Budova krematoria, jaro 2019 (foto – Petr Kovařík).

Příloha č. 26: Budova krematoria, jaro 2019 (foto – Petr Kovařík).

Příloha č. 27: Památník u krematoria, 2019 (foto – Petr Kovařík).

Příloha č. 28: Sloup původního oplocení u krematoria (foto – Petr Kovařík).

Příloha č. 29: V současné době odstraněná plastika u krematoria (Autovýlet.cz [online]. [cit. 4. 5. 2019]. Dostupné z: <https://www.autovylet.cz/wp-content/uploads/krematorium_richard_litomerice.jpg>.).

Příloha č. 30: Dnes opuštěná vila Pfaffenhoff, 2019 (foto – Petr Kovařík).

Přílohy

Příloha č. 1: Věk účastníků prvního transportu do Litoměřic.

Věkové rozpětí	Počet	v %
16 – 20	73	14,6
21 – 30	131	26,2
31 – 40	156	31,2
41 – 50	116	23,2
51 – 60	21	4,2
61 – 62	2	0,4
?	1	0,2

Příloha č. 2: Transporty do KT Litoměřice.

Č. t.	Zn.	Odkud	Datum	Počet	Poznámka
1	T	Dachau	24. 3. 1944	500	
2		Gross Rosen	31. 4. 1944	900	
3		Flossenbürg	20. 5. 1944	10	
4		Flossenbürg	29. 5. 1944	7	vězeňská samospráva
5	G	Gross Rosen	31. 5. 1944	1 202	transport do Litoměřic
6	F1	Flossenbürg	8. 7. 1944	71	
7		Flossenbürg	13. 7. 1944	1	
8	D	Dachau	25. 7. 1944	400	polští Židé
9	F2	Flossenbürg	9. 8. 1944	1 038	
10		Flossenbürg	26. 8. 1944	1	
11		Neuengamme	28. 8. 1944	14	pro Lovosice
12	F3	Flossenbürg	4. 9. 1944	1 296	Poláci zatčení při Varšavském povstání
13	A1	Auschwitz II- Birkenau	16. 9. 1944	1 495	vězni převážně z Varšavy
14		Theresienstadt	4. 10. 1944	1	
15	F4	Flossenbürg	18. 10. 1944	300	
16	A2	Auschwitz II- Birkenau	27. 10. 1944	500	
17	F5	Flossenbürg	13. 11. 1944	199	
18	F5	Flossenbürg	13. 11. 1944	2	pro Lovosice
19		Flossenbürg	21. 11. 1944	1	
20	F6	Flossenbürg	25. 11. 1944	248	pro Elsabe
21		Stapo?	30. 11. 1944	1	
22	F7	Flossenbürg	8. 12. 1944	452	pro Elsabe
23		Königstein/Swalbe II	22. 12. 1944	14	Nemocní
24		Stapo?	28. 12. 1944	1	
25		Stapo?	29. 12. 1944	1	
26		Stapo?	5. 1. 1945	1	
27	D1	Dachau/Kaufering	6. 1. 1945	835	Židé
28		Stapo?	9. 1. 1945	1	
29		Stapo	10. 1. 1945	1	

30		Stapo?	12. 1. 1945	1	
31		Stapo	22. 1. 1945	1	
32	St	Steinschönau	23. 1. 1945	43	
33	D2	Dachau	27. 1. 1945	206	
34		Auschwitz	29. 1. 1945	1	
35	K1	Königstein/Schwalbe II	30. 1. 1945	30	nemocní TBC
36	F8	Flossenbürg	4. 2. 1945	40	maďarští Židé pro Richard II.
37	G1	Gross Rosen	14. 2. 1945	2 051	
38		Auschwitz – Gross Rosen	14. 2. 1945	?	ženy
39	O	Niederoderwitz	23. 2. 1945	140	maďarští Židé pro Kalkspat
40	K2	Königstein	23. 2. 1945	565	
41		Stapo?	1. 3. 1945	1	
42	D VII	Dachs VII/Mockethal	9. 3. 1945	12	
43	D VII	Schwalbe III/Porschdorf	9. 3. 1945	21	
44	A3	Auschwitz	11. 3. 1945	33/53	
45		Auschwitz III – Monowitz	12. 3. 1945	58	
46		SS Komando Hohenlinde	12. 3. 1945	39	policejní vězni
47		Stapo?	15. 3. 1945	1	
48		Stapo?	20. 3. 1945	1	
49		Buchenwald	31. 3. 1945	1	
50	Br	Brüx	Před 1. 4. 1945	(76)	vězni z pracovních výchovného tábora
51	Zw	Zwickau	Do 2. 4. 1945	(416)	
52	K2	Königstein	2. 4. 1945	1	pro Lovosice
53		Berga	2. 4. 1945	(7)	
54	FKL	Ravensbrück	6. 4. 1945	300	ženy
55	B	Buchenwald	9. 4. 1945	1 473	
56		Flucht	10. 4. 1945	1	
57	Zsch.	Dresden/Zschachwitz	14. 4. 1945	200	
58	Ch	Chemnitz	16. 4. 1945	(370)	ženy
59		Buchenwald	19. 4. 1945	(2)	Maďaři
60		Stapo	19. 4. 1945	1	

61	Schl	Schlackenwerth	20. 4. 1945	(77)	
62	Kr	Gröditz	20. 4. 1945	(325)	
63		Stapo	20. 4. 1945	8	
64		Stapo	22. 4. 1945	7	
65		Stapo	23. 4. 1945	3	
66		Stapo	24. 4. 1945	8	
67	N	Nossen	25. 4. 1945	(39)	
68	Dr	Dresden	26. 4. 1945	(400)	
69	Zcz.Dr	Dresden/Zschachwitz	26. 4. 1945	(209)	
70	Wei	Buchenwald/Weimar	26. 4. 1945	(163)	
71		Buchenwald/Jema	29. 4. 1945	(466)	
72	X	?	2. 5. 1945	(14)	
73	Asch	Buchenwald/Aschersl.	?	(105)	
74		Flöha	?	(2)	
75		Mülsen St. Micheln	?	(39)	
76		Nordhausen	?	(47)	
77	Dr.Zch	Dresden/Zschachwitz	?	(94)	
78		?	?	520	evakuační transport
				18 131	

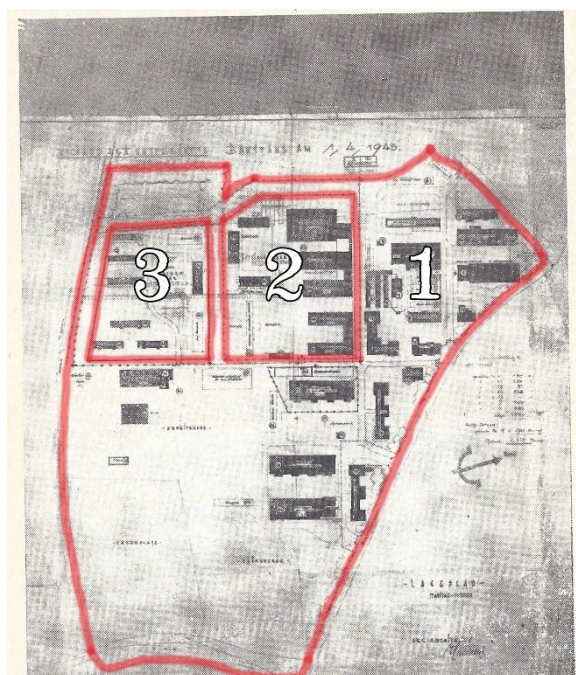
Příloha č. 3: Transporty z KT Litoměřice.

Č. t.	Zn.	Cíl transportu	Datum	Počet	Poznámka
1		Dachau	27. 3. 1944	10	
2		Dachau	4. 4. 1944	90	
3		Flossenbürg	27. 5. 1944	45	
4		Flossenbürg	7. 7. 1944	11	
5		Flossenbürg	11. 7. 1944	195	
6		Flossenbürg	1. 8. 1944	1	
7		Flossenbürg	10. 8. 1944	11	
8		Flossenbürg	11. 8. 1944	237	
9		Flossenbürg	24. 8. 1944	72	
10		Flossenbürg	25. 8. 1944	1	
11		Flossenbürg	29. 8. 1944	1	
12		Flossenbürg	31. 8. 1944	68	
13		Flossenbürg	31. 8. 1944	1	
14		Flossenbürg	21. 9. 1944	1	
15		Flossenbürg	22. 9. 1944	52	
16		Flossenbürg	26. 9. 1944	3	
17		Flossenbürg	29. 9. 1944	1	
18		Theresienstadt	30. 9. 1944	1	
19		Flossenbürg	9. 10. 1944	1	
20		Dachau	13. 10. 1944	375	Polští Židé
21		Mauthausen	13. 10. 1944	385	Polští Židé
22		Flossenbürg	18. 10. 1944	300	
23		Flossenbürg	24. 10. 1944	3	
24		Flossenbürg/Nossen	29. 10. 1944	15	
25		Flossenbürg	31. 10. 1944	1	
26		Flossenbürg	3. 11. 1944	1	Z Lovosic
27		Flossenbürg	5. 11. 1944	50	
28		Flossenbürg	6. 11. 1944	2	
29		Flossenbürg	8. 11. 1944	208	

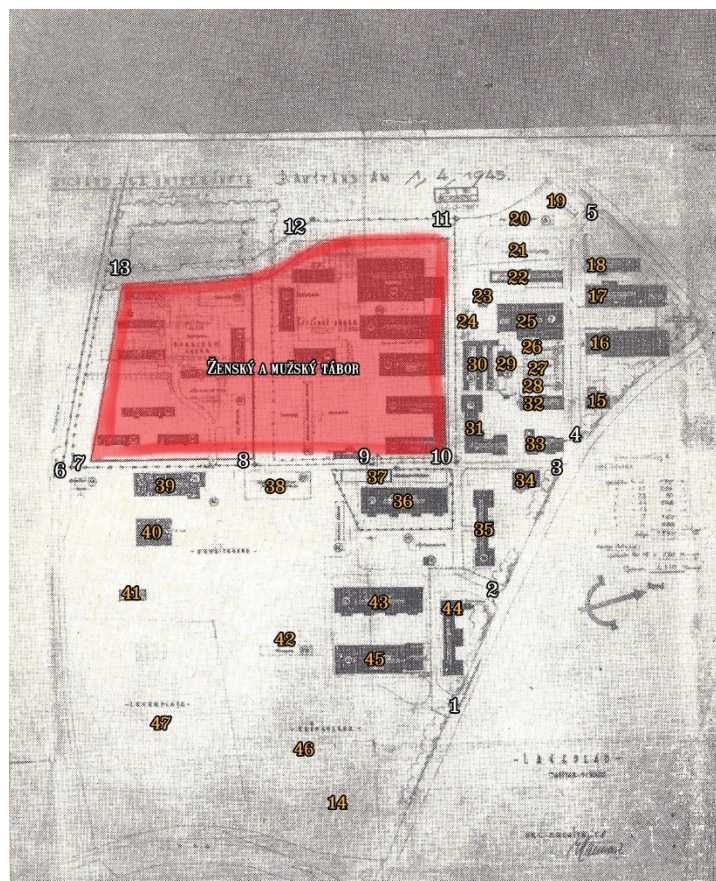
30		Flossenbürg	11. 11. 1944	1	
31		Flossenbürg/Zwickau	15. 11. 1944	1	
32		Flossenbürg	16. 11. 1944	3	
33		Flossenbürg	16. 11. 1944	1	
34		Flossenbürg	20. 11. 1944	1	
35		Flossenbürg	24. 11. 1944	24	
36		Flossenbürg	24. 11. 1944	1	
37		Flossenbürg	28. 11. 1944	1	
38		Flossenbürg	2. 12. 1944	4	
39		Flossenbürg	9. 12. 1944	49	Ruští váleční zajatci
40		Flossenbürg	15. 12. 1944	1	
41		Flossenbürg	15. 12. 1944	6	
42		Flossenbürg	21. 12. 1944	1	
43		Flossenbürg	6. 1. 1945	1	
44		Stapo	6. 1. 1945	1	
45		Stapo	8. 1. 1945	1	
46		Flossenbürg	12. 1. 1945	1	
47		Flossenbürg	18. 1. 1945	1	
48		Stapo	19. 1. 1945	1	
49		Flossenbürg	24. 1. 1945	1	
50		Stapo	31. 1. 1945	1	
51		Flossenbürg	3. 2. 1945	1	
52		Flossenbürg	5. 2. 1945	1	
53		Ravensbruck	14. 2. 1945	1	
54		Flossenbürg	14. 2. 1945	4	
55		Flossenbürg	17. 2. 1945	1	
56		Flossenbürg	24. 2. 1945	247	Nemocní
57		Bergen – Belsen	7. 3. 1945	500	Nemocní tyfem
58		Flossenbürg	7. 3. 1945	1	
59		Flossenbürg	12. 3. 1945	1	
60		Bergen – Belsen	12. 3. 1945	700	Nemocní tyfem

61		Flossenbürg	13. 3. 1945	8	
62		Stapo	14. 3. 1945	1	
63		Buchenwald/Ohrdruf	19. 3. 1945	1	
64		Flossenbürg	20. 3. 1945	1	
65		Brux/Most	23. 3. 1945	37	Policejní vězni
66		Flossenbürg/Nossen	28. 3. 1945	5	
67		Flossenbürg	28. 3. 1945	15	
68		Gross Rosen/ Reichenau	29. 3. 1945	2	
69		Flossenbürg	2. 4. 1945	1	
70		Flossenbürg	7. 4. 1945	1	
71		Flossenbürg	10. 4. 1945	2	
72		Flossenbürg	16. 4. 1945	1	
73		Theresienstadt	21. 4. 1945	?	Přemístování Židů do Terezína
74		Dachau	24. 4. 1945	1	
75		Stapo	29. 4. 1945	1	
				3869	

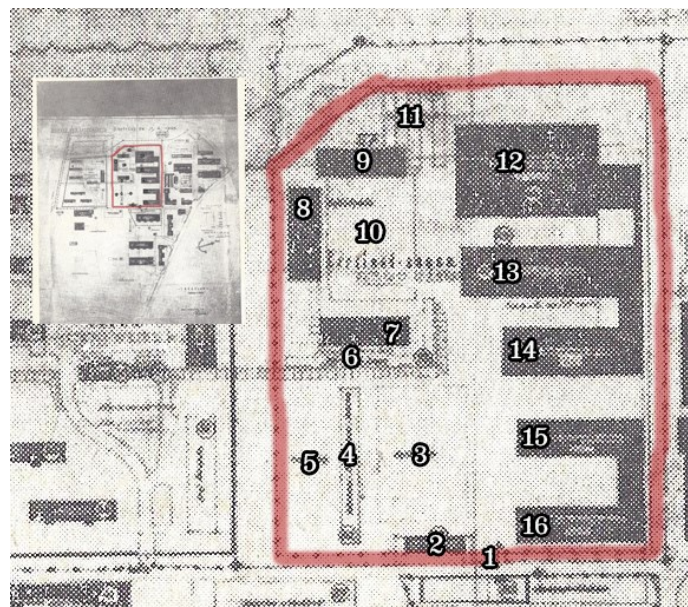
Příloha č. 4: KT Litoměřice - Rozložení areálu.

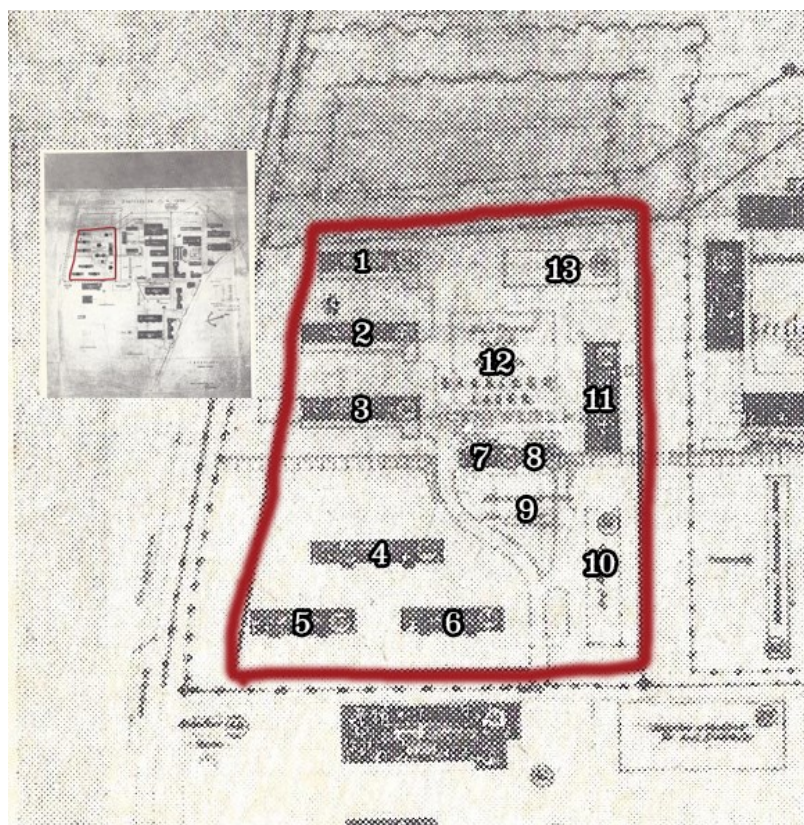
Příloha č. 5: Popis mimovězeňské části.

Příloha č. 6: KT Litoměřice - Mužská část tábora.

Příloha č. 7: KT Litoměřice – Ženská část tábora.

Příloha č. 8: Areál KT Flossenbürg

Příloha č. 9: KT Flossenbürg - Příslušníci SS.

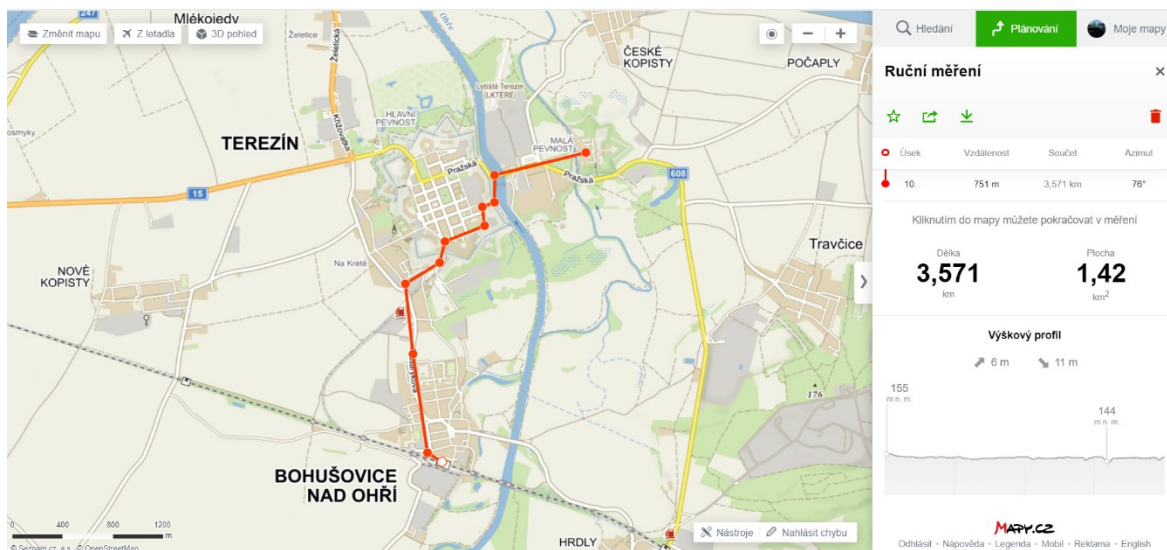
Příloha č. 10: KT Flossenbürg – Čekající vězni na jídlo.

Příloha č. 11: KT Flossenbürg – Výrobní hala křidel pro Messerschmidt.

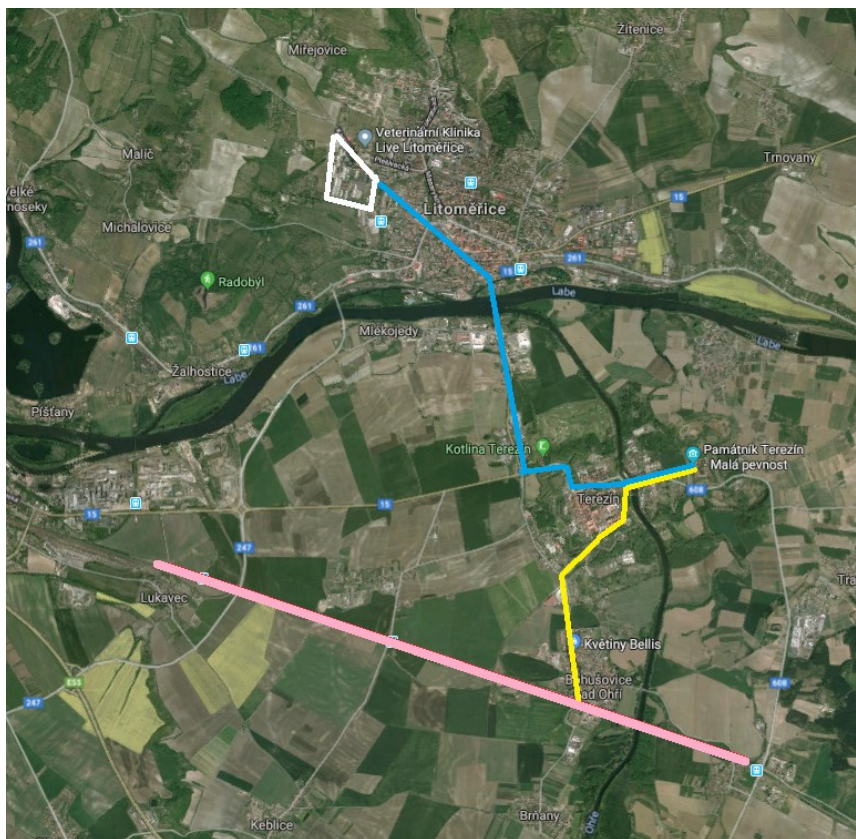

Příloha č. 12: Délka trasy z vlakového nádraží v Bohušovicích na Ohři do Malé Pevnosti.

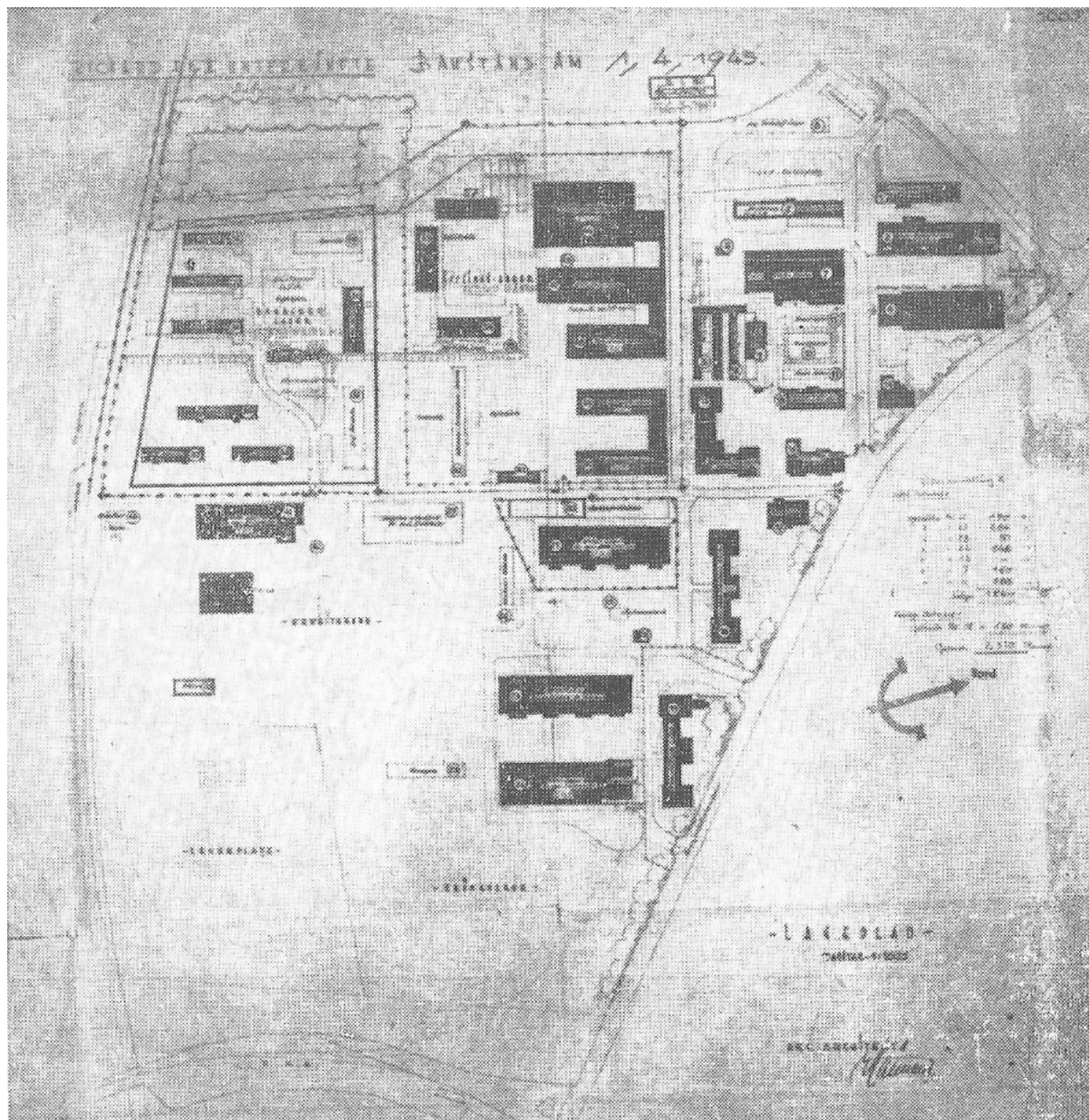

Příloha č. 13: Trasa prvního transportu

Růžová barva znázorňuje železnici, žlutá cestu prvního transportu do Terezína, modrá cestu z Malé Pevnosti do KT Litoměřice a bílé je vyznačený KT Litoměřice.

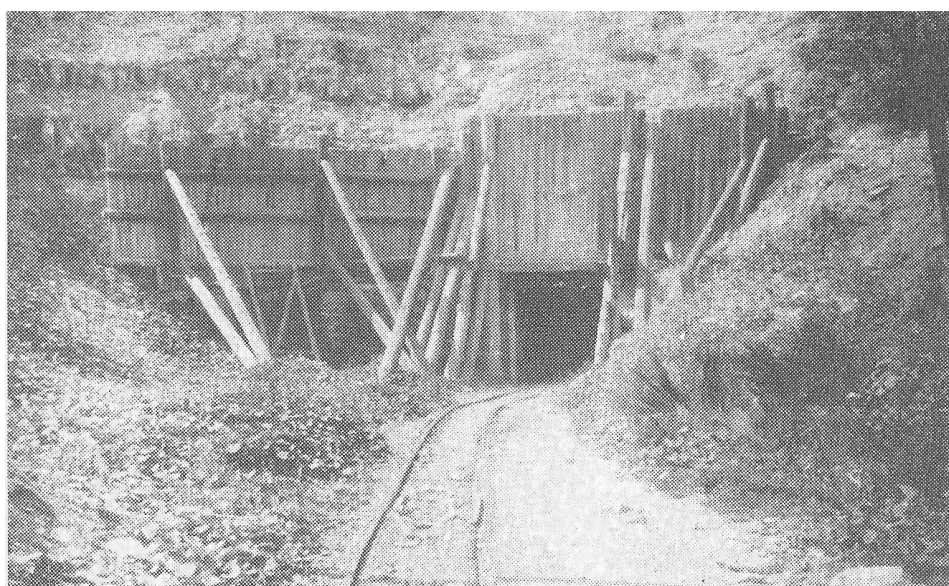
Příloha č. 14: Plán KT Litoměřice, 1. 4. 1945.

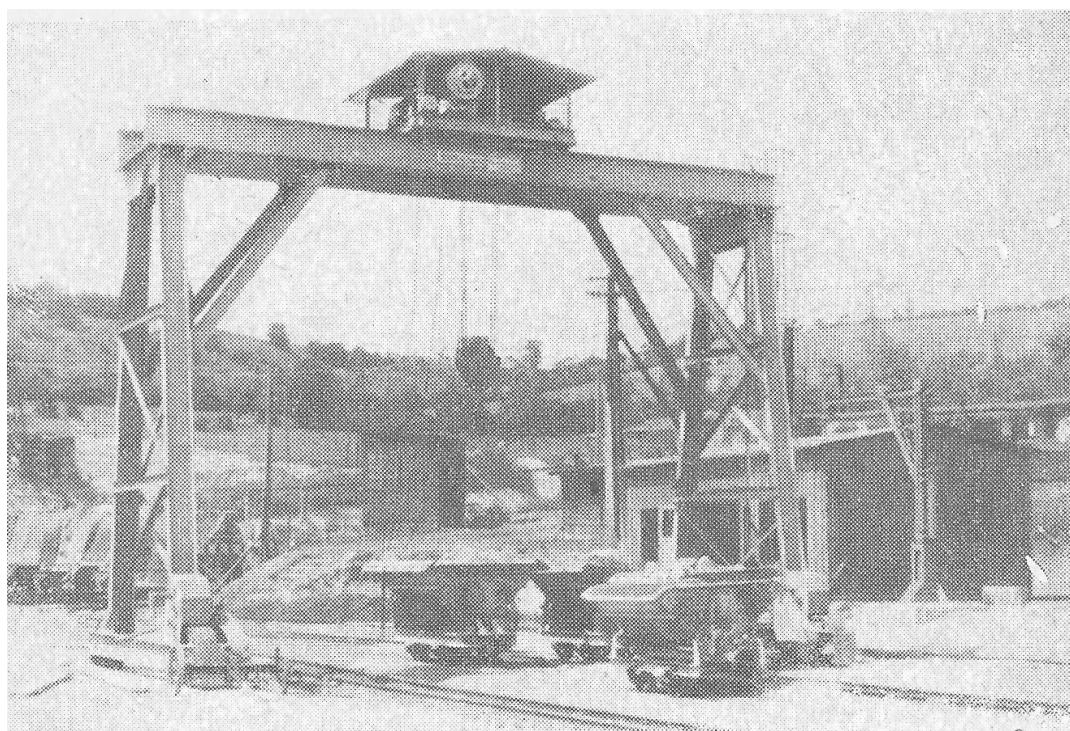
Příloha č. 15: Letecká fotografie areálu KT Litoměřice, 1944.

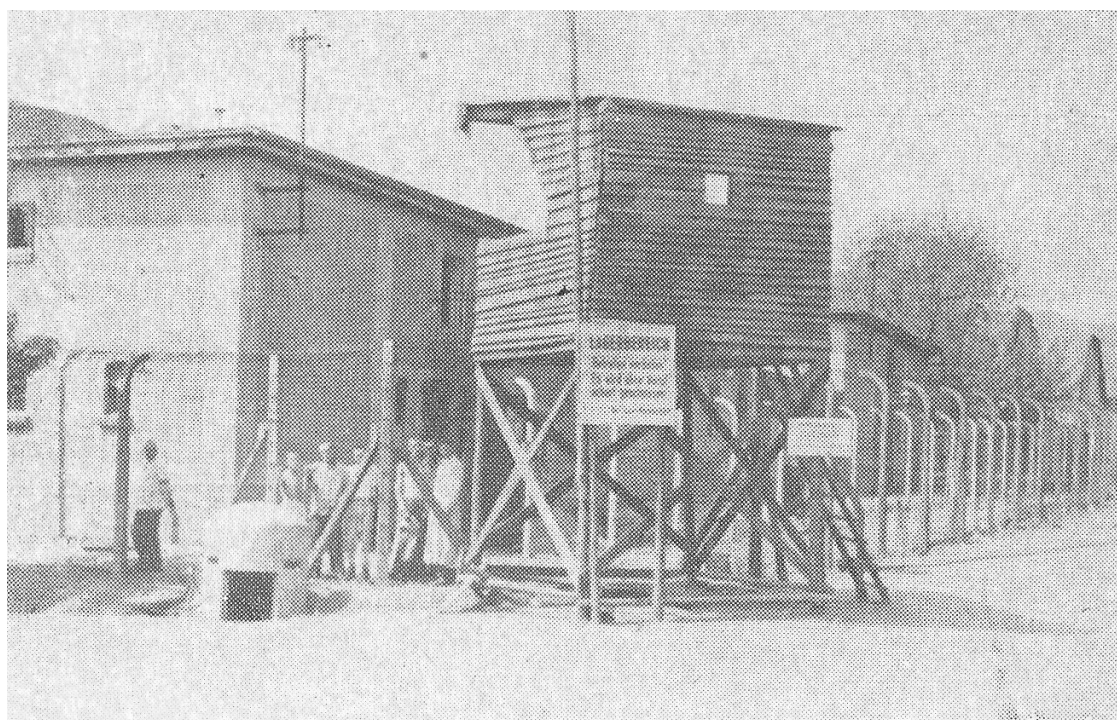
Příloha č. 16: Vchod do podzemní továrny Richard I., před rokem 1943.

Příloha č. 17: Staveniště před vchodem do Richardu.

Příloha č. 18: Strážní věž KT Litoměřice.

Příloha č. 19: Pohled na budovu krematoria.

Příloha č. 20: KT Litoměřice - Hořící jízďárna.

Příloha č. 21: Osvobozený vězeň se sovětským důstojníkem, 1945.

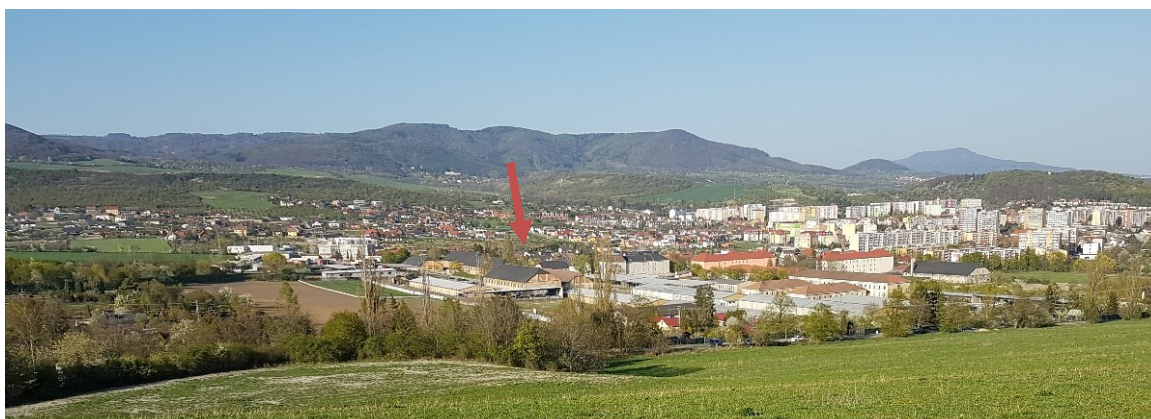
Příloha č. 22: Areál KT dnes – letecký snímek, 2019.

Příloha č. 23: Proměna vchodu do Richardu I. – vlevo starý vchod, vpravo nový.

Příloha č. 24: Pohled ze stráně na areál KT (červená šipka) a Litoměřice, 2019.

Příloha č. 25: Budova krematoria, jaro 2019.

Příloha č. 26: Budova krematoria, jaro 2019.

Příloha č. 27: Památník u krematoria, 2019.

Příloha č. 28: Sloup původního oplocení u krematoria.

Příloha č. 29: V současné době odstraněná plastika u krematoria.

Příloha č. 30: Dnes opuštěná vila Pfaffenhoff. Sídlo SS – Führungsstabu B5, 2019.

